

TUDÁS

MENEDZSMENT

A Pécsi Tudományegyetem

Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Karának periodikája

XIII. évfolyam 1. szám

2012. április

Maróti Andor Mi volt a Baranyai Norma?	3
Pintér István – Kalmárné Rimóczi Csilla Racionalitás vagy érzelem a tudásmenedzsment mechanizmusában	11
Tombor Viktória Gyakorlócégek elméleti modellje, kompetenciaterületei, mérési eszközei a külföldi és hazai szakirodalmak tükrében.....	19
Krisztián Béla – Ruzsa Csaba -Tibold Máttyás Újraiparosítás – bányászat és foglalkoztatás Dél-Dunántúlon	28
Oroszi Sándor A piaci vezérlés fogyatékoságai	40
Koltay Tibor Divatok helyett tennivalók.....	50
K. Farkas Claudia Diákok és Balillák a fasiszta Olaszországban.....	58
Zádori Iván Sealand.....	62
Bodó László A filmi elbeszélés problémái	71
Gál Irma Adalékok a fonákján varrott gyimesi változatokról.....	82
Kun Katalin Alapkészségek fejlesztési lehetősége a népi játékok és a néptánc tanításával	88
Angyal Árpád—Őszi Viktória Felnőttképzés – mentorálás.....	98
Varga Anita Dunaújváros kulturális infrastruktúrájának összefüggései.....	107
Oroszi Sándor A tudomány és az oktatás vonzásában.....	129
Abstract	134



Szerkesztő bizottság: elnök: Krisztián Béla, PTE FEEK címzetes egyetemi tanár; felelős szerkesztő: Bodó László (bodo@feek.pte.hu). Tagok: Agárdi Péter egyetemi tanár, Kleisz Teréz egyetemi docens, Nemeskéri Zsolt hab. egyetemi docens, Oroszi Sándor egyetemi tanár, János Réka és Szamosközi István Babeş-Bolyai Egyetem.

Kiadja a PTE FEEK

Felelős kiadó: Koltai Dénes dékán, tanszékvezető egyetemi tanár

Szerkesztőség: 7633 Pécs, Szántó Kovács János u. 1/b.

Korábbi számaink elérhetők:

<http://www.feek.pte.hu/tudasmenedzsment/index.php>

ISSN 1586-0698

Nyomda: BOCZ KFT. Felelős vezető: Bocz Emil ügyvezető.

MARÓTI ANDOR

Mi volt a Baranyai Norma?

Nem valószínű, hogy Pécssett ma sokan tudnák, mit jelent a Baranyai Norma. Talán még az egyetem andragógia szakán tanulók közt is kevesen ismerik, pedig a népművelés-történet tanulságos része volt. Születése kapcsolódott a múlt század 30-as évtizedében terjedő falukutató mozgalomhoz. Azzal a különbséggel, hogy nem elégedett meg a falvak sanyarú helyzetének feltárásával, segíteni is akarta a helyi problémák megoldását. És ami különösen figyelemre méltó: ezt egyetemi hallgatók tették.

A népművelés kiterjedését mutatja a kezdeményezés.¹ „Egy Pécs környéki községben tartandó előadáshoz társultam legelőször. Vasárnap este, zsúfolt iskolateremben került sor társamnak a tarkafoltos tejelő jellemzőiről szóló előadására. Csak erről beszélt, semmi másról. Pedig azért kérték a gazdász előadót, mert a községben száj- és körömfájás járvány dúlt. Ezután következett a magyar parasztság 1848 előtti sorsáról szóló előadásom. Negyed óra múlva egy kis süldő lány – a tanítóék alkalmazottja – jött az előadói katedrához, és nagy zavarban halkán közölte, hogy siessék, mert elkészült. Nem tudtam, hogy mi készült el. Talán a kocsi-fogat, mely majd visszavisz bennünket Pécsre. Mindegy. Az emberek némán és mozdulatlanul hallgattak, folytattam tehát a mondókámat.

Újabb negyedóra múlva megjelent az előző kedves jelenség, fokozottabb zavarban, s arra kért ezúttal, hogy siessék, mert különben kihűl. Nem tudtam, hogy mi hűl ki. A hallgatóság türelmetlen megjegyzésekkel szégyenítette ki a teremről a suttogó lánykát.

Előadás után sürgősen hívtak a tanterem mögötti tanítólakásba. Ott vártak valami hatan, a 'nadrágosok'. Neheztelően bár, de kedves mosollyal fogadott a háziasszony tanítóné, és elmondotta, hogy sajnálja a várakozást, mert a vacsora egészen kihűlt. És vele sajnálkozott az egész társaság, mert erre a vacsorára várakoztak. Most értettem csak meg a suttogó lányka szavait, hogy mi készült el, és mi hűl ki. A vacsora. Aztán tovább riasztottak a megjegyzések kedvesen, tréfálkozva, hogy látszik 'népművelési újdonsúltságom', mert még komolyan veszem a parasztot. A szakadék megnyílt. Le kellett ülnöm. 'Tarkafoltos tejelő'-gazdász előadótársam már a harmadik fogásnál tartott. Ugyanis négyfogásos volt a vacsora, a napi 1000 kalórián alul táplálkozó parasztság gyermekeinek tanterme mellett... Célzásomra, mellyel sejtetni akartam kínos helyzetemet, a terített asztal mellől azzal vigasztaltak, hogy így megy ez már Árpád apánk óta, s ha évente kétszer-háromszor... kijönnek hozzánk, azt meg kell ünnepelni. Pohár-

¹ Vörös Márton (1960) „A nagy kísérlet” . Gondolat Kiadó, Budapest.

köszöntő is elhangzott egy jókedélyű úrtól, emelve poharát, Bacchus serlegét Széchenyi 'Nagy Parlagjára', melyről az előadásomban esett szó. Így keringtünk a falusi vásár körhintáján, magunkat szédítve. Mégis sokat köszönhettem ennek a vacsorának. Mert ennek emlékében született meg később különös szigorral a Baranyai Norma nevű mozgalom."

Nem véletlenül idéztem hosszan ezt a történetet. Mert ha nem is volt általánosítható, mégis jól jellemezte az akkori idők népművelését. A városi értelmiség kirándulását falura, ahol a helybeliek arra szerettek volna választ kapni tőlük, hogy miképpen enyhíthetők az életüket nehezítő bajok. Helyette inkább az életüktől idegen ismereteket kaptak „felvilágosítás” címen. Úgy gondolom, ennek tudatában lehet megérteni, hogy mit jelentett ekkor az egyetemi hallgatók népművelési vállalkozása, amely teljesen más szemlélettel, más módszerekkel kereste meg a falun élőket. Olyan fordulat volt ez, amelynek a tanulságai ma is megfontolandók.

Az egyetemisták először 1934 telén indultak el Baranya megye falvaiba. A szervezőn kívül ekkor még csak heten vettek részt ebben: orvostan-hallgatók, tanárjelöltek. Elhatározták, hogy a falun élők napi gondjaihoz kapcsolódó témákban igyekeznek hasznosítani szakmai felkészültségüket. A problémákat családlátogatásokkal derítik fel, úgy, hogy a kiválasztott településen minden családot otthonukban keresnek fel, s a velük folytatott beszélgetésből választják ki, mit mondanak nekik. Anélkül, hogy ennek kioktató színezete lenne, vagy a szakmai kifejezések miatt válna érthetlenné. E kapcsolatban egyúttal arra is figyelni kellett, hogy eloszlassa a bizalmatlanságot, amely minden idegennel szemben megmutatkozhat. A bizalom megnyerésének szándéka azonban a tanácsadásnál többet kívánt: gyakorlati segítséget adni, ahol csak lehet. Esetek soráról számol be a kezdeményezés történetét leíró könyv, amelyek különösen ott válnak érzelmileg megindítóvá, ahol arról olvashatunk, a családlátogatások eredményeként az egyetemisták esti előadására gyülekezők zsúfolásig töltik meg a község háza termét, és az oda már be nem férők a szitáló esőben az udvaron várakoznak, hogy beférhessenek. És ebben a községben a főjegyző szerint „hatósági támogatással 15-20 embert is nehezen hozunk össze az iskolán kívüli népoktatás előadásaira”.

A fiatalok előadásai többnyire a családok életével foglalkoztak egészségügyi és nevelési szempontból. Emellett kisebb számban történelmi és irodalmi témák is elhangzottak. A cél azonban mindig az volt, hogy az előadás beszélgetéssé alakuljon át a helybeliek tapasztalatai alapján. Az egyetemisták 1934 novembere és 1935 márciusa közt 11 községet kerestek fel, ahol összesen 181 előadást tartottak. A családvédelmi előadásoknak különösen ott volt nagy jelentősége, ahol „egykes-családok” éltek, azaz olyan családok, amelyeknél általános szokássá vált, hogy egy gyermeknél többet nem vállalnak. S minthogy a nem kívánt terhesség elhajtása miatt gyakran előfordult, hogy az anya vérmérgezésben meghalt, az egyetlen gyermek helyett a család utódlása „egy se” lett. Ez persze in-

kább a jómódú községekre volt jellemző, másutt a szegénységgel párosuló tüdőbaj és alkoholizmus volt a probléma.

A második kísérletre csak hét évvel később, 1941-ben kerülhetett sor. Ezt már többhetes előkészítés előzte meg. Itt is a helyi sajátosságokra épült a munka, és ez 19 falura terjedt ki, Baranyán kívül Tolna-megyében is. Most már 25 egyetemi hallgató vett részt ebben a vállalkozásban, az orvostan-hallgatók és tanárjelöltek mellett joghallgató és mezőgazdász is. Ez az összeállítás lehetővé tette, hogy a családlátogatásokon különböző szakképzettségükből álló csoportok jelenjenek meg. A fiatalok felismerhették, a talált problémák értelmezésében szaktudásuk egymást egészíti ki. Annak érdekében, hogy ez a komplexitás még jobban érvényesüljön, a csoportok váltották egymást, és írásos feljegyzésben tudatták a már elért eredményeket, hogy a helyükbe érkező új csoport azokra építve folytathassa a munkát.

Közben olykor megdöbbentő esetekkel szembesültek. Beszámolójuk szerint egy orvos nélküli faluban „eszméletlen kisgyermeket talált az egyik csoport. Azonnal riadóztatták a faluban dolgozó társaikat. Megállapították, hogy az öt-éves gyermek az asztalon hagyott üvegből a maradék noha-bort itta ki, s ettől eszméletlenségig berúgott; érverése ijesztően félelmissé vált. Az esti előadásra nevek említése nélkül...új előadást rögtönzött a két szigorló orvos *A gyermek és az alkohol* címmel, mely ettől kezdve polgárjogot nyert előadásaink között.

A második kísérletben a résztvevők és a felkeresett falvak számának emelkedésén túl két újfajta gyakorlat is jellemzővé vált. Az ismeretbővítő előadásokat néhol szórakoztató célú programok egészítették ki (versmondás, közös éneklés), és mindenütt megszervezték a gyermekek délutáni foglalkoztatását. Ez utóbbi arra a tapasztalatra épült, hogy a faluba érkező egyetemistákat egyre több helyen gyermekek kísérték, illetve az esti előadásokra – a kései időpont miatt vagy a témaválasztás miatt – őket már nem lehetett meghívni. Természetesen ezeket a foglalkozásokat a gyermekek életéhez kapcsolódó témákkal kellett megtartani, és az alkalmazott módszereknek is hozzájuk kellett igazodniuk.

A legnagyobb részvétellel az 1943-44-ben megszervezett kísérlet valósult meg, Baranya 28 községében, ötezer család meglátogatásával. Az egyetemista csoportok két fordulóban vállalták a részvételt, 25 hallgató december közepétől január közepéig, újabb csoportok január közepétől március elejéig. Ezt a munkát már egyhónapos, tanfolyami előkészítés előzte meg, ezen a résztvevők feldolgozták a Norma követendő szabályait, a családlátogatásokon, esti előadásokon és délutáni gyermekfoglalkozásokon alkalmazandó módszereket, megbeszélték azokat a témákat, amelyeket – a helyi sajátosságoknak megfelelően – ismertethettek egy kb. 20 perces előadásban. Ez a vállalkozás különös súlyt helyezett a nemzetiségi községek felkeresésére, tekintettel a háborús helyzetből származó feszültségekre. Olyan összetételű csoportokat alakítottak ki, amelyekben volt az adott nemzetiség nyelvét jól beszélő résztvevő.

Ennek ellenére számítani lehetett bizalmatlanságra, különösen a délszláv lakosság körében. Jól példázza ezt az az eset, amelyről az egyik csoport beszámolója így emlékezett meg: „Nemzetiségeink körében igyekeztünk megszüntetni a

félreértést, a titokban tartott szomorúságot. Hányszor ült mellettünk annak az öreg hercegszöllősi szerb asszonynak az árnya, akinek egyetlen fia Szenttamásnál a magyar katonákkal vívott harcban esett el, és aki gyűlölettel nézte váratlan bevonulásunkat a házába. És háromnegyed óra múlva sírva kért bennünket, hogy ne menjünk még el, mert eddig úgy, mint mi, csak egyetlenegy valaki, a már meghalt fia beszélt vele. Amikor pedig távoztunk tőle, egyikünk a zsebében egy piros almát talált, melyet az öregasszony úgy lopott be oda, mert tudta, hogy nem fogadhatunk el semmit”.

Volt olyan „jó szándékú tanácsadó”, aki azt ajánlotta, hogy a vegyes lakosságú településeken csak a magyar családokat látogassák meg. Ez azonban a vállalkozásuk „azonnali bukását jelentette volna”. Céljuk a nemzetiségi elhatároltság feloldása volt. S amikor egy szerb fiú az esti összejöveteleken Petőfi versét szavalta, az egyetemista csoport egyik tagja tíz percig szerbül beszélt Petőfiről. A Norma hitvallása ez volt: „becsüllek, mert ember vagy, mert a hazámban laksz, és sajnálom, ha szomorúság ér”. Csak ilyen meggyőződéssel lehetett beleélni magukat a felkeresett családok helyzetébe, így lehetett alkalmazkodni ahhoz, hogy végül is segíteni lehessen a gondjaik enyhítésében.

Visszatérve a hercegszöllősi öregasszonynál tett találkozásra, magyarázatot kíván a beszámolóban az a része, hogy ajándékot a csoport nem fogadhatott el. A Baranyai Norma szabályzatának első pontja – amelyet mindegyik csoportnak vállalnia kellett – kimondta, hogy a csoportok „sehol meghívást, ajándékot nem fogadhatnak el”. Legfeljebb olyan emléktárgyat, amelynek az erkölcsi vonatkozása magasabban az ajándék anyagi értéke fölött áll. S még ebben az esetben is viszonzni kellett azt „magasabb értékben”. A szabályzat második pontja szerint „félő gonddal kell örködni az előadások tárgyi megbízhatóságán és a munka erkölcsi tisztasága fölött”. Ehhez kapcsolódott az, mely szerint „nem szabad politikai kijelentéseket tenni, amelyeket bármelyik párt saját céljaira felhasználhat”. Ahogyan ebben a politikai nézeteltérések elkerülése volt a cél, a következő pont „a vallási, faji, társadalmi szempontok szerinti megkülönböztetést tiltotta”. Hasonló elvi alapra épült az a kikötés, hogy csak annyit szabad ígérni, amennyit az adott időn belül teljesíteni lehet. S a vállalt feladatok elvégzésében sem külső, sem belső tényezők nem akadályozhatnak. A munka egészében, szavakban és tettekben személy szerinti felelősséggel tartozik minden résztvevő. Erről nyilatkozni, az eredményeket maguknak tulajdonítani nem szabad. Hogy miért érdemes így tenni, azt egy helybeli gazda kérése bizonyította a munka kezdetén: *„Legalább maguk ne csalják meg a népet, meglátják, a nép sose fogja megcsalni magukat”*. A keserű szavak mögött feltehetően olyan tapasztalatok állhattak, hogy a falura látogató úri emberek lenézik a tanulatlanokat, és ha mégis szóba állnak velük, akkor azt fensőbbiséggel teszik.

Mi lett később ebből a kezdeményezésből? A vállalkozás elindítója 1944-ben elkészítette a Norma országos tervezetét. Javaslatában kidolgozta, hogyan lehet bevonni sokkal több fiatalat az egyetemekről, főiskolákról a falvakat segítő népművelési munkába. Elkészült a terv költségvetése is, amely a szállásra, étkezésre, utazásra fordítható összegeket tartalmazta a résztvevők tervezett létszámának

megfelelően. A terv gyakorlati megvalósítását azonban lehetetlenné tették az ország területén lezajló háborús események. Utána pedig senkinek sem jutott eszébe, hogy ezt a hagyományt érdemes tovább folytatni. Egészen az ötvenes évek végéig, amikor Vörös Márton feljegyzéseinek összefoglalásával elment a Gondolat Kiadóhoz, hogy legalább írásban megmaradjon annak az emléke, amit a pécsi egyetemista fiatalok tettek a falvak fejlesztéséért. A Kiadó hajlandó lett volna megjelentetni ezt a kéziratot, ha a Művelődésügyi Minisztérium ad hozzá támogató sorokat, és elismeri annak szakmai jelentőségét. Akkor a minisztérium Közművelődési Főosztályán dolgoztam, és a munkakörömhöz tartozott a közművelődési lapok és kiadványok ügye. Amikor a kézirat hozzám került, és elolvastam, felismertem, hogy az nemcsak érdekes dokumentuma a magyar népművelés történetének, hanem módszertani szempontból is kínál tanulságot az aktuális gyakorlat számára. Ezért nemcsak a kiadását támogattam, de azt is javasoltam, hogy a minisztérium kezdeményezze kipróbálását a gyakorlatban. A Közművelődési Főosztály vezetői egyetértettek ezzel, s mindjárt több száz példányt rendeltek a készülő könyvből, hogy kiosszák azt azoknak az egyetemi hallgatóknak, akik vállalkoznak a „nagy kísérlet” felújítására. Ehhez a minisztérium anyagi hozzájárulást is biztosított, ugyan úgy, mint régebben, a fiatalok utazási, étkezési és szállás-költségeire.

Az első vállalkozás 1959 februárjában jött létre 30 egyetemi hallgató részvételével. A részvétel ekkor csak egy hétre korlátozódott, mert az egyetemek a vizsgaidőszak után, a második félév kezdetén ennyi időre tudták elengedni hallgatóikat. (Akkoriban még kötelező volt ugyanis az előadásokon való részvétel.) A munka Baranya-, Hajdú- és Pest-megyében folyt e három megye állami gazdaságainak a központtól távol eső üzemegységeiben. Azért így történt, mert a Mezőgazdasági Dolgozók Szakszervezete állt a kezdeményezés mellé, és segítette annak a megvalósítását. Az egyetemisták nyomort ugyan nem találtak, de írástudatlanságot igen, még olyan embereknél is, akiknek papíron néhány osztályos iskolai végzettségük volt. És láttak olyan könyvtárat, amelynek a könyveit csak az iskolások olvasták, a felnőttek közül senki sem. Az orvostanhallgatók a higiénia hiányát fedezhették fel nem egy helyen. Akadt gazdaság, ahol colibacilussal fertőzött kutat találtak, s felfedték benne a fertőző májgyulladás okát. A csapokról a fagyás ellen odarakott trágyát kellett eltávolítani, alkalmasabb szennyvízlevezetőt, hulladékgyűjtőt ásatni. De sor került más problémák megbeszélésére is: a nem egyszer éjszakába nyúló beszélgetéseken főleg a helyi fiatalok faggatták őket és kértek tanácsot életük problémáira.

A következő évben már falvakba indultak a szerveződő csoportok, ezúttal tíz napra a téli vizsgaidőt követő napokban. A résztvevők száma másfél száz körül volt, a vállalkozás tehát terebélyesedett. Szélesedett a résztvevők szakmai profíliája is, jelentkeztek erre jogászok, közgazdászok, állatorvosok is. A módszer azonos volt az egykor kidolgozott metódussal: a négy fős csoportokba különböző szakon tanulók kerültek, érkezésük után a helyszínen előbb családokat látogattak, hogy azután az esti órákban rövid előadásokkal adják át a feltárt problémákhoz kapcsolódó ismereteiket. S mintha a régi helyzet ismétlődött volna: az egyik

faluba érkező csoportot egy kis gyermek temetése fogadta. Alkoholmérgezésben halt meg. Egy helybeli mulatságon itatták le őt a jókedvű felnőttek. És itt is elhangzott az egyik esti előadáson az alkohol káros hatásáról szóló ismertetés, amelyen a csoport orvostan-hallgatója, részletesen magyarázta el, miért nem viseli el egy gyermek szervezete azt az italmennyiséget, amit egy felnőtt még elbír. Az előadó egyetlen szóval sem utalt a helyben történt tragédiára, de a jelen levők megértették, hogy nekik szól az intelem. Sok tanulságos eseményt élhettek még át a falvakat felkereső fiatalok. Megérthették, miért van szükség a tudásukra még ezeken a kisebb lélekszámú településeken. Felfedezhették, hogy csak a közvetlen emberi kapcsolatokkal lehet igazán segíteni másokat, és az a tudás, amit az egyetemen szereznek, csak akkor válhat társadalmi hatóerővé, ha ezek a kapcsolatok megvalósulnak. Az is tudatosulhatott bennük, hogy a különböző foglalkozásokra készülő értelmiségieknek érdemes össze fogniuk, mert csak így képesek megoldást találni az életmóddal párosuló bajokra.

A következő években tovább folytatódott a „téli népművelési gyakorlat”, azaz a TNGy, ahogy a szervezők és a résztvevők elnevezték. A szervezést az első évek után a Népművelési Intézet oktatási osztálya vette át, a helyszínek kijelölését és a helyszíni feltételek megteremtését a megyei tanácsok művelődésügyi osztályai vállalták. Az elv jó ideig az volt, hogy ezek a csoportok a leginkább elmaradott, hátrányos helyzetű községeket keressék fel, és ott segítsenek, amennyire csak lehet. Az évtized vége felé azonban különös változás történt. Egyes helyeken szóvá tették, hogy miért avatkoznak bele ezek a fiatalok a helyi problémákba, miért teszik szóvá egyik-másik helybeli vezető rossz munkáját, és az sem helyes, hogy olyan helyekre mennek, ahol inkább csak bajokkal találkoznak. Valaki kitalálta, hogy ne „népműveljenek”, helyette inkább felméréseket végezzenek a helyi állapotokról, és ha már szakmai gyakorlat ez számukra, akkor olyan helyekre menjenek, ahol nagyon jó színvonalat találnak. Kis falvak helyett nagy községekbe, kisebb városokba menjenek, mert az lesz számukra igazán tanulságos. Ezeken a helyeken a művelődési házakban persze másféle programokat találtak, mint amire a kis falvakban szükség lett volna. A műkedvelő művészeti csoportok próbái ugyan érdekesek lehettek számukra, de nehezen lehetett összefüggésbe hozni a TNGy eredeti céljával: a problémákra építő felvilágosítással. És még kevésbé lehetett ilyen kapcsolatot találni a szórakoztató rendezvényeken, az ifjúsági klubokban tartott zenei koncerteken.

Ezek után a TNGy elvesztette vonzerejét. Az egyetemistákat egyre kevésbé érdekelte, talán az anyagi, erkölcsi támogatás is lecsökkent, majd végül a felújított hagyomány megszűnt. Állítólag ez magyar sajátosság: valami jó kezdeményezés megszületik, egy ideig virágzik is, azután lelohad a kezdeti lelkesedés, hogy a tűz végül teljesen kialudjon. „Szalmaláng” – ahogy ezt valamikor Széchenyi István megfogalmazta.

Elismerhető, hogy közben megváltoztak a társadalmi körülmények, megváltozott a legtöbb falú arculata, az ott élők helyzete, életmódja is. Nem valószínű, hogy a falujárásnak ez a formája ma felújítható lenne. A tanulságait azonban hasznosítani lehetne: azt, hogy szükség lenne a napi élet megoldatlan problémái-

hoz kapcsolódó tájékoztatásra, szemléletalakításra, hogy ebben a közvetlenebb emberi kapcsolatokban kialakítható tapasztalat- és véleménycsere legyen a meghatározó. Az sem vált időszerűtlenné, hogy a magasabb szinten képzettek felelősséget érezzenek azért, hogy a tudásukat megosszák azokkal, akik nem részei ennek a tudásnak. Természetesen mindez nem könnyen alkalmazható a gyakorlatban, de nem is lehetetlen. Ha évtizedekkel ezelőtt kedvezőtlen körülmények között meg lehetett tenni, akkor talán ma is meg lehetne találni a megváltozott körülményekhez alkalmazkodó változatát. Már csak azért is, mert ami valamikor „ismeretterjesztés” néven átfogta a hazai közművelődés egészét, ma már csak nyomokban van meg, például a „Mindentudás Egyetemén”, és néhány város szabadegyetemén. Csakhogy ezek az előadások zömében magasabb képzettségűek előtt hangzanak el, akiknek a felkészültsége és az érdeklődése messze van azokétól, akikhez a Baranyai Norma szólt. Ők csak a rokonaiktól, ismerőseiktől kapnak tanácsot problémáik megoldására, de ez a tapasztalati tudás az esetek nagy részében kevésbé hatékony, mint a tudományosan megalapozott. A hazai ismeretterjesztés története bizonyítja, hogy voltak olyan kiváló szakemberek, akik fontosnak tartották ezen tevékenységet. Csak egyetlen példát említsünk: Eötvös Loránd, a nemzetközi híró fizikus a 19. század utolsó évtizedében előadássorozatot tartott munkásoknak. És nem tartotta rangján alulinak ezt.

*

A társadalmi valóság-megismerés minden korban a társadalom fontos értékmérője, bár módszerei közel azonosak, irányultságuk koronként változó.² Erre a fontosságra és szükségességre hívja fel a figyelmet Maróti Andor Baranyai Norma tanulmánya. Alkalmat ad ez arra, hogy emlékezzünk a baranyai, pécsi kezdeményezések úttörő voltára és mai kapcsolataira.

Az előzmények a múlt századba nyúlnak, amikor a settlement mozgalom megvetette lábát hazánkban is. A settlement a szegény rétegek felmérése nyomán teendő szociális gondoskodás megszervezése, fenntartása. A settlement az ipari társadalmi gondoskodás egyik jelentős területe, amelyben sajátos együttműködés valósul meg az állam, a gazdasági szervezetek, társadalmi intézmények és magánkezdeményezések között. Az 1920-as évek végétől egyre szervezettebb munkát³ jellemzi Hirschler Rezső azzal, hogy a settlement-mozgalom szociális munka keretében betöltött fő feladatköre: a gondozás. „A gondozás egyetemes, valamennyi ember egyéni, családi és közösségi szempontjait figyelembe vevő keresztülvitele. A legnehezebb és teljes odaadást kívánó szolgálat, amely nem

² 1945 után a pécsi Sorsunkhoz és a Nemzeti Parasztpárthoz fűződve szerveződött falukutató-szociológiai csoport. A változásokban új értelmet nyert falukutatás távlatosan szociológiai perspektívákat is vázolt. A számos falujárás, felmérés, az újjáépítésben való részvétel mellett 1947-ben áttekintés jelenik meg az új falukutatás egyes kérdéseiről. Krisztián Béla (1947) Új falukutatás. Sorsunk. Pécs. 1947. I-II.

³ Hilscher Rezső: A Főiskolai Szociális Telep tevékenysége és a settlement munka lényege. Budapest. 1929.

kiragadott életrészletekkel áll szemben, hanem magával az egész élettel.⁴ A trianoni Magyarország a szociális kérdéseket a közigazgatási jellegű szociológia útján közelítette meg. Ilyen társadalomfeltárási intézmény volt az 1924-ben alapított Magyar Szociográfiai Intézet, ami, jóllehet nevében hordozta, nem foglalkozott szociográfiával. Feladata a közigazgatási, helyi- és államismereti adatnyilvántartás, valamint helytörténeti és társadalomtudományi katalógusok és bibliográfiák összeállítása volt. Társadalomtudományi szakkatalógusai és szakbibliográfiái a nagy világnyelveken, valamint a szomszédos országokban megjelent szakirodalmat tartalmazták. Községi adatszolgáltatásai segítségére voltak a falukutatásnak, a közigazgatási átszervezéseknek. Az 1929-i gazdasági világválság ráirányította a figyelmet a társadalomkutatás szükségességére, ami az értelmiség egy részét arra ösztönözte, hogy a magyar falut mind jobban megismerje. Problémáit, melyek a legsúlyosabbaknak mutatkoztak, az egész társadalom elé tárja, orvoslásukon és megoldásukon gondolkodik. Az 1930-as évektől kibontakozó és szélesülő falukutatást nevezték falukutató mozgalomnak. Pécs a mozgalomban elől járt, egyeteméről 1934, 1937-1941 és az 1944 években rajzoltak ki különböző számban a vidéket felmérő fiatalok, 1944-re született meg a Baranyai Norma is. Majd csak évtizedes szünet után került csak sor egy újabb kutatásra. A kitüntetett figyelem oka akkor Magyarország agrárjellege, a falusi népesség magas aránya volt, mert a modernizáció kérdésköre hosszú ideig erőteljesen a faluhoz és a mezőgazdasághoz kötődött.

A Maróti Andor által idézett szerző, dr. Vörös Márton a város értelmiségének egyik legaktívabb tagja nemcsak a kezdetekben, de az 1945 utáni években is képviselte a settlement-munka fontosságát, mint ezt 1945 augusztusában az első dél-dunántúli művelődési regionális iskolán kívüli értekezlet elnökeként képviselte majd októberben a „Pécsiek szólnak pécsieknek Pécsről. Pécs a magyar város” előadássorozat egyik előadójaként részletezte⁵. Maróti Andor érdeme, hogy a mozgalom éppen lapunkban említődik meg. Az ilyen vizsgálatok kezdeményezése, újrakezdése⁶ folyamatos, teljes története még nem feldolgozott⁷. A Kar és elődei settlement-munkája 1973-1989 között 64 helyen zajlott – mondhatjuk a Baranyai Norma szellemében. (Krisztián Béla)

⁴ Hilscher Rezső (1937) Ifjúsági Vezető, 1937. I-II. 56-58. / Esély 1990/3. szám/

⁵ Erdődi Gyula (1982) A felszabadulás utáni népművelés tartalmi és módszertani problémái Pécsen és Baranyában. Baranyai Művelődés. 1982. 86-92.

⁶ Pl. Zám Mária (1994) A Settlement-gondolat időszerűsége Magyarországon Parola.1994.2.12., Hámosi Péter (2000) A magyar settlement-mozgalom története. Valóság. 9. 90–105, Kotics József (2007) A magyar községtanulmányok huszadik századi története. Községtanulmány. Szerk. Kovács Éva. Módszertani jegyzet. PTE Kommunikáció- és Média-tudományi Tanszék. Pécs, Vercseg Ilona (2009) Időszerű-e ma a settlement? Settlement Konferencia. Budapest, 2009. május 27. Budapest.

⁷ T. Kiss Tamás (2007) Tett(Hely)ek. Egyetemisták valóságkutató táborai Magyarországon a 20. században. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 2007.

PINTÉR ISTVÁN – KALMÁRNÉ RIMÓCZI CSILLA

Racionalitás vagy érzelem a tudásmenedzsment mechanizmusában

Szándékaink szerint racionálisak, mondjuk inkább: ésszerűek vagyunk. Többnyire biztosak vagyunk abban, hogy amikor döntünk, minden fontos dolgot figyelembe veszünk, elítélően szólunk azokról, akik „érzelmi alapon döntenek.” A racionális döntés mítoszát Herbert A. Simon, egy Nobel Díjas felfedezése (1978) zúzta szét, amikor elmélete átstrukturálta a döntésekről szóló elméleteket. Miért fordul elő például, hogy erősen racionalizált területen, mint a mérnöki munka, két különböző szakember ugyanazt a feladatot eltérő végeredménnyel oldja meg? Nyilvánvaló kudarcok esetén egyesek miért ragaszkodnak eredeti döntésükhez? Miért bújnak ki a felelősség alól, miért és hogyan „kenik másra” hibáikat? Nem folytatjuk tovább, mert a feltett kérdésekre a választ érzelmeinkben találhatjuk meg.

A probléma és ami mögötte van

A tudományos kutatások eredményeként egyre inkább helyére kerül az érzelmek szerepe az emberi létezésben. „Mivel az érzelmek gyakorolják az egyik legfontosabb hatást arra, hogyan gondolkozunk, és viselkedünk társas helyzetekben, nyilvánvaló, hogy az érzelmek tudományos megértése központi kérdés a pszichológia számos gyakorlati területén.”¹ Így, ha az érzelmek oly annyira fontosak az emberi létezésben és a társas kapcsolatokban, hogy központi helyre kerültek a pszichológia gyakorlati alkalmazásában, akkor miért nem gondoljuk tovább a folyamatot azokon a területeken, ahol a pszichológiának érdemi szerepe lehet az emberi, a csoport, a szervezeti magatartás területén? A válaszban kitüntetett szerepe van az evolúciós lélektannak. Az evolúciós lélektannal foglalkozók kialakították azt a megbízható rendszert, amely segítségével felvázolható az emberi agy és gondolkodás specifikus működése. Olyan strukturált rendszerről van szó, amelynek funkcionális összetevőit – a rendszer elemeit – elődeink a természetes szelekció során alkalmazkodásuk révén fejlesztették ki. Az evolúciós lélektan a pszichológia gondolkodásról, problémamegoldásról szóló része.²

¹ Forgács József (1997) Az érzelmek pszichológiája. Kairosz.. Budapest.7.

² Vo.pl. Leda Cosmides és John Tooby(2000) Evolutionary Psychology and Emotions. Handbook of emotions 2nd Edition. Editors NY. Guilford.45.

Az evolúciós determinánsok

Már Darwin is megfigyelte, hogy az érzelemkifejezések funkcióikban, és megjelenési formáikban jelentős hasonlóságot mutatnak az állatok és az emberek között. Megkülönböztethetjük az *alacsony*, és a *magasabb szintű* érzelmeket. Az *alacsony érzelmelek* a túlélést szolgálják, egyetemesek és velünk születettek. Gyorsan jelennek meg, és csak néhány másodpercig tartanak. Vita tárgya, hogy hány alapérzelem létezik, ám az alábbi hatot a legtöbben idesorolják: öröm; bánat; harag; félelem; meglepetés; undor.”³ R. Plutchik⁴ ezt további két érzelemmel egészíti ki: a bizalommal és az előérzettel. A bizalomhoz olyan érzelmelek tartoznak, mint elfogadás, tolerancia, megértés, csodálat. Az előérzethez tartozik a figyelem, a remény, a ráérzés, az érdek, és az érdeklődés. Az alapérzelmelek az egyén belső világához tartoznak, kialakulásuk óta a túlélést, a fennmaradást szolgálják. „Az alapérzelmelek génjeink, nem pedig kultúránk égeti bele idegi áramköreinkbe, így válnak a mindannyiunkban közös mentális szerkezet részévé.”⁵

A *magasabb szintű* kognitív érzelmelekben gondolkodási folyamatok is megjelennek. A magasabb szintű azt jelenti, hogy kialakulásukban az agykéreg is részt vesz, míg az alapérzelmelek az agykéreg alatt, az agy mélyebb rétegeiben keletkeznek. A magasabb szintű kognitív érzelmelek közé tartozik a: szeretet; büntudat; szégyen; zavar; büszkeség; irigység; féltékenység. A lista a magasabb szintű kognitív érzelmelek egy további tulajdonságára is felhívja a figyelmet: ezek alapvetően társas érzelmelek, míg az alapérzelmelek nem, vagy legalábbis másképpen. Félhetünk, vagy undorodhatunk tárgyaktól, vagy állatoktól is, a szerelem vagy büntudat érzéséhez azonban más emberek létezésére is szükség van. A magasabb szintű kognitív érzelmelek éppen azért alakította ki a természetes kiválasztódás, hogy segítsen megküzdeni az egyre összetettebb társadalmi környezettel.

Az elme-test kapcsolat

A gondolkodási programot és információ feldolgozási folyamatot az agy idegrendszeri hálózata hajtja végre. Az idegrendszeri hálózat – mint testi-fizikai elem – maga az agy. Ezen zajlik az információ feldolgozás – a mentális problémamegoldás – amit a másik alrendszer valósít meg. A folyamatok az agy különböző részeit érintik, és jól behatárolható területeken zajlanak. Az evolúció perspektívájából nézve a test egy része fizikai igénybevételre, és a táplálék felvételére szolgál. A másik része – az agy – információk környezetből történő kinyerésére, a testi funkciók és a magatartás szabályozására szakosodott.

Az ember érzékszerveivel folyamatosan nyomon követi a környezetet és változásait. A helyzetek kiértékelésekor az egyén azt méri fel, céljai szempontjából

³ Dylan Evans (2004) Az érzelmelek. Magyar Világ. Budapest. 189

⁴ Robert Plutchik (1980) Emotion. A psychoevolutionary Synthesis. Harper és Row Publishers.

⁵ Dylan Evans(2004) 25-26.

milyen potenciálisan ártalmas, vagy hasznos következményekre számíthat.⁶ A problémamegoldás két dimenziója alakult ki. Az egyik a mennyiségi, a másik az elvont dolgokra vonatkozó mérlegelés. A gondolkodás, a problémamegoldás, a döntés elsősorban információ feldolgozási rendszerként elemezhető – benne olyan érzelmi programokkal – melyek a természetes szelekció során kialakult funkciókkal jellemezhetők.

A feladat: megértve az agy racionalizált működésének rendszerét, az érzelmi összetevők szerepének vizsgálata a döntéshozatalban. Leginkább a mérlegelés és a súlyozás oldalát. Ezek nem természettudományos szabályok, mint ahogy nem számszerűsíthető a szülői féltés, a kedves simogatása, és egy lelki masszázs sem. Az utóbbiak „mértékesítése” attól függ, hogy a milyenek a személyes tapasztalataink.

Minden alkalmazkodási probléma milliószor ismétlődött az emberré válás folyamatában, és beépült a tapasztalati – a statisztikailag igazolható – és az ok-sági – a logikai – struktúrába. Minden felfedezés az evolúció, az egyének szempontjából a tapasztalat, tanulás, a szocializáció folyamatában megszerzett kompetenciák terméke. Előfordult, hogy valakinek sikerült újszerűen megközelíteni egy problémát, amelyhez tudása, megfigyelő képessége, és tapasztalatai vezették el. Mások könnyebb helyzetben voltak, mert támaszkodhatnak a gazdagodó tudástárra.

Az ismétlődő szituációk során folyamatosan fejlődött az idegrendszeri hálózat, amely szelektíven járult hozzá az agyi struktúrák kialakulásához (az agy minden rögzült struktúrája mellett ma is képes sérült felületek funkcióit más területekre áthelyezni.) Érdemes figyelni arra, hogy az elme/test kapcsolatban kölcsönös meghatározottságban zajlottak az evolúciós folyamatok. A tudomány érzelmekkel kapcsolatos nézőpontja radikálisan megváltozott, amennyiben az érzelmeket ma már inkább a környezeti követelményekre adott szervezett és szisztematikus válaszoknak tekintik, amelyek az alkalmazkodás elősegítésére fejlődtek ki.

Az érzékszervek folyamatosan közvetítik az információkat az agy számára, ezek kiértékelése automatizmusok alapján zajlik. Óriási mennyiségű információról van szó. A mai kiértékelési modellek – ilyen vagy olyan formában – magukban foglalnak valamilyen értékelést arról, hogy mennyire fontos az ingerhelyzet a személy számára, hogy kívánatos-e a helyzet vagy sem, hogy képes-e, illetve milyen mértékben képes a személy megküzdeni a helyzettel, és hogy ki, vagy mi okozta helyzetet, illetve ki, vagy mi a felelős érte (vagyis kire és mire irányuljanak a megküzdési erőfeszítések.)

A modell a helyzeteket az emberek hét dimenziójában értékeli. A *motivációs relevancia* annak kiértékelését jelenti, hogy mennyire fontos a helyzet az egyén számára. Kulcsfontosságú elem a *motiváció*, mivel a helyzet fontosságát az ember szubjektív, relatív értelemben értékeli ki, vagyis abból a szempontból, hogy

⁶ C.A Smith; L.D Kirby: Az érzelem és a kognitív kiértékelés. In: Forgács (1997) 83.

fontos-e céljai és motívumai szempontjából mindaz, ami a kérdéses helyzetben történik? A *motivációs kongruencia* arra utal, hogy a helyzet mennyire van összhangban az ember aktuális céljaival, ami megint csak viszonylagos. A *problémafókuszú* megküzdési potenciál annak felmérése, hogy az egyén mennyire képes maga alakítani a helyzetet úgy, hogy az kívánatosabb legyen, illetve kívánatos maradjon. Az *érzelemfókuszú* megküzdési potenciál ezzel szemben azt a képességet jelenti, hogy az ember pszichológiailag alkalmazkodjon a helyzethez, ha az nemkívánatosan alakul. Az önelszámoltathatóság annak felmérését jelenti, hogy az ember mennyire tartja magát felelősnek a helyzetért, *mások elszámoltathatósága* pedig azt, hogy mennyire gondolja ezt valaki vagy valami másról. Végül a *jövőbeli kilátások értékelése* azt mutatja meg, hogy az ember – bármilyen okból kifolyólag – mennyire gondolja, hogy a körülmények a továbbiakban kívánatosabbak vagy nem kívánatosak lesznek.

A modell azt sugallhatja, hogy a helyzet kiértékelése egymást követő fázisokban zajlik. A valóság ettől összetettebb mert az egyetlen kognitív kiértékelési folyamat helyett több, egymással párhuzamosan zajló és különböző kognitív mechanizmusokon alapuló kiértékelési folyamat létezik. Itt a kognitív feldolgozás két olyan, jól elhatárolható módjára hívjuk fel a figyelmet, amelyek véleményünk szerint különösen fontosak a kiértékelés megértése szempontjából. Az egyik az asszociációs feldolgozás, ami az emlékek előtérbe hozását és mozgósítását foglalja magában, ez gyorsan, automatikusan végbemehet. A másik a logikus gondolkodás, ami tudatosabb és akaratlagosabb, mint az asszociatív feldolgozás. Bár rugalmasabb az utóbbinál, de viszonylag lassú és nagyobb figyelmet igényel. A folyamat asszociációs mechanizmusai gyorsak, de alkalmanként pontatlanok. A logikus gondolkodás ezzel szemben lassú, de erénye, hogy pontos, és a felhasznált adatbázisok függvényében ésszerű megoldáshoz vezethet.

Az evolúciós lélektan és az érzelmek

Az evolúció eredményeként az agyban különleges szuperfelügyeleti program fejlődött ki. Minden funkciója alkalmazkodási problémák megoldására szerveződött. Képes az egyidejűleg szerveződő viselkedésmódok közötti prioritások meghatározására, és konfliktusok elkerülésére. Őseinknél döntést generált, hogy folytassa-e a tevékenységét, ha hirtelen megjelent egy ragadozó és felmerült a veszélyeztetettség esélye. Ha rosszul döntött, véglegesen eldőlt a sorsa. Ha jól döntött, életben maradt, ha még jobban, akkor ő került ki a vadászatból győztesen. A túlélésért folytatott harc tapasztalatai beépültek a gondolkodásába, és szükség esetén szuperfelügyeleti program aktiválja akár az egészet, vagy valamely elemét. Az agy számos alprogramot működtet. Az érzelmek bármikor képesek a funkcionális koordinációra, az adaptációs mechanizmusok összehangolására.

Érzelmek és problémamegoldás

A problémamegoldás: folyamat, amely több algoritmus alapján is leírható. Bármilyen modell szerint folytatjuk elemzésünket, mindig szoros kapcsolatot találunk (találhatunk) az evolúció során kialakult pszichológiai rendszerrel. Az elméletek ugyanis mindig belül maradnak és nem léphetnek túl emberi korlátain-

kon. A modellekben nem történik más, mint a változásokra történő reagálás részekre bontása, (modern korunk feladataira, kihívásaira történő válaszadás) többtudományos támogatása és a korábbi jó tapasztalatok általánosítása. Minden változás ellenére a probléma definíciója nem változott: probléma az, amit problémának látunk.

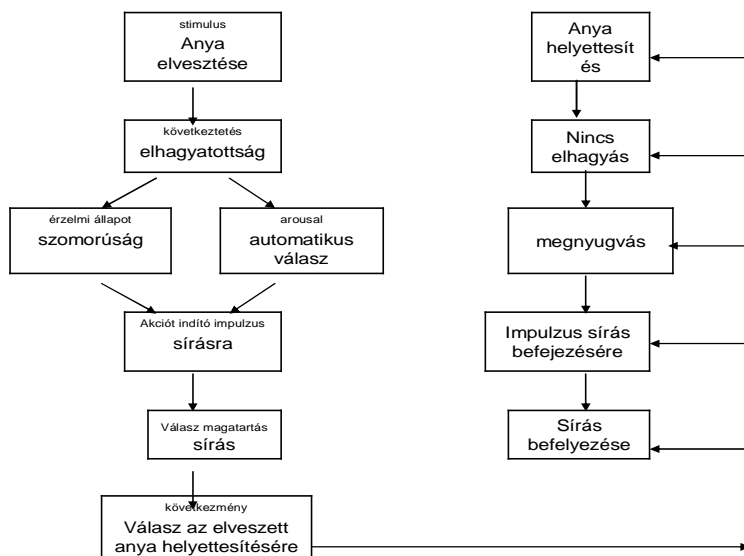
A szocializációt ma strukturált, és erősen differenciált iskolarendszer támogatja. A bonyolultabb környezet és a hosszabb felnőtté válási folyamat ellenére az ember továbbra is az evolúció folyamatában megszerzett algoritmusok szerint észlel, értékkel és alkot ítéletet. Nem véletlen, hogy a problémamegoldás lehetséges algoritmusai a veszélyek elhárítása érdekében rendkívül gyorsan fejlődött. A ma gyermekei is azt tanulják meg először, hogy a dühös embert nem szabad zavarni. Észlelési rendszerünk épp úgy jelzi a szokatlant, a veszélyest, a megoldandó feladatokat, mint elődeinknek. Észre vesszük, ha valami veszélyezteteti értékeinket, szükségleteinket, énképünket, presztízsünket, csoportunkban elfoglalt helyünket stb. Csak most több előre megírt, programozott megoldással bírunk különösen a magas veszélyességi fokozatú helyeken (kockázatelemzés). Ahol képtelenek vagyunk emberi mértékkel befolyásolni a folyamatokat, ott érzékszerveinket különleges szenzorokkal egészítjük ki, és a nagy gyorsaságot igénylő beavatkozási feladatokra automata rendszereket használunk. A hiányok az ismeretlen, a sok összetevős problémáknál merülnek fel. Ezek leginkább társadalmi, szociális problémák felismerésére és megoldására vonatkoznak. Ez esetben belép az emberi problémamegoldás heurisztikus rendszere, amelyekben nyilvánvalóan széles lehetőséget kapnak az érzelmek. Olyan nehezen racionalizálható elemekben, mint az emberi ráérzés, az intuíciók.

Az érzelmek valamennyi tevékenységünket befolyásolják. Nincs tevékenység, amely kívül esne az érzelmek hatókörén.

Az érzelmi szabályozás

Az érzelem dinamikus, változó intenzitású folyamat, amely szoros kapcsolatban van a kiváltó okkal, (okokkal). Az érzelmek akkor aktiválódnak az emberekben, ha alkalmazkodniuk kell valamihez. Az érzelmek funkciója, hogy helyreállítsa az emberek egyensúlyát, ha valamilyen váratlan esemény kimozdíthatja az állapotából. Legyen az lehetőség, amivel élni kell, vagy veszély, amit el kell kerülni. Ha egy gyerek elveszíti a szüleit, szinte biztos, hogy sírni fog. Ez segítségnyújtásra ösztönzi a környezetben lévőket, akik igyekeznek megnyugtatni. Ez csökkeneti is veszteség érzését, és ahogy egyre jobban megnyugszik, úgy csökken a sírás intenzitása. Sőt! Ha elegendő jutalmat kap, gyorsan felejt, és más érzelem is kialakulhat. Ez az érzelmi szabályozás látható a következő ábrán⁷

⁷ Forrás: Robert Plutchik (2001) American Scientist. Juli-August. Volume 89. 347.



A programozott tévedés

Amikor az érzelmek hasznáról és fontosságáról beszélünk, szólni kell arról is, hogy gyakran eltérítenek minket a tárgyserverű valóságtól. A kutatási eredmények alapján tévedés lenne azt hinni, hogy észlelésünk objektív képet nyújt a világról. Ebben közrejátszanak korlátozottan működő érzékszerveink, szelektív észlelésünk, selfünk működésének sajátosságai. A kogníció folyamata egyrészt ma is azokra a modulokra épül, amely genetikailag kódolva van bennünk, másrészt szocializációs folyamataink révén beépül a problémamegoldásunkba. A programozott tévedés életünk része. Nem kell messzire mennünk hogy példákat találjunk arra, amikor valaki minden ésszerű megfontoláson túl mereven ragaszkodik elgondolásához akkor is, amikor minden a döntése ellen szól.

A manipulált tudat

Az érzelemkeltés a legősibb emberi magatartás szabályzó eszköz. Az érzelmi funkciók kiváló lehetőséget szolgáltatnak arra, hogy befolyásoljuk környezetünket, és egyetemes magatartás szabályzó szerepük miatt kiválóan alkalmasak arra, hogy manipulációs célokra is felhasználják. Tévedés azt hinni, hogy a tényeknek meggyőző erejük van. Ha nem kötődik hozzájuk valamilyen érzelmi hatás, aligha érnek célba. Azért is, mert a tények sokszor olyan ismeretek összegzéseként jelennek meg, melyeket az emberek nagy része nem lát át. Az, aki képes elhitetni velük, hogy képes az összesség magyarázatára, szinte bármire mozgósíthatja őket. A manipulációhoz viszonylag egyszerű eszközrendszer szükséges.

Az érzelmi tudatosság

Az ész és az érzelmek a választás és a döntés egymást segítő, kiegészítő oldala. Mint annyi mást, ezt is meg tanulnunk kell. A képzési rendszer nem igazán készült fel ennek a megoldására ezért nem lepődünk meg, hogy az ésszerűséget

szolgáló oktatási rendszer nem támogatja az érzelmi tudatosság fejlődést, sőt, az érzelmek kezelésének igénye sem fogalmazódhat meg. Történik ez annak ellenére, hogy az érzelmi oldal által nyújtott motiváltság, céltudatosság, sikerélmény óriási energiákat képes mozgósítani bármilyen feladat megoldásához. De hasonló folyamatok zajlanak a hasznosítás, a kreativitás és a munkahely, az emberi együttélés terheinek az elviselésében is.

A kérdés az, hogy miként hasznosítsuk az érzelmekről és az érzelmi szabályozásról szóló ismereteket? Ennek egyetlen lehetséges útja van: az érzelmi tudatosság növelése. Az emberi életben a teljes racionalitást nemcsak részleges tudásunk, és véges erőforrásaink korlátozzák, hanem az is, hogy céljainkat gyakran nem lehet teljesen összeegyeztetni egymással. Az érzelem segít megkeresni a kompromisszumot, az érzelmek pótolják a gondolkodás hiányosságait. Az összes funkció közül talán a legfontosabb, hogy az érzelmek adják a társas élet infrastruktúráját.⁸ Az érzelmek pontosan jelzik az egyéneknél lezajló változásokat, miközben a másokhoz fűződő kapcsolatainkat irányítják. Az érzelmi reakciók nyomán a partnerben is elindul egy racionalizálási folyamat, amelyben az egyén tudatosítja önmaga számára az új helyzetet.

Az érzelmek haszna

Az érzelmek gazdagabbá, színesebbé teszik életünket, megnövelik alkalmazkodási esélyeinket, az evolúció funkcionálisan döntés előkészítő szerepre és a lehetőségek közül választásra alkotta valamennyit. Ha alkalmazkodnunk kell, megjelennek az érzelmi elemek. Igazi hasznuk abban van, hogy tudatosulásuk különleges képességek birtoklásához vezet. Lehetőséget biztosít arra, hogy többet megértsünk embertársainkhoz és környezetünkhöz fűződő kapcsolatainkból.

Az érzelmetudatosság kompetenciái

Érzelmek felismerése	Érzelmek időzítése
Érzelmi folyamatok elemzése	Érzelmek késleltetése
Érzelmek reprodukálása	Indulatok szabályozása
Érzelmi intenzitás meghatározása	Hamis érzelmek felismerése
Érzelmek keveredésének felismerése	Érzelmek, és cselekvési folyamatok kapcsolatának feltárása
Érzelmi funkciók felismerése	
Érzelmek szabályozása	

A tudásmenedzsment és az érzelmek

Szándékaink szerint egy illúzióval szeretnénk volna leszámolni. Azzal hogy az érzelmek károsak, hogy kiküszöbölendők, hogy mellékszereplői vagy csupán egyszerű kísérői az életünknek. Szerettük volna tudatosítani, hogy az érzelmi meghatározottság jelen van életünk valamennyi színterén. Kérdésfelvetéssel kezdtük és azzal is zárjuk: fejlődött volna-e tudásunk, ha művelőit nem hajtja a megismerés szükséglete?

⁸ K.Oatley, J.M. Jenkins (2001) Érzelmek. Osiris. Budapest. 158.

A tudásmenedzsment is érzelmi elkötelezettségek alapján működik. Irányt szab a megismerésnek, a tudás hasznosításának. Az érzelmi tudatosság fejlesztése szükséges :

- A felnőtt képzés területén, mert: fel kell építeni egy érzelmileg tudatos rendszert.
- A pedagógiai munkában, mert: a gyerekek érzelmileg fogékonyak, befogadók.
- A kommunikáció területén, mert: az érzelmi párbeszéd a kommunikáció része.
- A hatalmi kompetenciák fejlesztésben, mert: növeli a befolyásolás hatékonyságát.
- A szervezeti magatartás területén, mert: elengedhetetlen a vezetői munkához.
- A személyes vezetés területén, mert: növeli az együttműködés hatékonyságát.
- Mentális támogatásra, mert: életünk része a segítségnyújtás.
- Munkacsoportok erősítésére, mert: a hatékonyság forrása az együttműködés.
- Szakmai problémamegoldásban, mert: segít elkerülni a tévutakat.
- Szervezetfejlesztésre, mert: az elégedett emberek jobb munkára képesek.
- Az üzleti világban, mert: erősíti a tudatos vásárlói magatartás kialakulását.

A modern pszichológiai kutatásoknak köszönhetően megállapítható, hogy az érzelmek a logikus gondolkodásban is jelen vannak, sőt, hiányukat éppen a racionális gondolkodás sínyli meg elsősorban. A tudásalapú társadalom fontosabb gazdasági, társadalmi, politikai és emberi döntései komplex döntési helyzetekben születnek. Ez azt jelenti, hogy a döntésnek hosszú távú következményei vannak, és nemcsak a döntéshozó, hanem mások is érintettek a döntés kimenetében. Ezért az érzelmi aspektus és különösen a felelősség elkerülhetetlenül jelen van minden komplex döntési helyzetben. Ebben a folyamatban az érzelmi tudatosság számbavétele mindannyiunk felelőssége.



TOMBOR VIKTÓRIA

Gyakorlócégek elméleti modellje, kompetenciaterületei, mérési eszközei a külföldi és hazai szakirodalmak tükrében

„Mi szeretnék elérni, hogy a gyakorlócégekben megvalósuljon a projekt-pedagógia és a cselekvésorientált oktatás.

Ez csak akkor lehetséges, ha megfelelő kapcsolat van a tanulás, a pedagógia, továbbá pedig a tanuló tér között. Egyrésztől egy működő modellt kell felépíteni a vállalkozáshoz, másrésztől pedig elkötelezett tanárookra van szükség, akik rendelkeznek megfelelő pedagógiai ismeretekkel, és képesek felvenni egy új szerepet a cselekedve tanulás jegyében. (Berchtold/Stock 2005, 126 f.)”

Németország a szakképzés pedagógiájában mindig is élenjárónak számított, gondolok többek között itt a duális szakképzésre, pedagógiai modelljeire és természetesen a gyakorlócégekre is egyaránt. A gyakorlócégek hazája Németország, éppen ezért logikusnak tűnik, hogy bemutassam azokat több német szerző munkássága alapján. A német nyelvű szakirodalom meglehetősen sok forrással bővelkedik a szakképzés pedagógiájában. Jelen tanulmány célja, hogy külföldi, elsősorban német nyelvű, továbbá hazai szakirodalmak segítségével bemutassa a gyakorlócégek elméleti modelljét, fejleszhető kompetenciáit és lehetséges mérési módszereit.

A gyakorlócégeket több aspektusból lehet, kell vizsgálni. Dolgozatomban, most ezeket az aspektusokat, majd, a használati dimenzióit mutatom be. A taniroda – definíciója szerint – egy olyan, diákok által működtetett, kitalált diákvállalkozás, gyakorlócég, amelyhez szervesen hozzátartozik egy jól felszerelt irodahelység. A gyakorlócég segítségével történő oktatás és tanulás a pedagógiai rendszerek szerint mind a külföldi, mind pedig a hazai szakirodalom alapján a szakképzés pedagógiájához, ezen belül is a projektpedagógia módszertanához tartozik.

A taniroda, ahogy a külföldi szakirodalomban is szerepel „Übungsfirma”, azért is érdekes és pedagógia kihívásokkal tarkított terület, mert több dimenzióból áll. Ezek a dimenziók a következők.

Az első dimenzió a külföldi szakirodalom által emlegetett ún. „Lernort”, azaz tanulási terület, a második dimenzió a pedagógiai módszere az ún. „Handlungorientierung”, avagy cselekedve tanulás. A harmadik dimenziója pedig az életszerű vállalkozással kapcsolatos folyamatok. Ahhoz, hogy megértsük

a gyakorlócégek működését és dimenzióit ismernünk kell a vele kapcsolatos fogalmakat.

A következőkben a külföldi szakirodalom, szekunder kutatás és forrásfeltárás alapján a gyakorlócégek tanulási terét mutatom be egy a németországi Bayer tartomány gyakorlócég-központ segítségével. Az ott működő gyakorlócégeket a forrás így jellemzi:

Bayer tartomány gyakorlócég-központ

„A gyakorlócég egy kitalált vállalkozás, ami a valós üzleti életet lépéseit követi végig. A tanulók olyan cégben dolgoznak, mintha az valóságos lenne. Az iskolai oktatás része a rendszer felépítése és annak beüzemelése. A tanári szerephez hozzátartozik, hogy támasza, mentora legyen a tanulónak, továbbá, hogy a tanulók munkáját meghatározza, irányítsa.

A gyakorlócégek kereskednek más gyakorlócégekkel és ilyen módon szimulálnak egy kereskedelmet. Az ÜBW hálózat, azaz a bajor gyakorlóiskola hálózat magába foglalja a belső németországi Bayern, Thüringen és Sachsen tartományi gyakorlócégeket, továbbá a nemzetközi osztrák, vagy olasz kereskedelmi partnereket is. Minden áru és szolgáltatás, ami a szimulált piacon kereskedésre kerül, természetesen csak kitalált. Mindenesetre a döntések és a cselekvés ugyanolyan, mint a valós üzleti életben. Különböző intézmények intézik és ellenőrzik az gyakorlócégek kereskedelmi munkáját. Minden olyan, mint a valós életben: Cégnyilvántartás regisztrációval, bankok és természetesen jelen van/ vannak a piaci versenytársak is.

A gyakorlócégek kommunikációját levelek, fax, e-mail, Internet-kapcsolat segíti. Például lehet online vásárlást és online-banki ügyintézt is folytatni. A gyakorlócégek ugyanúgy használnak kommunikációs központot, mint ahogy az egy valós cégnél is létezik.

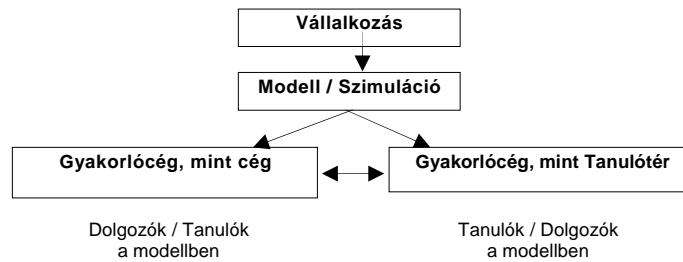
A tanulók az egyes szakmai foglalkozásokon megtanult képességeket és készségeket a gyakorlócégekben konstruktív módon tudják alkalmazni. A tanulónak megvan a maguk hatásköre: beszerzés, értékesítés, számlázás, személyi nyilvántartás, reklám és projekttervek készítése. Továbbá foglalkoznak megrendelésekkel, megbízásokkal, teljesítési zavarokkal, hiánypótlással, kifizetéssel, járulékok fizetésével és piackutatással is. A tanulást a diákok csapatmunkában végzik, ebben önállóságot, találékonyságot és az információ megszerzésének módját tudják megtanulni. A gyakorlócégek nem zárt rendszerben működnek. Minden egyes alkalmazott egy visszajelzés a vevőkről, vagy a versenytársakról. A gyakorlócégben történő munka a tanulók számára egy lehetőség, hogy a valós képességeiket kibontakoztassák, és azt később kamatoztatni tudják a munka világában.”¹

¹ Übungsfirmenzentrale der bayerischen Wirtschaftsschulen. http://www.uebungsfirmen.de/Die_Ubungsfirma/die_ubungsfirma.html (2012. február 1.)

Gyakorlócégek elméleti alapmodellje

A következőkben bemutatom a gyakorlócégek alapstruktúráját.

Az első ábra a gyakorlócégekben zajló munka alapkonceptióját mutatja be. Az ábrán jól látható, hogy a gyakorlócégek kétféle megközelítésben vannak jelen. Az első megközelítésben az ábra szerint a gyakorló cég, mint vállalkozás van jelen. A második megközelítésben az ábra szerint a gyakorló cég, mint tanulási tér jelenik meg. Ezt a két fajta megközelítést Michaela Stock és Elisabeth Riebenbauer (Karl-Franzes-Universität Graz) a gyakorlócégek kétdimenziós modelljének nevezni. A gyakorló cég alapműködése szerint a cselekedve tanulás paradigmájából (az ábrán látható Cselekedve tanulás) építkezik, melyet a Peterszen után a 1. ábra mutat be.



1. ábra: Gyakorlócégek munkájának alapkonceptiója²



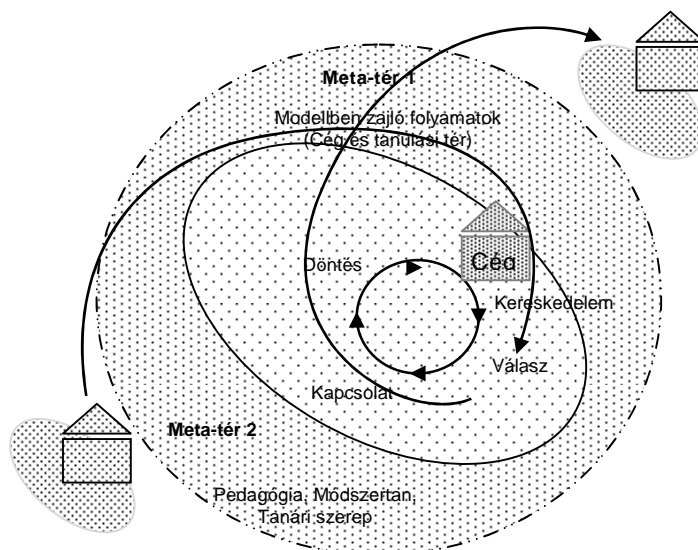
2. ábra: Cselekedve tanulás modellje (Peterszen 2001)

A 2. ábra azt mutatja, hogy a cselekedve tanulás milyen kompetenciaterületekből áll. Az ábrán jól látható, hogy a cselekedve tanulás áll a fókuszban, mondhatni, több kompetenciaterület integrációját jelenti, melyek a Peterszen szerint a következők: szakmai, szociális, módszer és személyes kompetenciák.

²Michaela Stock & Elisabeth Riebenbauer: Kompetenzorientiertes Lehren und Lernen in der Übungsfirma am Beispiel des betrieblichen Rechnungswesens. 2.f. IN.: Beruf- und Wirtschaftspädagogik in Österreich. Order: Wer „macht“ die berufliche Bildung in AT http://www.bwpat.de/ATspezial/stock_riebenbauer_atspezial.shtml (2012. február 1.)

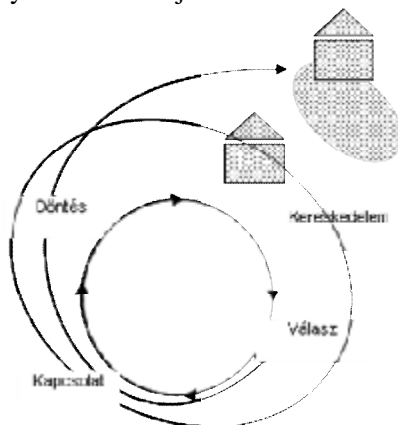
A gyakorlócégek többdimenziós modellje

A továbbiakban bemutatom a gyakorlócégek többdimenziós modelljét. Az 3. ábrán a gyakorlócégek a tanulás és a munka kapcsolatát láthatjuk Berchtold/Stock szerint meta-térben. Vizsgáljuk meg a modell szereplőit most részleteiben.



3. ábra: Tanulás, munka és a gyakorlócégek többdimenziós modellje

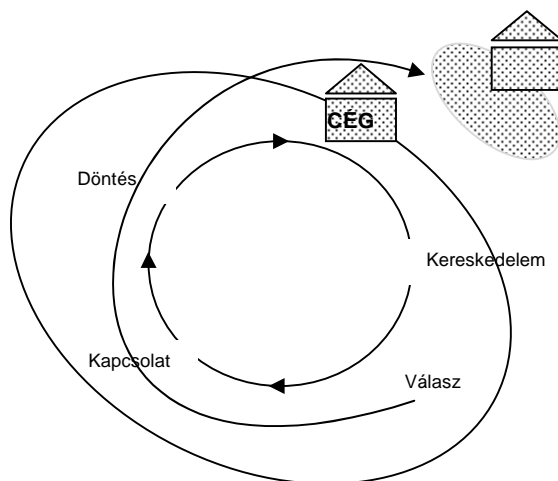
A 4. ábrán a gyakorlócéget, mint vállalkozást figyelhetjük meg. A modell szereplői között a vállalat, a kereskedelem, az inger, válasz, a kapcsolat és a döntés jelenik meg. Az ábra tulajdonképpen egy gyakorlócéghez beérkező információ kereskedelmi folyamatát mutatja be.



4. ábra: Gyakorlócég, mint vállalkozás³

³ Stock & Riebenbauer.

Ebben a modellben két gyakorló cég van jelen. Ha X gyakorló cég egy kereskedelmi ügylet folyamán választ ad, akkor az Y gyakorló cég erre kapcsolatba lép X gyakorló céggel, meghozza saját belső döntéseit, majd kereskedést folytat. Tehát az 4. ábra két gyakorló cég közötti kereskedelmi kapcsolat mechanizmusát írja le.



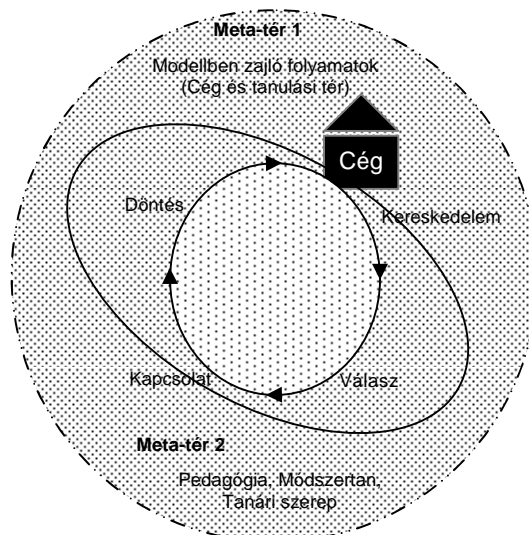
5. ábra: Tanulótér, mint vállalkozás és tanulási tér⁴

A következő 5. számú ábra már a gyakorló céget egy fizikai térben is elhelyezi. A fizikai tanulótér az úgynevezett taniroda. A taniroda jelen esetben egy olyan teret jelent, ahol fizikálisan megtörténik a tanulás. Az oktatási módszer sajátja, hogy jelen esetben nem egy osztályteremről beszélünk, hanem egy korszerű irodatechnikai eszközökkel felszerelt tanulótérrel, irodát jelent.

A 6. ábra a gyakorló cégek egy meta-térben is értelmezi. Lévé, hogy a gyakorló cégek nem zárt struktúrák ezért a kereskedelem sem zárt térben történik, úgy ahogy az a valóságos gazdaságban is jelen van. A gyakorló cégek ezen értelmezésére azért van szükség, mert az információ áramlás és a kommunikáció módja a történelmi korok szerint változik.

A mai XXI. században a kommunikáció már nem csak a valós térben és időben zajlik, hanem már a technika segítségével megjelenik a virtuális valóság is. A folyamatosan fejlődő infokommunikációs eszközök lehetővé teszik, hogy a gyakorló cégek közötti kapcsolattartás nem csak térben, hanem időben is eltérjenek egymástól.

⁴ U.o.



6. ábra: Gyakorlócégekben zajló munka meta-perspektivikus térben

Gyakorlócégek a kompetenciák tükrében

A fentiek során Berchtold munkássága nyomán láthattuk, a gyakorlócégek elméleti többdimenziós modelljét. A következőkben pedig Peterszon és a Németországban 2011 végén kiadott ÜFA 2020 Handbuch segítségével kiadott irányelvek, továbbá a European Commission 2005 tanulmány segítségével bemutatom a gyakorlócégek fejleszthető kompetenciaterületeit és azok mérési eszközeit.

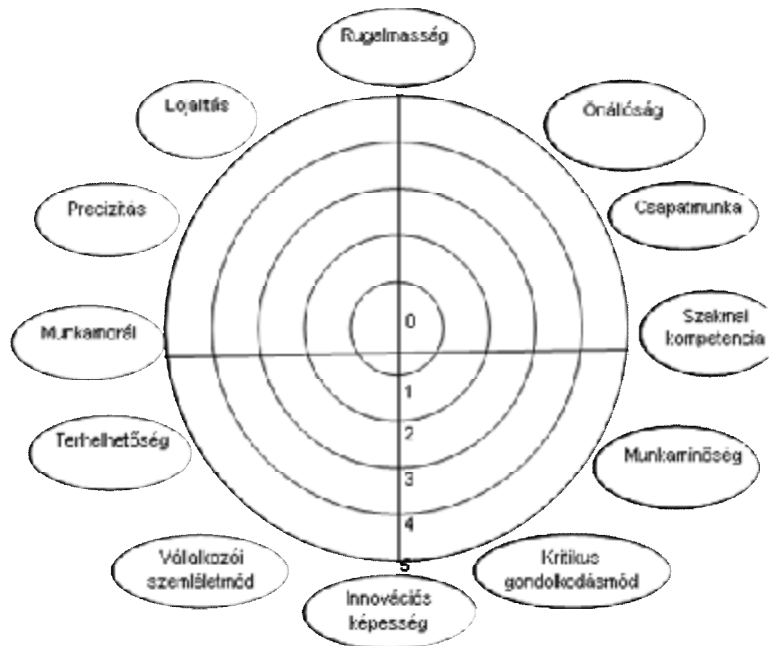
Berchtold elméleti modellje szerint a gyakorlócégek fókuszában a cselekedve tanulás áll. Peterszon szerint a cselekedve tanulás pedig a szakmai, szociális, személyes és módszer kompetenciák metszete, integrációja. Németországban 2011 végén született egy tanulmány, amely a gyakorlócégek jelenével és várható stratégiai kérdéseivel foglalkozik. Ebben a tanulmányban meghatározásra kerültek azok a kompetenciák, amelyek minden bizonnyal fejleszthetők a gyakorlócéges oktatási módszerrel. A fejleszthető kompetenciákat a 7. ábra mutatja be.

Az ábra segítségével láthatjuk, hogy többek közt a lojalitás, rugalmasság, önállóság, önjáróság, kritikai képesség, munkamódszer, szakmai kompetencia, innovációs képesség, kezdeményezőkézség, vállalkozói gondolkodásmód, csapatmunka kompetenciák fejleszthetők a gyakorlócéges oktatással.

Jó hír, hogy nemcsak a külföldi szakirodalom foglalkozik a gyakorlócégek teljesítmény, illetve hatékonyságának tanulmányozásával, azonban rossz hír, hogy ennek száma szinte elenyészőnek mondható. A hazai szakirodalomban Bezzeg Éva – Bodnár Éva – Csillik Olga foglalkozott a gyakorlócégek hatékonyságvizsgálatával. Ebben a tanulmányban a következő megállapításokra jutottak.

„Az általunk végzett statisztikai eljárások azt mutatják, hogy a gyakorlócéget használó diákok az általunk vizsgált négy képesség tekintetében átlagosan jobbak, mint a más módszerrel tanulók. Különösen igaz ez a matematikai logikai képesség és a problémamegoldó képesség esetében. Ehhez kapcsolódóan jegyez-

zük meg azt, hogy a gyakorlócéget használó tanulók tanulmányi átlageredménye is szignifikánsan jobb, mint a más módszerrel tanulóké.



7. ábra: A gyakorlócégek által fejleszthető kompetenciák⁵

A tanulót érintő vizsgálatok egésze azt sugallja, hogy nem tudunk pontosan meghatározni egy szűk tanulói csoportot, amely esetében a tevékenységorientált oktatási forma hatékonyabbnak vagy használhatatlannak bizonyult volna. A tanuló személyiségét, szociokulturális háttérét vizsgálva bátran kijelenthetjük mindezt.⁶

A vizsgálatból az derült ki, hogy a gyakorlócéget vezető tanárok jobb problémamegoldó képességgel rendelkeznek, mint a más módszerrel oktató tanárok.

Ugyanakkor a gyakorlócéget vezető tanárok konfliktus megoldási stílusa versengőbb, kompromisszumkeresőbb, mint a más módszerrel tanító tanároké. A problémamegoldásban és alkalmazkodásban viszont a más módszerrel tanító tanárok bizonyultak jobbnak. Szintén jellemző rájuk, hogy az elkerülő konfliktusmegoldó stratégiát is gyakrabban alkalmazzák, mint a gyakorlócéget vezető. A tanárok kommunikációs stílusát vizsgálva kiderült, hogy a gyakorlócéget vezető kommunikációs stílusának jellemző jegyei: barátságos, benyomáskeltő, veszekedő, eleven, drámai, nyílt és uralkodó. A személyiség teszt eredményei azt mutatják, hogy a mintában több tanár esetében voltak olyan személyiségje-

⁵ Handbuch ÜFA 2020, http://www.act.at/upload/2455_Handbuch_%C3%BCfa2020_Stand%2010.2011.pdf . 25. f. (2012. február 2.)

⁶ U.o.: 109.o

gyek, amelyek – megítélésünk szerint – nem egyeztethetők össze a tanári pályával, mint például egocentrikus, agresszív, közönyös, megbízhatatlan, kényszeres és pszichopátiás jegyek.

A személyes interjúk alapján készült elemzés azt mutatta, hogy a gyakorló-céget vezető tanárok abban biztosan mások, mint a más módszerrel dolgozó kollegáik, hogy sokkal lelkesebbek, büszkéek a munkájukra, egyfajta presztízsként ítélik meg ezt a munkát, függetlenül attól, hogy esetleg nem önként kerültek a cég élére. Azt is éreztük az interjúk felvételekor, hogy a tanáraink nagyon szeretik ezt a módszert.⁷

A tanár diákra gyakorolt hatását vizsgálva az alábbi esetekben kaptunk szignifikáns kapcsolatot. Ezek egyike a tanár problémamegoldó képessége és a diák problémamegoldó képessége közötti kapcsolat. A másik esetben azt találtuk, hogy minél inkább elkerülő és problémamegoldó a tanár, és minél kevésbé kompromisszumkereső, annál inkább versengő, kompromisszumkereső, elkerülő, alkalmazkodó és problémamegoldó a tanítványa. Míg, ha a tanár versengő vagy alkalmazkodó, az nem hat a tanuló konfliktus megoldási stílusára. A vizsgált mintában a tanár kommunikációs stílusa nem mutat szignifikáns kapcsolatot a tanuló kommunikációs stílusával.⁸

A következőkben a Szirmai Péter – Csapó Krisztián: Gyakorlati vállalkozás-oktatás. Diákvállalkozások támogatása a Budapesti Corvinus Egyetemen tanulmány segítségével mutatom be, hogy milyen kompetenciákat tud fejleszteni a gyakorló cég.

„A középfokú oktatásban működő legjobb gyakorlatokat összefoglaló európai uniós tanulmány szerint az alábbi képességeket és ismereteket kellene oktatni a középiskolákban a vállalkozásoktatás keretében (European Commission 2005).

Egyéni készségek/tulajdonságok
Kommunikációs ismeretek
Kezdeményező-készség
Kiszámítható kockázatvállalás
Üzleti ismeretek, szakértelem
Pénzügyi műveltség
Üzletiterv-készítési ismeretek
Értékesítési technikák ismerete

Csapatmunka
Önbizalom növelése
Problémamegoldás
Vezetői képességek
Alapvető gazdasági ismeretek
Piackutatási ismeretek
Finanszírozás-szerzési ismeretek
Tárgyalási ismeretek⁹

⁷ U.o.: 110.o

⁸ U.o.: 111. o.

⁹ Szirmai Péter – Csapó Krisztián: Gyakorlati vállalkozásoktatás. Diákvállalkozások támogatása a Budapesti Corvinus Egyetemen. In.: Új Pedagógiai Szemle, <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00102/2006-04-1k-Tobbek-Gyarkorlati.html> (2012. február 2.)

Gyakorlócégek és azok lehetséges mérési módja

Az alábbiakban a Vállalkozói ismeretek a szakképzésben nemzetközi szakértői csoport zárójelentése alapján mutatom be, a gyakorlócéges oktatási módszerrel fejleszhető kompetenciák lehetséges mérési módszereit.

„A programok és tevékenységek minőségének értékelése során belső eljárásokat és önértékeléseket, valamint külső és független ellenőrzést is alkalmazni kell, és mérni kell a következőket:

- Általános vállalkozói képességek: kreativitás, innovatív elképzelések felvetésének képessége, kíváncsiság, csapatmunkában való részvétel képessége, önbizalom, vezetői képesség, proaktív megközelítés, kockázatvállalás, problémamegoldó készség, felelősség stb.
- Egyedi vállalkozói kompetenciák: egy új vállalkozás létrehozásához és működtetéshez szükséges tudás és készségek; egy jó üzleti terv elkészítésének képessége; lehetőségek felmérésének képessége; gyártási módszerek ismerete, pénzügyi tudás stb.
- Hozzáállás: hány diák tekinti az önálló vállalkozást karrierlehetőségnek?

Ezeket a képességeket, kompetenciákat és hozzáállásokat lehetőleg a diákoknak a programban való részvétele előtt és után is mérni kell. Ezt a következő eszközökkel lehet elvégezni:

- önértékelés;
- interjúk;
- csoportértékelés és fókuszcsoportok;
- értékelő kérdőívek;
- tesztek és szimulációs játékok stb.”¹⁰

Összefoglalás

Összefoglalva tehát a fentiek alapján láthatjuk, hogy a gyakorlócéges oktatási módszer elméleti alapja a cselekedve tanulás, amely több szerző szerint nem más, mint kompetenciaterületek metszete. A fenti tanulmányokból jól látszik, hogy a gyakorlócéges oktatást elsősorban a közgazdasági, ügyviteli jellegű szakképzésben alkalmazzák a vállalkozói kulcskompetencia fejlesztése céljából. A cselekedve tanulás mérési problematikájára pedig a European Commission 2005. talál megoldást.

¹⁰Vállalkozói ismeretek a szakképzésben. A szakértői csoport zárójelentés. Európai Bizottság, Vállalkozás és Ipar. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/smes/vocational/entr_voca_hu.pdf, 29. o. (2012. február 2.)

KRISZTIÁN BÉLA – RUZSA CSABA -TIBOLD MÁTYÁS

Újraiparosítás – bányászat és foglalkoztatás Dél-Dunántúlon

A területfejlesztésben is érvényesülnek a kor megoldása. Miközben kötődünk a sztenderd gazdasági paradigmákhoz, túlnyúlunk a tisztán gazdasági megközelítéseken, s azokat a természet- és a társadalomtudományok számos felismerésével egészítjük ki. A főáramú és az intézményi megközelítésben a módszertani pluralizmus, a termékeny visszacsatolás alapján foglalkozunk területünk (Bács-Kiskun, Baranya és Tolna) foglalkoztatásának lehetséges fejlesztésével. Társadalmi megközelítésben valószínűleg bármely gazdaság esetében a legfontosabb sikerindikátor a munkahelyteremtés-fenntartás képessége. Annak lehetővé tétele, hogy a technológiai és a gazdasági haladás és következményei a népesség legszélesebb rétegeihez jussanak el.

Az energiatermelés, mint stratégiai kérdés, központi helyet foglal el a világ-gazdaságban. Az uniós alapszerződések is energiapolitikai tényeket rögzítettek. Mára az európai energiapolitikai célok határozottabbra körvonalazódtak és három feladatban körvonalazhatóak: 1/ a tagországok együttes (EU) világpiaci versenyképessége, 2/ a Közösség energiaszükséglet-biztosítása, 3/ a természeti környezet védelme. „Az energia – minden természeti folyamat alapja és forrása, a kultúra és minden emberi tevékenység bázisa” – szorosan összefügg a bányászattal, melyre hasonló értelmezést alkalmazunk. Az energetikai befektetéseket hosszútávú stratégiai irányválasztás és jelentős komplex beruházásigény jellemzi. Ezeknek nagy a hatása mind a gazdasági fejlődésre, mind a környezet alakulására. Az energiaellátó rendszerekben jelentős politikai hatalom koncentrálódik, ezért a megoldások (decentralizált vagy centralizált) közötti választás nem csak technológiai és gazdasági kérdés.

A termelés és foglalkoztatottság az ország és egy-egy terület jövedelmezőségének jellemzője. „A kormány célkitűzése, munkájának rendezőelve az, hogy legalább 5,5 millió ember éljen munkából, vállalkozásból”, a foglalkoztatás-növelés eszközrendszere – a közmunkarendszertől az új típusú megoldásokig áll ma az intézkedések központjában, ami az újraiparosítást kedvezően befolyásolhatja. A foglalkoztatás-bővítésre alkalmas nyújtó nagyberuházások szorgalmazása és fogadása mellett a hazai szilárd ásványvagyon a foglalkoztatási lehetőségek területe. Az energiaforrásként igénybe vehető dél-dunántúli ásványvagyon (kőszén, uránérc) értéke hazai, de európai mértékben is számottevő. Akár foglalkoztatáspolitikai, akár az energiafüggetlenség oldaláról vizsgáljuk, ezek hasznosítása stratégiai érdek.

A többségében zöldmezős beruházások és termelésük látványos, a bányászati beruházások megvalósítása majd felhasználása nagy erőfeszítésekkel történhet. Hasznát többszörös áttétellel igazolhatjuk, amely gyakran közvetlenül nem is hazánkban valósul meg, de fenntartása a területi innovációban és foglalkoztatásban nyújt eredményt. Ugyanakkor, ha a hazai energiaforrások európai energiarendszerhez történő bekapcsolását tekintjük, azt EU energiapolitikai összefüggésben értékeljük. Hasonlóan kezelhető az uránércbányászat is, amely a hasadóanyag-piac részese lehet.

A dél-dunántúli bányászat újramezítésének vizsgálataiban meghatározóak a földrajztudományi kapcsolatok, melyek e tudomány több területén, közte a térszerkezeti kutatásokban fogalmazódtak meg. A térszerkezeti megközelítés a *Krugman* nevéhez kötődő új gazdaságföldrajzi elmélet része, ami innovatívan kombinálja Weber, Marshall, meg az evolucionista közgazdászok (Nelson, Winter) elméleteit. Jellemzője, hogy az új gazdaságföldrajz a térszerkezet integrált magyarázatára törekszik egy nem-tökéletes piaci versenyre épülő általános egyensúly elméleti keretben; alapja az innovációs rendszerek elmélete, mely a gazdaságilag hasznos tudás fejlődését a rendszer szereplőit átfogó kapcsolati hálózat működésének leírása révén magyarázza; valamint az endogén növekedés elmélete, mely a makrogazdasági növekedés legfontosabb faktoraként meghatározott technológiai fejlődést a gazdasági szereplők viselkedéséből vezeti le. A hazai kutatások nyomán olyan gondolati kerettel rendelkezünk, amelynek révén a térszerkezet makrogazdasági növekedésre gyakorolt hatása empirikusan is elemezhetővé válik. A munka során alkalmazható matematikai apparátusok közelebb hozzák az optimális döntéseket. Az eljárásra korlátozott terjedelmi lehetőségeink miatt csak utalunk, amikor a dél-dunántúli foglalkoztatás multiplikátor lehetőségével, a bányászat újraindításával kapcsolatban foglalkozunk.

1989 után a hazai energiapolitika is változatos utat járt be. Az Unió jelentős szénbányászattal rendelkező országai kezdetben saját energiarendszerük átalakításán fáradoztak az uniós gazdasági- és politikai ajánlások és segítségük közrehatásával. Az átalakítások mindenütt jelentős struktúra- és foglalkoztatás-változtatásokkal jártak. Ezek a szilárd nyersanyagok bányászatát is érintették, helyzete változott úgy a GDP-hez való hozzájárulás mind a foglalkoztatottak száma tekintetében. Hazánkban is lezajlott ez a folyamat, amely a kormányzati döntések változatossága, a bányászszakszervezet érdekérvényesítő tevékenysége, a lakossági vélemények végletessége és szakértői elemzések mentén máig az érdeklődés tárgya.

A bányászat megszűnése

Az 1782–2004 között folytatott üzemszerű feketeköszén-termelés, az 1955–1997 közötti uránérc-termelés jelentős termelési kapacitásokat hozott létre, szolgáltatók sorát éltette, településeket fejlesztett. A jelentős mobilizációval létező bányászat társadalmi környezetében (az oktatás, az egészségügy, a szociális ellátás) indukált minőségi folyamatokat. A dél-dunántúli bányászat jelentősen alakította a térség fejlődését, Pécs centrum jellegét. A bányászat megszűnésével nem-

csak a gazdasági struktúra változott, módosult a szakképzés, a kulturális ellátás köre, a településfejlesztés. A bányászati károk felszámolása jelentős rekultivációs feladat, az uránbányászok megbetegedésével kapcsolatban máig tartó követési vizsgálatok történnek.

A bányászattal sokan foglalkoztak, szerepét hangsúlyozták, a megszűnés indokait számosan taglalták, környezetvédelmi szempontból fontosnak tartották. Ma is meg- megújuló az ellenkezés a szénbányászattal és az uránércbányászattal kapcsolatban, ez utóbbi megszüntetésekor olyan állásfoglalás született, hogy a bányászat veszélyessége miatt Pécs környékén többé nem folytatható.

A bányászat megszűnésével a térség folyamatosan veszített jelentőségéből. A számos indoklás közül megemlíjtük a Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara 2006. december 13-i küldöttgyűlése Nyílt levél a Dél-Dunántúl országgyűlési képviselőihez, a régió közéleti szereplőihöz, a régió polgáraihoz című anyagát. Ez megállapítja, hogy „A régió gazdasági fejlettsége, a rendszerváltástól kezdve gyorsulva szakad le az országos átlagtól. A Dél-Dunántúl gazdaságilag Magyarország leggyengébb, és az Unió egyik leggyengébb térsége. Ezen a trenden az eddig ismert döntések alapján a következő évtizedben sem várható lényeges változás. A súlyos gazdasági gondok már jelentős negatív hatást gyakorolnak a régió társadalmára, polgáira”. A MTA Regionális Kutatások Központja főigazgatója arra a kérdésre, hogy Milyen kockázatokat vet fel Baranya szempontjából az amúgy egyértelmű régióközponti szerep több fronton történő elvesztése? – azt válaszolta, hogy: „Ennek, a politika által... fenntartott konfrontációnak kedvezőtlen következményeit a Dél-Dunántúl egymilliós lakossága már most is viseli. Ebben a régióban a legalacsonyabb a növekedés, itt nőnek legjobban a munkanélküliségi ráták, a régióban kiképzett fiatal értelmiség menekül a térségből. A jövő nemzedékeinek – sajnos – kötelelességmulasztásban kell majd elmarasztalniuk a mai politikusokat”. A Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara 2011-es tanulmánya szerint Baranya húsz éve – vagyis az itteni bányák bezárásakor – kezdődött mélyrepülése máig (2012) folytatódik. A megye ipari és exportteljesítménye, illetve versenyképessége elmarad az országos átlagtól. Azóta a helyzet tovább romlott, 2011 őszén bezárt a megye legnagyobb ipari foglalkoztatója, a korábban 4-7 ezer embert foglalkoztató Elcoteq, s a munkanélküliség soha nem volt méretet öltött. A rendszerváltást követő két évtizedben 12-15 százalékos volt a megyében az állástalanság, mostanra ez 19,6 százalékra ugrott. Hasonló a kép Péccsett is, ott 6-8 százalékról 12-re emelkedett a munkanélküliek aránya.

Az országban a dinamikus külföldi beruházások mellett egyenetlenek a saját természeti erőforrásokra alapozó beruházások. A gazdaságfejlesztés elképzelései között az Új Széchenyi Terv kitörési pontjai az olyan iparágak, melyek képesek a gazdaság dinamizálására. Ilyennek értelmezi a kormány az egészségipart, a zöld gazdaságfejlesztést, a lakásprogramot, a vállalkozásfejlesztést, a tudomány és innováció fejlesztését, a foglalkoztatás bővítését és a tranzitgazdaságot. A Nemzeti Energiastratégia 2030 egyik célként jelöli meg a függetlenedést az energiafüggőségtől, „Mi az atom–szén–megújuló energia stratégia mellett dön-

töttünk” – hangzott el nemrég, ami feltételezi a vegyes fejlesztésre irányuló kormányzati szándékot.

A bányászat újakezdése

Az energia és az előállításra alkalmas nyersanyagok általános felértékelődése tényként kezelendő. A Dél-Dunántúl egyetlen erőforrása az érc- és szénvagyon, ezek újra piacra állítását azonban a tartós tőkehiány, a területi vállalkozások hiányzó tőke-akkumulációja akadályozza. A bányászati beruházások tekintetében utalunk a munkaminőség tőkével való felszereltség szerinti elaszticitására, amely azt fejezi ki, hogy minél nagyobb az egy főre jutó tőkeállomány, annál termelékenyebb lesz a munkaerő, a területen bányászatot tervező vállalatok a legkorszerűbb technológiákban gondolkodnak. A bányászat jelentős iparág, országosan jelentős ásványvagyonnal rendelkezünk, ebből a bányanyitásra több területen is adott a lehetőség. A mecseki bányászat több irányból is figyelmet kap.

A szén- és az uránérc megítélése – bár születtek stratégiai feldolgozások – a végletek között folyamatosan változik, az aktualitások függvénye. A dél-dunántúli terület ásványvagyon, esetleges bányászata jelenleg nincs közvetlen erőművi felhasználáshoz kötve. A bányászat újakezdése feltételezi a hasznosítás hosszútávú formáját. A piaci kereslet az ércbányászat tekintetében feltétel, a kőszén esetében az értékes nemzeti vagyon saját felhasználása, az európai energiatermelésbe vonása, a szénhasznosítás innovációs útjai jelentenek bányászati termelésigényt.

Az atomerőmű működtetése hosszú távra eldöntött, európai számontartása folyamatos. Évek óta különböző kutatások folynak a Paksi Atomerőművel kapcsolatban. A fejlesztési folyamatok mellett ugyanakkor élnek az atomenergia felhasználása elleni különböző szakmai és társadalmi megállapítások is, egyértelmű elhatárolódás egyiktől sincs.

Bár nem közvetlen hazai erőművi összefüggésben, az uránércbányászat befejezése óta állandó az uránércbányászat újakezdésének terve. Az ércbányászatban a mélyművelés mellett számításba vettek más technológiákat is, ehhez több befektető is megjelent. Állami döntés a paksi fejlesztésre történt, más kezdeményezés eddig nincs, az uránérc- és szénbányászat megvalósítására különböző elképzelések vannak forgalomban.

A szénbányászat magánvállalkozásban történő fenntartását már a Mecseki Szénbányák felszámolása idején megkísérelték. A pécsi székhelyű Calamites Kft évtizedes küzdelme a szénbányászat újakezdéséért sikerrel járt, Nagymányokon megtörtént az új bányanyitás, bár a termelés a piaci nehézségek miatt átmenetileg szünetel, a szénbányászat a többcélú felhasználás távlataira tekint.

A széntermeléssel kapcsolatban számos nyilatkozat születik. A mélybányászat támogatása szerepelt egy, a szénbányászat jövőképevel foglalkozó szakmai konferencián, „Esélyt adna a szeneseknek” egy másik nyilatkozat az energiatermelés sokszínűségének érzékeltetésével. A szénbányászati termelés megkezdését az OMBKE Szakmai tanulmánya (2012) az állami szándékhoz kapcsolja.

A területen újramegteremtendő bányászat lehetőségei a bányászati technológiákban történt változásokra tekintettel innovációként kezelendők. A bányászat földtani feltételei jobb megközelítést teszik lehetővé a komplex számítási eljárások, a térségfejlesztésben alkalmazható modellezés, amit a foglalkoztatásra is kiterjeszhetünk.

A bányászat emberi erőforrás háttere

Az ország humán erőforrásai több oldalról vizsgáltak. Az 1989 után gyorsan átalakuló gazdaság elsősorban saját kompetenciája szerint fogalmazta meg a csak fokozatosan átvezethető igényeit. Ezek az igények különböző szinteken jelentek meg. Az általános igények a szakképzés egészére vonatkoztak. Ezek a szakképzés struktúrájára, intézményrendszerére, főbb tartalmi arányaira, módszereire irányulnak és elsősorban a szakképzés-politika szintjén gyakoroltak hatást a fejlesztés irányaira. Jellemző ezekre, hogy a technika-technológia és az ágazati struktúra változásain, trendjein alapulnak. Általában a tapasztalatok szélesebb körét ölelik fel, általánosítják. Ilyenek például a kamarai állásfoglalások, egy-egy iparág, szolgáltatási ágazat szintjén megfogalmazott igények, követelmények, a tananyag modulrendszerű átalakítása, a kompetencia-elv érvényesítése, a duális képzés megvalósítása.

Közvetlenebbek és konkrétabbak a gazdasági szervezetek által megfogalmazott igények, amelyek közvetlen befolyással vannak a foglalkoztatás, a munkapiac, szakképzés és a gazdaság viszonyára. A gazdaság rendkívüli – és sokszor kiszámíthatatlan – turbulenciája következtében ezek az igények nem egy többdimenziós, folytonos függvény mentén változnak, amely extrapolálható egy a szakképzés szempontjából elfogadható – néhány éves – időtávra. Az igényeket leíró általános tendenciákat a térségek, meghatározó gazdasági központok esetében szakadások, ugrások tarkítják. A nagyvállalkozások és a kis- és középvállalkozások képzettség-allokációi különbözőek, ami az emberi erőforrás felkészítésében is befolyásoló tényező. A gazdaság fentebb említett jellemzői – különösen a globalizáció hatása miatti feszültségek, ellentmondások a szakképzés és gazdaság viszonyában – gyorsuló időközönként termelődnek újra. Megoldásuk hagyományos módszerekkel, klasszikus eszközökkel alig lehetséges.

A létrehozandó bányászat emberi erőforrás háttere újból megteremtendő.

A bányászat emberi erőforrás hátterét alakító állami beavatkozás megszüntével a jelen az utánpótlás esetlegességében létezik. A bányászattal kapcsolatos társadalmi tájékozottság egyenetlen, a hagyományos bányászat nehézségei a köztudatban uralkodóak, a hagyományörzés a múltat erősen idealizálja. A változó bányászati technológiákra felkészítő tananyag (modell-, modul- és az alapoktatásra épülő irányított önálló konstruktív tanulás rendszere) 1990-re készült el. Ismertetésre sem került, jelenleg az OKJ formáció érvényes, a képzés megszervezésén többen is munkálkodnak.

A bányászat újraindítására folytatott kezdeményezésekben felismerhető, hogy a fejlesztési tevékenységek dinamikája csak átmenetileg és nem szükségszerűen csökkenő, mint ahogy számos elméleti tanulmány és empirikus vizsgálat

ezt bizonyítani igyekeznek. A szükséges fejlesztési intenzitás modellje által előre jelzett növekedésből az következik, hogy az akkumulálódott termelékenységi és minőségi tudást már át lehet vinni az új termelésbe, termékbe. Ebben meghatározó szerepe van a felnőttképzésnek, amely a meglévő tudásbázisra alapozva teremt bányászatban is felhasználható tudásokat. A terület humán potenciáljának újratermelődése, korfája, képzettségi struktúrája a bányászatnak megfelelően alakítható.

Az emberi erőforrás helyértéke

A bányászat makro- és mikroszintű ellentmondása objektív alapú: a termelés társadalmi (makro) jellege és szervezeti-tulajdoni szempontból elkülönült (mikro) jellege közti ellentmondást jeleníti meg. Ahogy a piaci rendszer társadalmi termelésre és magánvállalati szervezetre kettőződik, úgy kettőződik meg a gazdaságtan (elmélete és gyakorlata) makro- és mikroszintre. A multiplifikálódással összefüggésben ennek az ellentmondásnak a tarthatatlansága legtisztábban a gazdaságpolitikától elméletileg és gyakorlatilag is (mindkét esetben helytelenül) külön kezelt emberi erőforrás-politika vonatkozásában tükröződik. A mikrogazdaságtan magja a tőkehasznosulás, miközben a termelés másik – és időtállóbb – tényezője, a társadalom alkotója: az emberi erőforrás (munkaerő). Ez utóbbi összehasonlíthatatlanul bonyolultabb és gazdagabb kategória, mint a tőke, sőt magát a tőkét is ő hozza létre.

A mikrogazdaságtanban és az azt szolgálni hivatott makrogazdaságtanban azonban a tőkével egyenrangú, de leginkább másodlagos szereplővé redukálódik. A gazdaságtan mikro- és makroszintre kettőződésével azonban ez a termelés (versenyképesség) szempontjából külsődleges, pontosabban ezt a látszatot ölti, és a rendszer alapjait meg nem kérdőjelező társadalmi kapcsolatokra, az üzleti jótékony angyal, a jótékonykodás, emberszeretet, igazságérzet, szolidaritás stb. nemes eszméinek megvalósítására redukálódik. Ezért a terület „makroszintű” teljesítőképesség-vizsgálatának és – megvalósításának útját keresve legelőször ezt a hamis megkettőződést kell felszámolni, s egyben elfogadni, hogy az emberi erőforrás (munkaerő) sokoldalú viszonyainak javítása nem kevésbé fontos, sőt sokkal fontosabb, mint a tőkeértékesülés feltételeinek megteremtése. Annál is inkább, mert ez utóbbi többnyire ellentmond az előbbinek. A foglalkoztatáspolitikai ilyen szempontból értékelendő.

A bányászat multiplikátor hatása a Dél-Dunántúlon

Az immár húsz éve terveződő bányászati újratekintések igen alapos felkészültséggel történnek, számba véve a lehetőségeket és a piaci feltételeket. Tanulmányunkban egyéb tényezőktől elvonatkoztatva, a multiplikátor hatás vizsgálatát a foglalkoztatottak számára és a jövedelemtermelésre korlátozzuk. A multiplikátor (megsokszorozó) hatás közgazdaságtani fogalom. A beruházások megrendelést és bevételt jelentenek a tőkejavakat előállítóknak, az ő rendelkezéseik pedig másoknak. A foglalkoztatottak keresletet támasztanak a fogyasztási cikkek piacán, a serkentő hatás egész láncolatban fut végig. A beruházások saját növekedésüknél

nagyobb mértékben sokszorozzák meg az összkibocsátást, a létrehozott áruk és nyújtott szolgáltatások összességét.

A primer gazdasági tevékenységek, mint az agrárium vagy a bányászat az elsődleges nyersanyagokból javak és szolgáltatások előállítását, átdolgozását, fejlesztését, elosztását, forgalmát és fogyasztását integrálja. A helyi természeti erőforrásokra specializált primer gazdaság diverzifikálásával, a szekunder, terciér és kvaterner gazdasági folyamatok egymást sokszorozó hatásával, vagyis az elsődleges termelés alapanyagának feldolgozó és fogyasztó értékhozzáadásával biztosít munkát és jövedelmet a társadalomban.

Számítási módszerek

A bányászat termelheti újra a terület gazdasági autoritását, önállóságát, valamint fenntartható kapcsolatait. Bár a kormányzati újraparosítási programban nevesített tíz kiemelt szektorból (energetika, járműipar, elektronika, távközlés, vegyipar stb.) konkrétan „nincs megnevezve egyetlen sem, ahol valóban vannak hagyományaink, komparatív előnyünk, s alacsony az import- és magas a hozzáadottérték-tartalom”, a területünkön történő bányafejlesztések következményei folyamatos támogató fenntartás mellett pozitívak lehetnek. Itt hangsúlyozott az állami közreműködés szükségessége, melynek hatékonyságával ma meglehetősen kevés elméleti háttérrel jellemezhető empirikus vizsgálat foglalkozik. Utóbbiak is csak a vállalati vagy regionális hatásokat vizsgálják, a makrogazdasági következmények nyomán követése még egyenetlen. Eredményeik szerint az állami beruházások pozitív hatással vannak a termelékenységre, akár csak a főúthálózat a körülvevő (regionális) telephely sűrűsége.

A Dél-Dunántúl bányászati fejlesztésének többcélú programját (itt csak utalásszerűen) az üzleti terv és a szervezeti stratégia oldaláról közelítettük. Figyelembe vettük, hogy a vállalkozás stratégiai terve belső használatra, az üzleti terv a nyilvánosság számára készül. Az érc- és szénbányászatra az üzleti terv a marketingkommunikáció egyik fontos eszköze, az emberi erőforrás-háttér munkapiaci megteremtésének is egyik eszköze. Az üzleti terv készítésének célja: a vállalkozás szükségességének tudatosítása, indítása, hitelfelvétel, a vállalkozás eladása, a befektetők tájékoztatása, a marketingcél. A területi fejlesztés többcélú programja lineáris programozással is megoldható, ahol a megfelelő célfüggvények a feladatok lineáris függvényei.

Munkánkban az operációkutatást, vettük alapul a döntések előkészítésére, illetve ennek segítésére. A feladatot (főként matematikai) modellek alkotásával, illetve felhasználásával dolgoztuk fel. A döntés-előkészítés főfeladatai: a lehetséges alternatívák felkutatása, kidolgozása; az alternatívák várható eredményeinek tisztázása; a döntési ismérv meghatározása, amely az alternatívák közötti választás alapjául szolgál; nagyszámú alternatíva esetén azok előzetes szelektálása; optimalizálás.

A fejlesztés optimalizációját lineáris programozással közelítettük meg, felhasználva egy korábbi program tapasztalatait. Megfelelő célfüggvények ebben

az esetben a feladatok lineáris függvényei. Tegyük fel, hogy n jószágot vizsgálunk és minden jószág esetén kielégülnek a következő mérlegegyenletek:

$$X_i = \sum_{j=1}^n a_{ij} X_j + y_j \quad (i=1,2, \dots, n),$$

ahol X_i az össztermék értékét jelöli, az y_j az i -edik jószág termelése végső termékének értéke és a_{ij} a termelés technikai együtthatója.

A termelési mérlegegyenletek mellett a munkaerőnek is hasonló mérlegegyenlete van:

$$X_0 = \sum_{j=1}^n a_{0j} X_j + y_0,$$

ahol a_{0j} jelenti azt a munkamennyiséget, amely összesen szükséges a j jószág termékegységének megtermeléséhez. Tehát $\sum_{j=1}^n a_{0j} X_j$ meghatározza a termelési program megvalósításához szükséges összes munkaráfordítást a terület bányászatában. X_0 jelenti a munkapiacra a bányászatban (szakmunkára) igénybe vehető alkalmasak összességét, az y_0 a közvetlen bányászati termelésen kívül foglalkoztatható munkaerő mennyiségét.

A termelési program optimalizálásának feladatát a következőképpen fogalmazzuk meg. Az egész szervezetben a munkaráfordítást minimalizálni törekszünk, azaz

$$z = \sum_{j=1}^n a_{0j} X_j = \min.$$

Emellett teljesítjük a megadott $y_1^0, y_2^0, \dots, y_n^0$, végső termelési programot, vagyis kielégítjük a következő mellékfeltételeket:

$$X_i - \sum_{j=1}^n a_{ij} X_j = y_i^0 \quad (i=1,2, \dots, n),$$

és határfeltételeket:

$$X_j \geq 0; y_i^0 \geq 0 \quad (i,j=1,2, \dots, n).$$

A problémát duális feladattá alakítva meghatározzuk a I_1, \dots, I_n szorzókat oly módon, hogy a mérleghatárak együttes súlyának függvénye maximális legyen, vagyis

$$v = \sum_{i=1}^n I_i y_i = \max$$

kielégítve a következő mellékfeltételeket:

$$I_j - \sum_{i=1}^n a_{ji} I_i \leq a_{0j} \quad (j=1,2, \dots, n)$$

és a következő határfeltételeket:

$$\lambda_j \geq 0 \quad (j=1,2, \dots, n).$$

Miből áll ez a duális feladat? A cél a bányászat végső termékei súlyozott összegének maximálása. A súlyok ebben az összegben a I_1, \dots, I_n szorzók, amelyek

az egyes $y_1^0, y_2^0, \dots, y_n^0$, végső termékek értékelései. Ha a I_1, \dots, I_n és következő szorzók a megfelelő végső termékek árai, akkor a $v = \sum_{i=1}^n I_i y_i$ összeg a terület bányászati jövedelmezőségének nagyságát határozza meg.

A $I_j - \sum_{i=1}^n a_{ji} I_i \leq a_{0j}$ ($j=1, 2, \dots, n$) mellékfeltételek azt jelentik, hogy a termék-

egység árának többlete a tárgyi eszközráfordítások együttes értéke felett egyik termelési területen sem lehet nagyobb a megfelelő a_{0j} értéknél, vagyis a felhasználandó munkánál. Ha ezeket a feltételeket a $I_j \leq a_{0j} + \sum_{i=1}^n a_{ji} I_i$ alakban írjuk fel,

ezek egyenértékűek azzal a feltételezéssel, hogy semmilyen jószág ára sem lehet nagyobb a munka- és eszközráfordítások összegénél, vagyis az adott jószág termelési költségénél. Így a feladat, amely a munkaráfordítás minimalizálásából áll a kívánt termelési program elérése mellett, egyenértékű azzal a duális feladattal, amely a területi jövedelem maximalizálásából áll a termelési költségeket meg nem haladó árak alkalmazásával.

A duális feladat megoldása ugyanaz, mint az eredeti feladaté, vagyis $v_{\max} = z_{\min}$. Ezért az optimális program összefüggései:

$$\sum_{j=1}^n a_{0j} X_j = \sum_{i=1}^n I_i y_i.$$

Ha I_i és szorzói, amelyeket az egyes termékek árának veszünk, arányosak a munkaráfordításokkal, a $\sum_{j=1}^n a_{0j} X_j = \sum_{i=1}^n I_i y_i$ összefüggése az értéktörvényt fejezi ki.

A fentiekből következik, hogy a programozás leirt változatai egyenértékűek egy lineáris programozási feladattal. Ez abból áll, hogy maximáljuk a bányászati termelés egy ágának végső termelését fenntartva a többi termelés szintjét és megtartva a munka bizonyos mérlegét.

Ez a következőképpen fogalmazható meg. Maximálni kell az egyik termelési feladat végső termelését, azaz elérendő, hogy

$$y_j = X_1 - \sum_{j=1}^n a_{1j} X_j \text{ max}$$

legyen, kielégítve a következő mellékfeltételeket:

$$X_i - \sum_{j=1}^n a_{ij} X_j \geq y_i^{(0)} \quad (i=1, 2, \dots, n), \text{ és } \sum_{j=1}^n a_{0j} X_j \geq Y_0$$

meg a következő határfeltételeket

$$X_j \geq 0 \quad (j=1, 2, \dots, n).$$

A $\sum_{j=1}^n a_{0j} X_j \geq Y_0$ azt jelenti, hogy az összes egyedi munkaráfordítás nem lép túl bizonyos X_j összmunkamennyiséget.

A bányászati fejlesztés Pareto-féle maximum megtalálásának feladatát abban az esetben, amikor a megfelelő célfüggvény és mellékfeltételek lineárisak és nem lehet marginális számítást alkalmazni, visszavezethetjük bizonyos lineáris programozási feladatra. Előzetes általános számításaink igazolják a lehetséges optimalizációt, ehhez azonban a tényleges bányászati műveleteknek utat nyitó döntésre van szükség.

Foglalkoztatás és jövedelem-multiplikáció

A területen működtetendő bányászat összetett folyamatokat indukál (a tervezéstől a kivitelezésig, igazgatási és társadalmi rendszerig) a foglalkoztatásban és jövedelemtermelésben is multiplikátorok. A foglalkoztatásban elérhető eredmény a térség stabilitását erősíti.

A mai elképzelések szerint az ércbányászat minimálisan 15 éves időtartamra (közvetlen előkészítés, kitermelés, felszámolás, rekultiváció) számít, a szénbányászat nagyobb – nyolcvan éves – távlatra tekinthet. A bányászati módszerek csak részben lesznek hagyományosak (mélybányászat és/vagy vegyi eljárás). A korszerű technológiák a célraorientált gazdaságos foglalkoztatás figyelembevételével is minden bizonnyal a tervezettnél több foglalkoztatottat indukálnak.

Megtérülés vagy foglalkoztatás

A dél-dunántúli bányászat piaci pozicionálásának néhány szempontja: a/ a beszerzési szempontokról tudnunk kell, hogy a célpiacon milyen a beszerző szervezetek típusa, melyek a legfontosabb döntési szempontok; b/ a vásárlási tényezők tekintetében tudnunk kell, hogy mely felhasználói, alkalmazási lehetőségekre koncentráljunk, milyen rendelési volumenre számítsunk; c/ a működési jellemzők esetében fontos, hogy mely technológiákra összpontosítsunk, a vevők egyben felhasználók vagy továbbadók-e, illetve meg kell határozni a vevőkapacitást is; d/ mekkora vállalatokra és milyen földrajzi környezetre összpontosítsunk, e/ a területi humán erőforrást mennyiben érinti a beruházás. Kormányzati piac oldaláról is közelíthető a kérdés, amikor a beruházás célja a foglalkoztatás hosszútávú fenntartása, hogy a kormányzati funkcióknak eleget tehessenek.

Bármely esetet tekintjük, elsőrendű mérlegelés tárgya a megtérülés. Már a korábbi bányászati fejlesztéseknél is számos megtérülési vizsgálat történt. Kiindulásul: a megtérülési idő az az idő, amely alatt a befektetett tőke adott kalkulatív kamatláb mellett éppen megtérül. Értéke iterációval vagy a vállalkozás adózott jövedelem idősorának szakaszosan halmozott jelenlegi értékeiből határozható meg: a megtérülés időszakában (t) a halmozott NPV értéke pozitívvá vált.

$$NPV = -B_o + \sum_{t=1}^n \frac{b_t - k_t}{(1-p)^t}$$

ahol: NPV= a nettó jövedelem jelenlegi értéke, b_t = az adott időszakban jelentkező összes árbevétel vagy a beruházás eredményeképpen jelentkező költségmegtakarítás, k_t = az adott időszakban jelentkező összes működési költség, B_t = az adott időszakban jelentkező összes beruházási költség, B_o = az induló beruházás jelenértéke, t=az adott időszak sorszám, n=az időszakok száma, p=a kalkulatív kamatláb (keresendő érték).

Nyereségről a szó eredeti értelmében nem lehet beszélni. Korábban, a nehezen fejleszthető technika (szénbányászat) segítségével a területen lévő nyersanyag bányászata, a kohászat/vegyipar ellátása, a területfejlesztés és a foglalkoztatottság fenntartása mellett a bányászattal kapcsolatos (egyre csökkenő arányú) igazgatási, kutatási, egészségügyi, képzési hátterek fenntartása szerepeltek kritériumként. Ezek jellemzően mutatták a tiszta megtérülés-felfogás irrealitását. A mecseki fejlesztés (a Liász-program) megtérülése 150 évre, a Máza-Dél fejlesztésé 300 évre volt kalkulálva, ez utóbbinál a terület teljes és végleges megváltozásával. Ma, a piaci feltételek közé helyezett fejlesztés megtérülését csak feltételezeten számíthatjuk ki, ennek megtérülése, hasznossága a piaci kereslet meg a célraorientált tartós technológiai felhasználás függvényében, a foglalkoztatás állandósításában, a terület jövedelemtermelő képességének növelésében, az endogén tényezők kihasználásában jelenik meg. Aktuális és stratégiai szempontok hatnak a döntésekben. Mindebben – elsősorban a szén esetében – a hosszútávú kormányzati felfogás a meghatározó.

A dél-dunántúli térség nettó jövedelem értéke azt jelentené, hogy mennyi a beruházás tervezett időszak alatti jövedelmeinek a beruházás (legelső) időpontjára diszkontált összege, ha kivonjuk belőle a jelenértékben számolt beruházás(ok) értékét. A mutató pozitív értéke azt fejezi ki, hogy a tervezett időszak alatt a beruházás a befektetés összes költségén túl jövedelmet is termel.

$$NPV = -\sum_{t=0}^n \frac{B_t}{(1-p)^t} + \sum_{t=1}^n \frac{b_t - k_t}{(1-p)^t}$$

vagy, ha csak egy beruházás van az időszak elején, akkor

$$NPV = -B_o + \sum_{t=1}^n \frac{b_t - k_t}{(1-p)^t}$$

ahol: NPV= a nettó jövedelem jelenlegi értéke, b_t = az adott időszakban jelentkező összes árbevétel vagy a beruházás eredményeképpen jelentkező költségmegtakarítás, k_t = az adott időszakban jelentkező összes működési költség, B_t = az adott időszakban jelentkező összes beruházás költség, B_o = az induló beruházás jelenértéke, t =az adott időszak sorszáma, n = az időszakok száma, p = kalkulativ kamatláb.

A számítások akkor válnak konkrétá, ha a déldunántúli bányászat (szén-, uránércbányászat és hasznosításai) célja és eszközei kvantifikáltak, azaz mennyiség vagy legalábbis érték jellegűek. A mennyiségeket mérni lehet, egyértelműen számokkal kifejezhetők. Vannak azonban olyan jelenségek, közte a társadalmiak és az emberi erőforrásokat érintők, amelyeket mérni ugyan kevésbé tudunk, de képesek vagyunk rendezni, azaz egyértelműen bizonyos sorrendbe tudunk állítani. Ekkor mondjuk, hogy ezek a jelenségek érték jellegűek. Minden mennyiség egyben érték is, de megfordítva ez nem érvényes.

Foglalkoztatás és jövedelem-multiplikáció

A területen működtetendő bányászat összetett folyamatokat indukál (a tervezéstől a kivitelezésig, igazgatási és társadalmi rendszerig) a foglalkoztatásban és jövedelemtermelésben is multiplikátor. A foglalkoztatásban általában 1,5 és 2,5

közötti multiplikátor-értékkel számolunk, a foglalkoztatásban elérhető növekmény a térség stabilitását erősíti.

A mai elképzelések szerint az ércbányászat minimálisan 15 éves időtartamra (közvetlen előkészítés, kitermelés, felszámolás, rekultiváció) számít, a közvetlen termelésben 500 fő foglalkoztatásával. Legkevesebb ezer új foglalkoztatottal számolhatunk, amelyek az ércbányászathoz kapcsolhatóak. A szénbányászat nagyobb – nyolcvan éves – távlatra tekinthet. A tervezett létszám (2014) kétszeres multiplikációval 4028-ra növekedhet. A korszerű technológiák a célraorientált gazdaságos foglalkoztatás figyelembevételével is minden bizonyonnal a tervezettnél több foglalkoztatottat indukálnak.

A két bányászati vállalkozás jelenleg tervezett 3 ezer fős foglalkoztatása esetén 1 milliárd 395 millió Ft/hó jövedelem keletkezne a térségben, ehhez kapcsolódva a különböző adófajták további területi bevételeket indukálnak.

Csaba László írja, hogy „*nincsen ingyen ebéd az intellektuális erőfeszítések tekintetében*. Nincsenek egyszerű elméleti válaszok komplex, valóságos világbeli kérdésekre. A külső horgony hozzáférhetősége... és a várakozások nem helyettesíthetik a *felelős, időben meghozott, információkon nyugvó politikai akciót*, amely a kutató közgazdászok felismerésén alapul”.

Válogatott irodalom

Buday-Sántha Attila (2001): Agrárpolitika-vidékpolitika. Dialóg Campus, Budapest.

Csaba László (2009): Crises in Economics? Studies in European Political Economy. Akadémiai, Budapest. 14.

Az Európai Foglalkoztatási Stratégia, valamint a foglalkoztatáspolitikai iránymutatások és programok (pl. a PROGRESS és az EURES), az EK-Szerződés 2., 3., 125–130., 136., 137., 140., 143., 145–148. cikkei.

Járosi Péter, Koike Atsushi, Mark Thissen, Varga Attila (2010) Regionális fejlesztéspolitikai hatáselemzés térbeli számszerűsített általános egyensúlyi modellel. Közgazdasági Szemle, LVII. évf., 2010. február 165–180.

Krisztián Béla (2007) Ideák és realitás – bányászati programok a Mecsekben. Pécs. Kézirat.

Nemzeti Energiastratégia 2030-ig, kitekintéssel 2050-re. Nemzeti Fejlesztési Minisztérium. Budapest. 2011.

Ruzsa Csaba (2002) Komplex beruházás-értékáram elemzése. Pécs. Kézirat.

Tibold Mátyás humán szervező (2012) *Gazdasági és társadalmi értékünk – Uránérc és Szén. Szakdolgozat. Kézirat. PTE FEEK. Pécs.*

Új Széchenyi Terv fejezetei, 4. Vállalkozásfejlesztés – Üzleti környezet fejlesztés, 5. Tudomány – Innováció – Növekedés, 6. Foglalkoztatás. Budapest.

<http://ujszechenyiterv.gov.hu/foglalkoztatás>

Varga Attila (2009): Térszerkezet és gazdasági növekedés. Akadémiai Kiadó, Budapest.

OROSZI SÁNDOR

A piaci vezérlés fogyatékosai

A piaci integrációs séma dominanciáját Angliában 1844-től, a Peel-törvény eltörlésétől datálja a közgazdák többsége. A hűbéri béklyóitól megszabadult gazdaság szédítő ütemben fejlődött, az ezt követő három évtizedet minősítették a gazdaságtörténeiszek a gyáripár első aranykorának. Ricardo már 1817-ben prognosztizálta – nemzetközi léptékben elmélkedve – a verseny kedvező hatását a hatékonyságra: „...a közérdeket semmi sem szolgálja jobban, mint az ösztökének a legterméke-nyebb elosztása, más szóval az egyetemesen szabad világkereskedelem.”¹

A kétségtelen sikereket könnyű volt – logikai alapon – indokolni. Az egyént homo oeconomicusnak tekintették, aki döntéseit kizárólag a gazdasági aspektu-sok precíz mérlegelése alapján hozza meg. Ez a koherens, matematikai bázison kidolgozott, axiomatikus-hierarchikus felépítésű felfogás mind a mai napig meghatározó szerepet tölt be a közgazdaságtanban. Dominanciáját nagy mértékben elősegítik a multi- és transznacionális vállalatok által a tudományos kutatás szponzorálására fordított tekintélyes summák. Az óriáscégek elsősorban az ilyen irányú kutatásokat támogatják, mivel az állami szabályozástól mentes „hiper-kompetitív verseny” (Kenneth Rogoff) kialakításában, fenntartásában érdekeltek.

Az impozáns matematikai bizonyító apparátus kiinduló axiómái azonban nem a valóságban gyökereznek, hanem önkényes feltevések, hipotézisek váltak a teória alapjává. Pregnánsan fejezi ezt ki a mai mikroökonómia egyik megterem-tőjének, W. S. Jevonsnak a piacról vallott felfogása: „Piac alatt egy vagy több személyt értek, akik két vagy több jószággal kereskednek, akiknek készletei és cserelehetőségei minden egyes jószágra vonatkozóan mindenki által ismertek. Fontos még, hogy a cserelációk, amelyek bármely két fél között létrejönnek, az összes többi partner előtt ismertek legyenek. Csak ameddig ez a kölcsönös ismeret terjed, addig terjed a piac is.”² Ma már mosolygunk Jevons naivan őszinte definícióján, talán nem is illene citálnom. A piac szerepével kapcsolatos ma is élő illúziók ennek ellenére hasonló, bár sokkal kifinomultabban megfogalmazott „pillérek” alapulnak.

Az 1978-ban Nobel-díjjal kitüntetett H. Simon már jó fél évszázada kemé-nyen ostorozta a témát kutató közgazdákat: „A normatív mikroökonómusok ’nyilvánvalóan’ nem igényelték az emberi magatartás elméletét. Csak az érdeklí őket, hogyan kellene az embereknek viselkedniük, de az nem, hogy miként is viselkednek valójában. ... azzal a kemény feltételezéssel élnek, hogy az emberek

¹ Ricardo, D. (1940): 275. o.

² Jevons, W. S. Theorie der Politischen Ökonomie, 82. o.; Idézi: Lehmann, H(1971): 142. o.

racionalisak, anélkül, hogy a magatartásuk megfigyelésének kemény munkáját elvégeznék.”³

A „hatékony” piacok hiányosságai, ellentmondásai

A tanulmány célja a „hatékony” piacok hiányosságainak, ellentmondásainak vázlatos áttekintése. Ezek a feszültségek a 19. sz. közepétől jellemezték a piacok működését, de robbanással fenyegető kiéleződésükre mindeddig csak kétszer került sor.

Még a legtökéletesebb piacról nyerhető – alapvetően ár-jellegű – információk is csak a jelenről, reálszféra *pillanatnyi állapotáról* adnak képet. A gazdasági döntések horizontja viszont – éppen a legfontosabb dimenziókban: gyártási eljárások korszerűsítése, beruházások, új termékek kifejlesztése, bevezetése, szakképzés – évekre, évtizedekre tehető. A stratégiai döntéseket emiatt még az egyébként a „legtökéletesebb” piacokról nyerhető információk sem képesek megfelelően megalapozni. A hosszú távú döntések nem optimális mivolta nyilván kedvezőtlenül érinti a rövidebb távra vonatkozó elképzelések kialakítását és a megvalósításukat szolgáló reálfolyamatok eredményességét is. Meglepő, hogy ezt az ellentmondást a szakirodalom alig tárgyalja.

A rövidebb távú termelési döntéseknél más jellegű anomália is mutatkozik. A vállalatok a következő időszakok kínálatának nagyságát, összetételét anélkül határozzák meg, hogy ismernék a termékek majdani piacra kerülésének időpontjában érvényesülő árakat. Ezt az ellentmondást a gazdasági szereplők *anticipációk*, várakozások (expectations,) prognózisok kidolgozásával próbálják feloldani. Ezek kialakítása során azonban nagyfokú a *bizonytalanság*. (Nemcsak a lakosság devizahitel-felvételénél jelentkeztek végzetes tévedések, hanem a hivatásos konjunktúra-kutató intézetek prognózisainál, a kormányok, az Eurostat előrejelzéseinél is gyakoriak a súlyos hibák.) A tényleges piac tehát az információk bizonytalansága és pontatlansága miatt messze nem felel meg a mikroökonómia tökéletes piacot definiáló kritériumainak, az általa vezérelt gazdaságban emiatt nagyfokú hatékonyság-hiátus mutatkozik.

Kizárólag a *tökéletes* piac – amely a piaci szereplők számára adottságként érvényesülő árakkal működik – kényszeríthetné ki a maximális hatékonyságot. Ebben a feltételrendszerben az aktorok reálfolyamataikkal kényszerülnének a monetáris feltételekhez, kiemelten a piaci mechanizmus által kialakított árakhoz történő alkalmazkodásra. A valós piacokon azonban a többnyire gazdasági erőfölénnyel bíró, *árbefolyásoló* pozícióban lévő vállalatok is részesei a tranzakciók bonyolításának. Ezek a cégek nem alkalmazkodnak a pénzügyi kondíciókhoz, hanem azokat *hajlítják* a számukra kedvező irányba. Minél jobban *sűrűsödnek a monopoljegyek*, annál kevésbé tükrözik a tényleges árak a reálfeltételeket, annál kevésbé alkalmas a piac a gazdaság vezérlésére. A problémakört E. H.

³ Simon, H. A.(1959): 254. o.

Chamberlin, illetve J. Robinson klasszikus tanulmányaikban⁴ már a múlt században elkezdtek boncolgatni, de a szakirodalom meglehetősen bagatellizálta a téma jelentőségét.

Az árak befolyásolása széles körű piaci jelenség, arra nemcsak a mamutcégeknek nyílik lehetőségük. A lokális piacokon kis tőkeerejű vállalatok is domináns szerephez juthatnak, áralakító, árbefolyásoló pozícióba kerülhetnek. Kínálati árakat úgy alakítják ki, hogy átlagváltozó költségeikre rátesznek egy tételt, az árrést. Ez fedezi rezsiköltségeiket, illetve azokon felül „elfogadható, tisztességes” mértékű nyereséget is biztosít számukra. Ezt a típusú árképzést nevezzük *mark up pricing* jellegű árképzésnek. (Kisebb településeken például a különböző szolgáltatást nyújtó egyéni vállalkozók, betéti társaságok is lehetnek ilyen pozícióban, akár csak a balatoni strandok büféinek, kölcsönzőinek, újságos kioszkjainak üzemeltetői.) Az ily módon képzett kínálati árakat többnyire – esetleg kisebb mértékben módosítva – elismeri, elfogadja a piac. A leírtak értelmében a termelésnek a piaci erőfölénnyel nem bíró vállalatok által létrehozott hányada esetében is jelentős hatékonyságvesztés tapasztalható. Mindezek ellenére az e területen elért kutatási eredmények sem jelentek meg a mikroökonómia törzsanyagában.

A piaci működés korlátai valójában szereplőinek tényleges attitűdjeiben gyökereznek. Ezek az aktorok ténylegesen nem is törekszenek teljes racionalitásra, profit-, illetve haszonmaximálásra, mint azt a mikroökonómia hőskorának (19. sz. utolsó, 20. sz. első harmada) közgazdái feltételezték. Az összes lehetséges döntési variáns kidolgozása által igényelt információtömeg összegyűjtése, feldolgozása nagyobb költségvonzattal járna, mint amekkora hozamötöbbltet eredményezne egy, a már kidolgozottnál kedvezőbb variáns alapján megvalósuló gazdasági cselekvés. „... posztulálhatjuk, hogy a döntéshozó bizonyos *aspirációkat* alakított ki arra vonatkozóan, hogy mit tekint majd elfogadható alternatívának. Mihelyt egy olyan döntési alternatívára bukkan, amely megfelel aspirációs szintjének, rögtön abbahagyja a keresést... A kiválasztásnak ezt a módját *megelégedésre törekvésnek* neveztem el.”⁵

A piaci vezérlés amiatt is veszít hatékonyságából, mert a megszerzhető információk jelentős része nem egzakt, az adatrögzítés eleve csak a számviteli törvény által körülhatárolt területekre korlátozódik. Még e szférák esetében is torzítják azonban az információkat az adatszolgáltatásra kötelezettek (fiktív számlák alapulvétele, számlanélküli adásvétel), az underground gazdaság szereplői pedig eleve kívül maradnak a központi adatgyűjtés rádiuszán. Sok más esetben a konkurensok egymást kívánják megteveszteni, a partnerek emiatt *szándékosan* torzítják a termékeikről, gyártási folyamataikról, fejlesztési elképzeléseikről kibocsátott információkat. Ezt a jelenséget nevezi a közgazdaságtan oportunizmusnak.

⁴ Chamberlin, E. H: The Theory of Monopolistic Competition; Cambridge, 1947. és Robinson, J: The Theory of Imperfect Competition, London, 1954.

⁵ Simon, H. A. (1982/B): 39. o.

A *tömegesen előforduló külső gazdasági hatásokat* (externalities) nem az önként, szerződésben vállalt piaci kapcsolatok közvetítik. Ezeket egy adott tranzakcióban résztvevő gazdasági szereplő – tágabb értelmezésben azonban bármi lehet a forrásuk – indítja, amelyek a tranzakcióban részt nem vevő un. „harmadik személyeket” is érintik, befolyásolva azok hasznát, költségeit, termelését, profitját. Emiatt nevezik ezeket az effektusokat harmadik oldali hatásoknak (third parties effect) is. A piac ezeket a tényezőket meglehetősen korlátozottan képes kezelni, de a közgazdaságtan elméletébe sem épültek be szervesen az ilyen tárgyú kutatások eredményei. A külső gazdasági hatásokat megindító tényezők nagyon változatos területeken jelennek meg. Észlelhetők a természeti környezet hatásain kívül az infrastruktúra színvonalában, a kutatás, oktatás, képzés szervezeti rendszerének és outputjának minőségében, a lakosság egészségi állapotában, a közigazgatás, a vállalatalapítás bürokratizáltságában, a nemzeti valuta alul- vagy felülértékeltségében, a világgazdaság konjunkturális folyamataiban. Az externáliák – a kiváltó konkrét tényezők jellegétől függően – egyaránt gyakorolhatnak kedvező és kedvezőtlen hatást a gazdaságra, de a *mindenképpen módosítanak* a tisztán piaci effektusok által generált eredményen, a piaci vezérlés hatékonyságán.

Az áttekintett területeken sok és nagyon színvonalas tanulmány született – jónéhány Nobel-díjasok tollából –, ennek ellenére nem értek el áttörést a közgazdasági felfogásban.

Hosszú távú fogyasztásmaximálás versus anyagi biztonság

Az eddigi hét pontban áttekintett, a hatékony piacokra jellemző ellentmondások mindegyike mindvégig jellemezte a modern piacok másfél évszázados funkcionálását. Jelentősen rontották és csorbítják ma is a gazdálkodás hatékonyságát, de lényegében nem veszélyeztették a vállalatok jövedelmezőségét, profitabilitását. A gazdasági szereplők alkalmazkodtak a kialakult feltételekhez, a hatékonyság-rontó kondíciókhoz. A nyolcadikként tárgyalásra kerülő problémakör relatíve későn jelent meg a világgazdaság működésében, hatása azonban rohamosan erősödött.

A piaci szereplők viselkedésében az előzőleg tárgyaltakhoz képest más szempontból is gyökeres változás következett be. A korai mikroökonómia még axiómaként kezelte a fogyasztók hedonista attitűdjét, akik egyértelműen motíváltak abban, hogy teljes folyó jövedelmüket tárgyidőszakbeli fogyasztásukra fordítsák. (A tankönyvek egyik alapvető tétele a költségvetési egyenes és az indifferencia-görbe érintési pontja által meghatározott optimális, éppen ezért megvásárolandó jószágkombináció.) E logika szerint a jelen fogyasztását csak a jövőbeni magasabb fogyasztás érdekében hajlandók a háztartások korlátozni. Ez egyaránt vonatkozik a magas jövedelmű vállalkozók és a nyomor szintjén tengődő egyetlen, képzetlen keresővel bíró munkáscsaládok háztartásaira. Eszerint a háztartások összességükben csak annyit takarítanak meg, amennyiért a beruházni szándékozók „fizetnek”, hajlandók kamatot folyósítani. A klasszikus mikroökonómia rendszerében a kamatmechanizmus biztosította a megtakarítások és a beruházások ekvivalenciáját, tehát a teória logikájából következően nemzetgaz-

dasági szinten nem éleződhetett ki a piacprobléma. A gazdaság – ha nem is eszerint viselkedett –, de nem is termelt ki a feltételezett egyensúlyt cáfoló jelenségeket. Látszólag „zavartalan összhang” mutatkozott a valós gazdaság és a közgazdasági elmélet között. A mélyebb rétegekben azonban kivehető volt az alapvető ellentmondás, amelyre Keynes mutatott rá: „A megtakarítás és a beruházás nem meghatározó, hanem meghatározott változói a rendszernek – állapította meg. Iker eredői a meghatározó adatok rendszerének, nevezetesen a fogyasztási hajlandóságnak, a tőke határhatékonysága görbéjének és a kamatlábnak.”⁶

A gazdasági fejlődéssel együtt járó életszínvonal-növekedés során csökkent a háztartások esetében jóval egységnyi alá süllyedt a fogyasztási határhajlandóság, a prognosztizálható és a váratlan jövőbeli helyzetekre is gondoló fogyasztók jövedelmüknek olyan hányadát takarították meg, amelyet már nem szívott fel a felhalmozás. Emiatt a gazdaság *kereslet-korlátossá* vált. A jelenséget érzékelve Keynes erre építette teóriáját, lényegében ez vált az ún. keynesi forradalom eszmei bázisává.

Alapvető fontosságú közgazdasági tétel, hogy a piac – kedvező feltételek között – képes lehet ugyan önszabályozásra, a piaci egyensúly közelítésére, de *nem alkalmas a gazdasági egyensúly megteremtésére!* Keynes ebből kiindulva a megtakarítások és beruházások szerinte szükségszerűen kialakuló egyenlőtlenséget az állam által indított improduktív, autonóm beruházásokkal javasolta megszüntetni, a két kategória egyensúlyát megteremteni.

A „piaci megoldás” logikai rendszerében egyensúly csak a végtermékek nemzetgazdasági piacán jöhet létre, azon is meglehetősen fájdalmas módon. „Minél nagyobbak azonban jövedelmeink – írta Keynes –, sajnálatos módon annál nagyobb a rés jövedelmeink és fogyasztásunk között. Ha tehát nem találunk valami új kiutat, úgy... a problémának csupán egyetlen megoldása lehetséges: a munkanélküliségnek akkorának kell lennie, hogy a társadalom kellő szegénységben maradjon...”⁷ Leszögezte, hogy „...nem bízhatjuk továbbra is nyugodtan magánkezerekre a folyó beruházási volumen irányításának feladatát.”⁸

A folytatandó gazdaságpolitika tekintetében hangsúlyozta: „Végző feladatunk az lehetne, hogy kiválasszuk azokat a változókat, amelyeket tudatosan ellenőrizhetne vagy irányíthatna a központi hatóság egy olyan rendszerben, amelyben ténylegesen élünk.”⁹

Ezt a társadalmat liberális szocializmusnak nevezte: „amelyben a szociális és gazdasági igazság támogatására a gazdasági célokat megvalósító szervezett társadalom módjára cselekedhetünk, tiszteletben tartva és védve az egyént, annak szabad választását, hitét és meggyőződését, gondolkodását és megnyilatkozásait,

⁶ Keynes, J. M. (1965): 208. o.

⁷ Keynes, J. M. (1965): 125-6. o.

⁸ Keynes, J. M. (1965): 344. o.

⁹ I. m: 270. o.

vállalkozásait és tulajdonát.”¹⁰ Ezek a gazdaságpolitika célrendszerének „bűvös négyesége”: növekedés, gazdasági egyensúly, magas szintű foglalkoztatás, az infláció megfékezése.

Úgy tűnt, a keynesi elméleti rendszer alapján történő állami interveniálás megteremtette a gazdasági rendszer stabilitását, az optimistábbak aranykori növekedésről, de legalábbis fenntartható növekedésről értekeztek.

Az utóbbi két évtized világpiaca – napjaink válságának természeté

Az attraktív növekedés folyamatában a kibocsátás emelkedése mindinkább a nagyvállalatokra koncentrálódott, létrejöttek és mind meghatározóbb szerepet vívtak ki maguknak a multi- és transznacionális cégek, mint a globalizáció folyamatának fő erői. A Keynes útmutatása szerint működő gazdaságokban a kereslet növelését biztosító kormányzati kiadások fedezetére már csak a profitok fokozódó elvonásával biztosíthatók volna elegendő forrást. Ez a megoldás viszont nyilván ütközik a multik érdekeivel.

A hatvanas évek végén lassulni kezdett a növekedés, bekövetkezett a nyersanyagok és energiahordozók árrobbanása, majd a hetvenes évek elején megtörtént a pénz demonetizálása, a Bretton Woods-i rendszer összeomlása, miközben felerősödött az infláció. Stagfláció, időnként slumpfláció alakult ki.

A kilencvenes évek közepétől jó néhány válság bocsátott ki intő jelet, míg végül kitört a „nagy”, máig tartó krízis (bár az Európai Tanács már 2009. 11. 13-án „hivatalosan” kijelentette, hogy a válság véget ért). Sokan, köztük neves politikusok, közgazdák is hangoztatták, és vélik úgy ma is: az egyszer már bevált keynesi recept alkalmazása ismét gyors és érdemi eredményekhez vezetne.

Napjaink válsága azonban más jellegű: a piaci vezérlés részleges csődjének mások a kiváltó okai, mint a nyolcvan évvel ezelőttinek. Alapvető strukturális átalakulás ment végbe az egyes nemzetgazdaságokban épp úgy, mint a világgazdaság egészében. Lényegesen módosultak a „beteg” szervezetének szimptomái, ezért a régi gyógyszer adagolása – megítélésem szerint – nem vezethet a korábban tapasztalt állapot-javuláshoz. Hipotézisem bizonyításához vessük alá tüzetesebb vizsgálatnak a bekövetkezett változásokat!

A pénz gazdasági szerepkörében bekövetkezett alapvető módosulások érdemben hatottak egy sor közgazdasági összefüggés érvényesülésére. Sokáig tartotta magát az a felfogás, miszerint a pénz döntően tranzakciós funkciót tölt be. Ez a felfogás már a múlt század harmincas éveiben sem tükrözte a valóságot, ezért már Keynes éles bírálatnak vetette alá: „... a klasszikus hagyomány modern változata az a ... felfogás, hogy a pénz súrlódási jelenségeken kívül nem okoz reális változást, s a termelés és foglalkoztatás elméletét ... ki lehet dolgozni 'reális' cserére építve is, a pénzt elegendő bevezetni egy későbbi fejezetben.”¹¹

¹⁰ Keynes, J. M. (1939)

¹¹ Keynes, J. M. (1965): 39. o.

Mint a Világgazdasági Kutatóintézetben folytatott mélyreható elemzések kimutatták, a nemzetközi pénzmozgás és a nemzetközi kereskedelem 1790-1990 között megközelítőleg azonos ütemben növekedett, nagyságrendileg megfeleltek egymásnak. 2007. második felében azonban a spekulációs pénzmozgások volumene már elérte a napi 3500 milliárd \$-t, amely éves szintre átszámítva a világ teljes GDP-jének 23,65-szöröse, a nemzetközi kereskedelemnek 73-szorosa. „A spekulációs eszközállomány¹² földünk GDP-jének több mint tízszeresét teszi ki.”¹³

Az elképesztő méreteket öltött pénzmenyiség befektetőinek célrendszere, a pénz mozgása, és az áramlását kanalizáló pénzügyi intézmények hálózata nagyrészt függetlenedett a reálszférától. Érdekes ezzel kapcsolatban Dean Bakernek, a washingtoni Center for Economic and Policy Research társigazgatójának az álláspontja: „annak a rendszernek, amely a Wall Streeten kifejlődött, semmi köze a pénzügyi rendszer normális működéséhez. Ez csupán magas kockázatú szerencsejáték és nem szolgálja a gazdaság érdekeit.”¹⁴ Még félreérthetlenebbül fogalmazott M. Friedman: „... a FED felállítása egy szűk csoport számára olyan hatalmat biztosított – amivel időről időre éltek is –, hogy önkényes folyamatok segítségével jelentős és felismerhető módon megváltoztassák az események menetét...”¹⁵ 2003-ban, alig pár évvel a válság kirobbanása előtt írta Warren Buffett tőzsdeguru, a világ harmadik leggazdagabb embere: a „derivatívok az igazi tömegpusztító eszközök...” Sajnos, nem tévedett.

A több (tíz)milliárd dollár vagyonnal rendelkezők már nem hétköznapi fogyasztóként mérlegelik vásárlásaikat, miként azt a mikroökonómia könyvek Gossen II. törvénye alapján döntő homo oeconomicusa teszi. Ezzel *megettört* a háztartások viselkedésének egységes magyarázata. A nagyon gazdagok hatalmas jövedelmeiket, vagyonukat mindenképpen be kívánják fektetni, e törekvések eredményeképpen az elmúlt húsz évben a tőzsdeindexek hét-tízszeresükre emelkedtek, míg a reálszféra mindössze kétszeresére¹⁶ bővült.

Megfigyelhetjük az utóbbi két évtizedben, hogy a strukturált pénzügyi termékek kínálata exponenciálisan emelkedett és ennek teremtettek keresletet, piacot többek között a subprime adósok kreálásával. Végül ebben a feltételrendszerben pukkad ki az ingatlanpiaci lufi, és ez a közeg terjesztette a „mérgezett papírok” vírusát.

A pénztőke gyors növekedése mellett – azt mintegy multiplikálva – a globalizáció felerősödése a másik olyan nagyfontosságú tényező, amely miatt a hagyományos piaci vezérlésben súlyos zavarok jelentkeznek. „A féktelen és ellenőrizhetetlen globálkapitalizmus történelmileg mindenütt igen rövid idő alatt

¹² Hangsúlyozottan eszközállományról van szó, nem spekulációs pénzmozgásokról.

¹³ Farkas Péter (2008/A)

¹⁴ Tóth Szabolcs Töhötöm (2010): 30. o.

¹⁵ Friedman, M. (1986): 85. o.

¹⁶ Farkas Péter (2008/A)

átrendezte a korábbi, még a jóléti kapitalizmus dominálta viszonyokat.”¹⁷ írja tanulmányában Szalai Erzsébet és Galló Béla.

Az a jövő sem túl rózsás, amelyet Jim Garrison a State of World elnöke a következőképpen festett le: „...a világ egészének integrációja, különösen a gazdasági globalizáció ... ma már elérte egy valódi „birodalom” szintjét. A Föld egyetlen nemzete sem volt képes kivonni magát a globalizáció kényszerítő erőinek hatása alól. Kevesen menekültek meg a Világbank vagy a Nemzetközi Valutaalap által diktált „szerkezeti átalakításoktól” és „feltételektől”, illetve a ... WTO önkényes szabályaitól. Bármennyire nem megfelelőek is e nemzetközi pénzügyi szervezetek, mégis ők határozzák meg, mit jelent a globalizáció, mik a szabályok... valószínűleg még a mi életünkben létrejön egy globális szabadpiaci rendszer, amely ha nem is egyenlően, de a világ összes országát integrálja.”¹⁸ Hasonló Dean Baker véleménye is az IMF-ről: „a nyolcvanas-kilencvenes évekre már többnyire a hitelezők kartelljének szerepét játszotta.”¹⁹

Kádár Béla, az Antall-kormány minisztere – feltehetőleg államigazgatási funkciójában szerzett tapasztalatait is felhasználva – írta: „a transznacionális nagyvállalatok, sőt nagyvállalati koalíciók érdekérvényesítési erejével szemben a Föld országainak túlnyomó többsége eleve korlátozott cselekvőképességű.”²⁰ A profitszerzési törekvéseket semmi sem korlátozza: „A kiterjedő globális gazdasági rendszerben nincs globális közhatalmi ellensúly, amely a globális rendszer szerepét az egyébként sem kodifikált globális közjó szolgálatára kényszerítené.”²¹

A 2001-ben Nobel-díjjal kitüntetett J. E. Stiglitz álláspontja is hasonló: „Sajnos nincsen világhatalom, amely felelősséggel tartozna a világ minden népének, és amely ellenőrizhetné a globalizációs folyamatot, hasonlóan ahhoz, ahogyan a nemzeti kormányok ellenőrizték a nemzetgazdaság létrejöttének folyamatát. Ehelyett egy olyan helyzet alakult ki, amelyet úgy is nevezhetünk, hogy a *világ kormányzása világhatalom nélkül*, amelyben néhány intézmény (a Világbank, az IMF, a WTO) és néhány szereplő, bizonyos kereskedelmi és pénzügyi érdekcsoportokhoz szorosan kapcsolódó kereskedelmi és pénzügyminiszter uralja a mezőnyt, miközben az érintettek jelentős része nem jut szóhoz.”²²

A világgazdaság társadalmi-gazdasági helyzetét elemezve J. E. Stiglitz egy nagy jelentőségű, politikai horderejű következtetésre jutott: „Úgy tűnik, a globalizáció jelenlegi formájában a nemzeti elitek régi diktatúráját a nemzetközi pénzvilág új diktatúrája váltja föl.”²³

¹⁷ Galló Béla-Szalai Erzsébet (2006)

¹⁸ Garrison, J. (2004) :38. o.

¹⁹ Tóth Szabolcs Töhötöm (2010): 30. o.

²⁰ Kádár Béla (2007): 65. o.

²¹ I. m: 66. o.

²² Stiglitz, J. E. (2003): 39. o.

²³ Stiglitz, J. E. (2002): 232. o.

Ez – Szalai Erzsébet meglátása szerint – érvényes régiókra is: „... a kelet-európai átalakulás jellegét alapvetően a centrumkapalista országok és a globális tőke érdekei határozták meg. Emellett a helyi politikai, gazdasági és kulturális elitek rövidlátásának, önzésének és behódoló magatartásának is szerepe volt abban, hogy ezen országok többségében klasszikus félperifériás kapitalizmusok alakultak ki.”²⁴ Talán még súlyosabb ítéletet fogalmaz meg a politikai elit szerepéről Kádár Béla: „Alapvető céljuk egyre kevésbé az ország jó kormányzása, hanem a hatalmi pozíciókból származó előnyök kiaknázása, illetve ennek érdekében a következő választások megnyerése.”²⁵

Az elemzett feltételrendszer alapján úgy tűnik, hogy a Keynes gazdaságában interveniáló, az akkor még valóban – vagy már akkor is kissé naivan(?) – a közjót szolgálónak feltételezett *nemzetállam* ma már egyedül *esélytelen a pénzügyi-gazdasági szuperstruktúrával*, vagy – Perkins kategóriáját alkalmazva – a korporatokráciával szemben.

A hihetetlen méreteket öltött, elképesztően mozgékony pénztőke dominanciája, a globalizáció expanziójának folyamatában szinte korlátlan gazdasági hatalomra szert tett multi- és transznacionális vállalatok hálózata miatt gyökeresen megváltozott a világpiac struktúrája. Ennek szabályozása, valamint a feloldhatatlannak tűnő *adósságcsapdából* való kikerülés (a világ adósságállománya többszöröse a világ GDP-jének) erősen megkérdőjelezi annak valószínűségét, hogy létrejöhessen egy – mindezeket megregulázó – központi hatalom, egy világkormány. Keynes nemzetállamokra alapozott elmélete ezek miatt *nem terjeszthető ki* a világgazdaság szintjére.

A piacrendszer legfontosabb hiányosságainak, negatívumainak áttekintése során talán a közgazdák többségénél kíméletlenebbnek bizonyultam a piac intézményének megítélésében. Mindezek ellenére a piacot *nélkülözhetetlennek* tartom. Hasonlóan vélekedek róla, mint Churchill a demokráciáról. Szerinte „A demokrácia a legrosszabb kormányzati forma – nem számítva az összes többit, amellyel az emberiség megpróbálkozott.” Ezt a formulát transzformálom a piacra: **a** piac a legrosszabb gazdaság-vezérlési intézmény – nem számítva az összes többit, amellyel az emberiség megpróbálkozott.

Forrásmunkák

Artner Annamária (2010): Euródominó; NOL 2010. 11. 27.

Barclays (2011): Olaszország számára nincs visszaút; ecoline.hu, 2011.11.09.

Farkas Péter (2008/A): A világgazdasági lufi és az állam; NOL, 2008. 11. 03.

Friedman, M. (1986): Az Egyesült Államok monetáris történelme, in: Infláció, munkanélküliség, monetarizmus; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Galló Béla-Szalai Erzsébet (2006) : Nyolc javaslat – tüntetés előtt; Népszabadság online, 2006. 07. 05.

Garrison, J. (2004): American Empire: Global Leader or Rouge Power? Berrett-Koehler Publishers Inc, San Francisco.

²⁴ Szalai Erzsébet (2009/B)

²⁵ Kádár Béla (2007): 67. o.

- Kádár Béla (2007): Állam és államigazgatás a globalizáció feltételrendszerében; Magyar Szemle, XV. Évf. 5-6. szám.
- Keynes, J. M. (1965): A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Keynes, J. M. (1939): Democracy and Efficiency; New Statesman and Nation, 1939. jan.
- Lehmann, H. (1971): Határhaszon-elmélet, Kossuth Könyvkiadó.
- Mátyás Antal (1993): A modern közgazdaságtan története; Aula Kiadó.
- Ricardo, D. (1940): A közgazdaság és az adózás alapelvei ; A Magyar Közgazdasági Társaság Kiadása, Budapest.
- Simon, H. A. (1959): Theories of Decision-making in Economics and Behavioral Science; American Economics Review, Vol. 49. Issue 3.
- Simon, H. A. (1982/B): Racionális döntés gazdasági szervezetekben; in: Korlátozott racionalitás, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Stiglitz, J. E. (2002): Globalisation and Its Discontents, W. W Norton&Company New York.
- Stiglitz, J. E. (2003): A globalizáció és visszasságai; Napvilág Kiadó, Budapest.
- Szalai Erzsébet (2009/A): A válság mélysége; Népszabadság, 2009. 10. 03.
- Szalai Erzsébet (2009/B): Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar liberalizmus; indi.média független médiaközpont, 2009. 01. 19.
- Tóth Szabolcs Töhötöm (2010): Elmenni a falig; Magyar Nemzet, 2010. 07. 24.
- Veress József szerk.(2009): Gazdaságpolitika a globalizált világban; TYPOTEX Kiadó.



KOLTAY TIBOR

Divatok helyett tennivalók

Az információs túlterhelés, az információépítészet és a digitális írástudás

A Tudásmenedzsment hasábjain 2010-ben megjelent írásomban (Koltay 2010) korunk néhány információs divatszavát és divatjelenségét mutattam be, rámutatva, hogy ezek egyúttal kihívást, sőt lehetőséget is kínálnak számunkra. Röviden szóltam az információépítészetről, és arról a mesterképzési programról, amelynek keretében az információépítészetet és a tudásmenedzsmentet összefüggésben oktatják az Ohio állambeli Kenti Állami Egyetem (Kent State University, KSU) Könyvtár és Információtudományi Tanszékén (School of Library and Information Science). 2011-ben, a Fulbright program kutatói ösztöndíjasaként tanulmányozhattam ezt a programot (Information Architecture and Knowledge Management <http://iakm.kent.edu/>), többek között azzal a tanulsággal, hogy az írásomban érintett témák közül több is kapcsolódik ehhez a kérdéskörhöz. Ezért érdemesnek láttam az információs túlterhelés és az információs műveltség néhány kérdését tovább- és újragondolni.

Az információs túlterhelés

Az információs túlterhelés életünk minden területére hatással van. Akadályt, nehézséget jelent az üzleti életben, a tudományban és a hétköznapi életben.

Bawden és Robinson (2009) meghatározása szerint az információs túlterhelés alatt azt a helyzetet értjük, amikor a rendelkezésre álló, potenciálisan hasznos, releváns információ mennyisége egy-egy egyén számára megnehezíti az információ hatékony felhasználását.

Másképpen megfogalmazva, az információs túlterhelés az egyének (vagy rendszerek) olyan állapota, amely nem teszi lehetővé, hogy minden kommunikációs input feldolgozható vagy felhasználható legyen, így sikertelenséghez vezet (Jones, David & Rafaeli 2004).

Ahogy azonban azt Davis (2011) kiemeli, természetének megismerése küzdelmes. Megítélése szerint az információs túlterhelés főként személyfüggő, Ugyanakkor hozzáteszi, hogy a túlterhelés addig nem fog csökkenni, míg a társadalom információs farkasétvágya nem csökken. Ilyen módon tehát társadalmi állapotról van szó. Láttuk ugyanakkor, hogy Jones, David és Rafaeli fenti meghatározásában egyaránt beszél (2004) egyénekről és rendszerekről. Sokak mellett ők is kiemelik, hogy a sikertelenség oka lehet az üzenetek túl nagy száma, vagy az entrópia, amikor a bejövő üzenetek nincsenek megfelelően szervezve ahhoz, hogy könnyen felismerhető legyen, közülük melyik a fontos.

Az információs túlterhelés szimptomái között tehát ott van az üzenetek túl nagy száma. Ez a túl sok információ jelensége, amely alapvetően mennyiségi probléma. Ez az információs túlterhelés makroszintje. A mikroszinten az információ sokféleségével kell szembenéznünk, és itt nagy szerepet játszik a kritikai gondolkodás hiánya, amelyet a megfelelő szűrők hiánya vagy ezek nem megfelelő használata mutat (Davis 2011).

Az 1970-es években kezdődött a digitális információ térhódítása, amelyet felerősített az internet és főként a World Wide Web megjelenése és elterjedése az 1990-es években, újabban pedig a web 2.0. A technikai fejlődés a korábnál gazdagabb és összetettebb információ környezet létrejöttét eredményezte, amelyet az információmennyiség növekedése mellett a formátumok és információípusok egyre nagyobb száma, továbbá az jellemez, hogy ezek egyre többféle hordozón és kommunikációs csatornán érhetőek el. Ugyanakkor a felület nem ilyen változatos, inkább homogénnek mondható, mivel korlátozott számú interfészt, többnyire web-böngészőt használunk, így a nyomtatott világ információforrásinak sokféle megjelenése és az ezekhez tartozó érzetek jelentős részben eltűntek. Ez a „homogén sokszínűség” az információs túlterhelésnek is a gyökere. Mindehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy sok minderről kevés empirikus adattal rendelkezünk (Bawden & Robinson 2009).

Az információépítészet

Az információépítészet (information architecture) többféleképpen definiálható:

Egy kialakulóban levő szakterület és szakmai közösség, amely a dizájn és az építészet alapelveit ülteti át a digitális világba.

A megosztott (közösen használt) információs környezetek strukturális tervezése (dizájnya).

Az információ-szervezési, címkézési, keresési és navigálási rendszerek kombinálása a weboldalakon és az intraneteken (Morville & Rosenfeld 2006).

Hatókörét korlátozhatjuk az információs környezetek tervezésére és a tervezés menedzselésére (Francke 2009), de érthetjük alatta az információs termékek és élmények alakításának művészetét és tudományát is (Morville & Rosenfeld 2006).

A tartalommenedzsment és az információépítészet ugyanannak az éremnek a két oldalát jelenti. Az előbbi időbeli áttekintést ad arról, hogy miként kellene áramolnia az információnak egy-egy adott rendszerbe, magában a rendszerben és onnan kifelé. Az információépítészet pillanatfelvételt nyújt erről a rendszerről. Ha pedig a tudásmenedzsmenttel hasonlítjuk össze, láthatjuk, hogy az az együttműködéshez szükséges környezet, a szervezeti kultúra megteremtéséért dolgozik, míg az információépítészet inkább a már rögzített dolgok elérhetőségének megteremtését célozza (Morville & Rosenfeld 2006). Ahhoz pedig, hogy valami elérhetővé váljon, megtalálhatónak kell lennie, vagyis meg kell tudnunk állapítani, hol is található, oda kell tudnunk navigálni. A megtalálhatóság mértéke annál nagyobb, minél könnyebben teremthető meg, és hogy a különböző (információs) rendszerek milyen mértékben támogatják a navigációt és az információ-

visszakeresést, legyen szó egyes objektumokról vagy teljes rendszerekről (Morville 2005).

Az információépítészet feladatául adhatjuk azt is, hogy a megfelelő információt a megfelelő elrendezésben nyújtsa. Az ennek megvalósulásához vezető döntések nem elsősorban technológiai és nem is kulturális természetűek, hanem a felhasználó céljait és helyzetét kell figyelembe venniük (Surla 2007).

Az információépítészetnek képesnek kell lennie arra, hogy az információ, az emberek és a folyamatok mélyebb szintű információját is kezelni tudja. Ahogy a weboldalak kezdenek túllépni az kommunikációs csatorna szerepén és olyan helyekké válnak, ahol a munka folyik, a statikus információs prezentálásán túl, foglalkoznia kell az input output és a visszacsatolás alkotta körforgással. A weboldalak ugyanis már nemcsak a szervezetek képét közvetítik, hanem azok kiterjesztései, amelyek egyúttal azok természetére is kihatással vannak (Morville 2012).

Brown (2010) az információépítészet nyolc alapelvét sorolja fel. Ezek közül különös figyelmet érdemel az az elv, amelynek megfelelően a tartalmat „élőlénynek” kell tekintenünk, amelynek nemcsak jellemzői vannak, hanem életciklusa és viselkedése is. Ez a metafora azt fedi, hogy a tartalomnak van konzisztens és felismerhető belső szerkezete (mint például a hozzávalók egy receptben), amihez hozzárendelhetők viselkedés egyedi szabályai (például a receptek variációi). Fontos az is, hogy a felhasználóknak értelmes választási lehetőségeket kínáljunk annak érdekében, hogy az adott választási lehetőségek csakis egy adott célra irányuljanak, tehát ne kellejen túl sok minden közül választania. Végül pedig azt kell feltételeznünk, hogy az a tartalom, amelyet a jelenben kínálunk, csupán töredéke lehet annak, amit a jövőben fogunk, hiszen a növekedés eddigi üteme alapján ez várható.

Ha az információépítészet mindezeket teljesíti, joggal gondolhatjuk, hogy hozzájárul ahhoz is, hogy az információ túlterhelés csökkenjen.

Az információs műveltség és a digitális írástudás

Információs túlterheléshez azonban a kritikai gondolkodás hiánya is vezethet, valamint az, ha nincsenek megfelelő szűrőink, vagy azokat nem megfelelően használjuk (Davis 2011). Ez régóta igaz, viszont az előbbieken vázolt információs környezetben kiemelkedő fontosságot kap. Az információs műveltség és a digitális írástudás tehát nem mellőzhető. Bár fentebb említett írásomban már szóltam az ezekkel kapcsolatos néhány kérdéstről, számos, említésre méltó probléma maradt, amelyre érdemes kitérnem.

Mindenek le kell szögezmem, hogy aki információépítészettel foglalkozik, azzal szemben minimális követelmény, hogy információsan művelt legyen. Ennek igazán akkor van értelme, ha az információs műveltségre úgy tekintünk, mint ami túllép az információ megtalálásának kérdésein, tehát magába foglalja az információs termékek előállítását.

Az információs műveltségnek négy fő megközelítését különböztethetjük meg. A forrás-alapú megközelítés az információforrásokra koncentrál és kiindulópontja nem a felhasználó, hanem az információs rendszer. A magatartás-alapú

megközelítés fókuszja ugyanott van, azonban leírja az információszerzési szokások olyan általánosított struktúráit, amelyeket a felhasználók különböző helyzetekben és szituációkban és kontextusokban alkalmazni tudnak. A konstruktivista alapokon álló folyamat-központú megközelítés az információszerzés különböző aspektusait a felhasználó perspektívájából mutatja, arra koncentrálva, hogy miként él meg azt a felhasználók, és hogyan hoznak létre jelentéseket. A kommunikációs megközelítés az információs folyamatok társadalmi és kommunikatív vonatkozásait hangsúlyozza, figyelembe véve azokat a kontextusokat, amelyekben zajlanak. Ezzel a megközelítéssel fokozott hangsúlyt kap a kognitív autoritás (a szakmai hozzáértés, a tekintély és a befolyás), a források értékelése és a társas navigáció (egymás ajánlásainak követése) közötti kapcsolat. Középpontjában az a felismerés áll, hogy kiemelkedően fontos azoknak a társadalmi-technikai feltételeinek tudatos ismerete, amelyek az információ létrehozását, közvetítését és fogyasztását jellemzik (Sundin 2008).

Az információs műveltség és különösen annak hiánya azonban inkább csak a könyvtárosok körében ismert fogalom (Shenton 2009). Úgy tűnik ugyanakkor, hogy valamivel többen ismerik a digitális írástudás elnevezést. Ez olyan tág fogalmat takar, amely összeköti a különböző, a műveltség vagy az írástudás szókapcsolattal jelölt fogalmakat és magába foglalja az információs műveltséget, valamint az információs és kommunikációs technika (IKT) hatékony használatát (Bawden 2001). Fontos ugyanakkor, hogy tartalmát ne szűkítsük le az utóbbira, sőt a fogalom széles körű, a fent említett kritikai gondolkodást középpontba állítását hangsúlyozó megközelítés központi kérdés, amely mellett eltöpren annak fontossága, hogy információs műveltségnek vagy digitális írástudásnak nevezzük-e. Ezért a következőkben az írástudás új formáiról fogok beszélni. Ezek helyébe – némi leegyszerűsítéssel – egyaránt behelyettesíthető az információs műveltség és a digitális írástudás. Ez nemcsak közeli rokonságuk okán van így, hanem azért is, mert a technológiák területén bekövetkezett konvergencia eredményeként az írástudás új formái is közelednek egymáshoz (Livingstone, Van Couvering & Thumin 2008). Ha ugyanis a társadalmi kontextusok és feltételek változnak, az írástudás újabb és újabb formái jönnek létre annak függvényében, hogy kik vesznek részt folyamataiban, és azok milyen eszközöket használnak (Lankshear & Knobel 2004). Folyamatosan alkalmazkodnunk kell tehát az új technológiákhoz. Mivel azonban valószínűsíthető, hogy sokkal több új technológia jön létre, mint amennyihez egy-egy ember alkalmazkodni tud, az írástudásnak magába kell foglalnia annak ismeretét, hogy mikor és miként kell megfontolt döntéseket hoznunk arra vonatkozóan, hogy melyik technológia és az írástudás melyik formája felel meg legjobban céljainknak (Coiro et al. 2008). Az írástudás új formái korszerű szemléletének ilyen módon tükröznie kell a web 2.0 hatására létrejött új társadalmi-technikai konfigurációkat, továbbá azokat a társadalmi, ideológiai és fizikai kontextusokat, amelyek az információs és technológiai termékek használatát meghatározzák (Špiranec & Banek Zorica 2010).

Az írástudás új formáinak elsajátítását azért érdemes középpontba állítanunk, mert segítségünkkel jobban el tudunk igazodni az információs társadalomban.

Nem szabad azonban azt gondolkodnunk, hogy elég, ha az információ megtalálására, feldolgozására és tárolására koncentrálnunk. Figyelniük kell arra is, hogy miként jelenítjük meg, hogyan használjuk fel az információt különböző kontextusokban jelentések konstruálására és megosztására (Beeson 2005). Középponti kérdés tehát a megértés, a jelentés és a kontextus, továbbá, hogy tudomásul vegyük: az információ és a tudás létrehozása és elosztása társadalmi szintű folyamat (Špiranec & Banek Zorica 2010).

„Küzdelem” az információs túlterhelés ellen

Ahogy arról már szóltunk, az új információs és kommunikációs formák változossága és sokfélesége, valamint a források pusztaszáma is hozzájárul a túlterheléshez. Emellett a web 2.0-ás alkalmazások természete sajátos problémákat is felvet. Ezek sem teljesen újak, hanem a web korábbi formájában is meglévő jelenségek kiszélesedését jelentik. Ilyen a minőség-ellenőrzés hiánya. Vitatható, hogy ez súlyosabb gond-e a web 2.0 körében, mint a korábbi alkalmazásoknál (Bawden & Robinson 2009). Kétségtelen, hogy a web 2.0-ás eszközök népszerűsége elsősorban egy olyan információs környezet kialakulásához vezetett, amely a sekélyes újdonságra épül. Ennek egyik oka, hogy valóban eredeti anyagokat nehéz, sőt szinte lehetetlen találni vagy előállítani, az újdonság iránti igényeket tehát a meglévő anyagok újrafelhasználásával, linkek kiépítésével, újracsomagolással lehet kielégíteni (Bawden & Robinson 2009). A másik ok az, hogy a web 2.0-t övező propaganda azt sugallja, hogy az internet eddigi passzív felhasználóiból aktív alkotók válnak. A részvétel és a tartalom önálló létrehozása azonban sokkal inkább újabb szavak tömegének a hozzáadása az amúgy is viharos méretekben növekvő információáradathoz, mint valódi üzenetek kommunikálása (Everitt & Mills 2009). Mindezen nem sokat módosít, hogy anekdotikus ismereteink vannak arról is, hogy a közösségi hálózatok hatékony közösségépítő, akár forradalmakat szervező eszközként is működnek.

A figyelemgazdaság korát éljük. Ez a gazdaság a kibertérben képes működni, hiszen a weben a linkek kiváló eszközei a figyelem továbbításának. A figyelemből viszont hiány van, mert csak emberek nyújthatják. Nem mindenki kap egyforma figyelmet, akinek (aminek) pedig nagyobb figyelmet szentelünk, az jobban bevésődik az emlékezetünkbe, és könnyebben fizetünk érte (Goldhaber 1996). A web 2.0 körüli felhajtásra éppen ezért van szükség. Ilyen módon nem túlzás – Martell (2009) szavaival élve – kijelentenünk, hogy soha nem volt még ilyen könnyű a tudás létrehozásához szükséges információkat összegyűjteni, míg a tudást létrehozni az összegyűjtött információkból soha nem volt ilyen nehéz. Az információmennyiség növekedését okozza az is, hogy az egyszerű előállítás és a könnyű tárolás okán az emberek nem távolítják el az általuk létrehozott, de már „használaton kívüli” információt (Brown 2010).

Az információs túlterhelés tehát nemcsak az információ eddig is óriási mennyiségének és a mennyiség gyors növekedésének okán van jelen. Az információ mennyiségénél jóval nagyobb problémát jelent az a tény, hogy az interneten található információtömeg minőségének és releváns voltának megítélése

sokkal összetettebb feladat, mint a nyomtatott dokumentumok világában volt. A nehézség tehát nemcsak abban áll, hogy ki tudjuk szűrni az értéktelen írásokat, a szemetet, hanem abban is, hogy a céljainknak megfelelő és jó minőségű információt megtaláljuk a hálózati információtengerben.

Mindenesetre, az információs túlterhelés ellensúlyozására kézből kell tartanunk információs környezetünket azzal, hogy jobban szervezzük az információt és a személyes információ kezelés ésszerű stílusát alakítjuk ki. A rendszerek szintjén ez azt tételezi fel, hogy alapos ismereteinek legyenek a felhasználókról és társadalmi kontextusokról. Ha a felhasználók információhasználati viselkedését nem értjük elég jól és modelljeink nem megfelelőek nem tudunk megfelelő rendszereket tervezni (Morville 2005). Az információs túlterhelést ugyanis a rendszerek megfelelő kialakításával is csökkenteni tudjuk, de csak akkor, ha tudomásul vesszük, hogy a digitális világ csak az emberi tevékenység és megértés által működik (ACRL 2000). Ezért is fontos, hogy az írástudás új formáit is bevessük az információ túlterhelés elleni küzdelembe. Ehhez azonban látnunk kell, hogy nincs egyetlen, „mindenható” írástudás, amely mindenkinek az igényeit kielégítené, vagy egy-egy ember egész életútján megfelelően végig tudja követni (Bawden et al. 2007). Ez a megállapítás nemcsak a technológia és az írástudás változásai okán igaz, hanem azért is, mert a technológia fejlettségének adott pillanatában is különbséget kell tennünk az amatőrök és a szakemberek között.

Az amatőrök természetesen nem feltétlenül inkompetensek, nem dilettánsok. Amatőr az, aki szeret valamit csinálni, és függetlenül attól, hogy ért-e az adott dologhoz – nincs képesítve arra, amit végez (Keen 2007). Valójában nem is az amatőrök megítélése a fontos, hanem az, hogy érdemes az írástudás új formái között megkülönböztethetnünk egy olyan típust, amely az amatőr felhasználók igényeit elégíti ki. Egy másik típus lesz aztán, amelyik elsősorban a professzionális felhasználók számára hasznos. Ez a különbség nagymértékben azonos az azzal, a hagyományos különbséggel, amely a közkönyvtárak nyújtotta szolgáltatások és a tudományos könyvtárak (felsőoktatási és szakkönyvtárak) szolgáltatások között megvan. Az előbbiekhez jobban illeszthetők a web 2.0-s eszközök és az amatőr tartalmak. A tudományos könyvtárak felhasználói nagyobb mértékben igénylik a megbízható és hiteles, tehát professzionális információt. Ezt a megállapítást arra alapozhatjuk, hogy az amatőr tartalmak nem helyettesíthetik a professzionális tartalmakat. Nem arról van szó, hogy az előbbiek értéktelenek volnának, hanem, hogy nem felcserélhetők a minőségellenőrzésen átesett tartalmakkal. Ez akkor is így van, ha annak is látjuk jeleit, hogy az író és az olvasó, a termelő és a fogyasztó történetileg kialakult dichotómiája kezd elhomályosulni (Cope & Kalantzis 2009). Továbbra is fennmarad azonban az amatőr és a professzionális identitás különbözősége, ami különösen igaz a kutatókra. Az ő viszonylag homogén hovatartozásukkal szemben az amatőrök a web sokfélesége és hajlékonysága folytán egyszerre nagyon sokféle közösséghez tartozhatnak, ami azt eredményezi, hogy nincs rögzült identitásuk. Az amatőr tartalmak előállítói és tökéletesítói alapvetően névtelenek (Csepeli 2008). Azt pedig bizonyosan

mondhatjuk, hogy a névtelenség nem jellemzi a tudományt, hiszen formális csatornákon, főleg folyóiratokban publikálják eredményeiket. Ezt értelmetlen is volna névtelenül megtenni, mivel az eredmények közzétételének fontos eleme annak kimutatása, hogy az adott eredményt az adott kutató érte el. Bár az elfogadás és a hovatartozás iránti igény az amatőrök körében is megjelenik, a kutatók szakmai közösségeinek társadalmi kontextusa és kulturális identitása eltér a köznapis közösségektől, ha másért nem, akkor azért, mert kommunikációs stílusa sajátos, ami az ott használatos műfajokban is megmutatkozik (Elmborg 2006).

Az információépítészeti megoldások, a megtalálhatóság megteremtése iránti igény nagyobb a professzionális tartalmak esetében. Ezen nem változtat az sem, hogy tudjuk: minden információs terméknek van architektúrája, előre meghatározott kontextusa és funkciói. Az információépítészet elveinek alkalmazása éppen azoknak a kontextuális feltételeknek a megteremtését jelenti, amelyek a felhasználói tevékenységet és azoknak a digitális tereknek a megteremtését segítik, amelyek támogatják olyan struktúrák megteremtését, amelyek lehetővé teszik az emberek számára saját struktúráik létrehozását (Hinton 2009).

Összegzés

Valószínűleg helyesen tesszük, ha egyet értünk azzal, hogy korai lenne megítélni, hogy a társadalmi gyakorlat szintjén mennyire radikális újítást jelentenek az információs társadalom és az azt megalapozó technológiák, miközben ezt nem zárhatjuk ki. Tény például, hogy a web – már pusztán méreténél fogva is – minden más eszköznél és társadalmi folyamatnál hatékonyabb eszköze a tudás összegyűjtésének és felhalmozásának. A tudás azonban nem merül ki a meglévő információk és vélemények felhalmozásában. Az új technológiák megítélésének egyik kritériuma éppen az, hogy azok, a felhalmozáson túl, milyen mértékben ösztönzik és támogatják a tudás kreatív és dinamikus fejlődését-fejlesztését (Bridges & Watts 2007).

Ami pedig az információs túlterhelést illeti, abban biztosak lehetünk, hogy ellensúlyozása csak technológiai vagy csak információs műveltségi megoldásokkal nem lehetséges (Davis 2011).

Irodalomjegyzék

- Bawden, D. (2001). Information and digital literacies: a review of concepts. *Journal of Documentation*, Vol. 57, No. 2, 218–259.
- Bawden, D. & Robinson, L. (2009). The dark side of information: overload, anxiety and other paradoxes and pathologies. *Journal of Information Science*, 35, 2, 180–191.
- Bawden, D. et al. (2007). Towards Curriculum 2.0: library / information education for a Web 2.0 world. *Library and Information Research*, Vol. 3., No 1, 99. <http://www.lirg.org.uk/lir/ojs/index.php/lir/article/view/49/74>
- Beeson, I. (2005). Judging relevance: a problem for e-literacy, *ITALICS*, Vol. 4, No. 2 <http://www.ics.heacademy.ac.uk/italics/vol5iss4/beeson.pdf>
- Bridges, D. & Watts, M. (2007). *WWW.THEDEVELOPMENTOFKNOWLEDGE.NET*. In: P. Smeyers and M. Depaepe (eds.), *Educational Research: Networks and Technologies*, Dordrecht: Springer, 15–32.
- Brown, D. (2010). Eight Principles of Information Architecture. *Bulletin of the American Society for Information Science and Technology*, Vol. 36, No. 6, 30–34.

- Coiro, J. et al. (2008). Central Issues in New Literacies and New Literacies Research. In: J. Coiro, M. Knobel, C. Lankshear, & D. Leu (Eds.) *The Handbook of Research on New Literacies*, Erlbaum: Mahwah, NJ. 25–32.
- Cope, B. and Kalantzis, M. (2009). Signs of epistemic disruption: Transformations in the knowledge system of the academic journal. *First Monday*, Vol. 14, No. 4-6.
<http://www.uic.edu/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/viewArticle/2309/2163>
- Csepeli György (2008). Wikitudás. *Kritika*, 37. évf. 4. sz. 2–4.
- Davis, N. (2011). Information Overload, Reloaded. *Bulletin of the American Society for Information Science and Technology*, Vol. 37, No. 5, 45–49.
- Elmborg, J. (2006). Critical Information Literacy: Implications for Instructional Practice. *Journal of Academic Librarianship*, Vol. 32 No 2, 192–199.
- Everitt, D. & Mills, S (2009). Cultural anxiety 2.0 Media, Culture & Society, Vol. 31, No. 5.
- Francke, H. (2009). Towards an Architectural Document Analysis. *Journal of Information Architecture*, Vol. 1, No. 1, 16–36.
- Goldhaber, M.H.: *M.H. Goldhaber's Principles of the new economy*. 1996.
<http://www.well.com/user/mgoldh/principles.html>
- Hinton, A. (2009). The Machineries of Context. *New Architectures for a New Dimension*. *Journal of Information Architecture*, Vol. 1, No 1, 37–47.
- Jones, Q., Ravid, G., & Rafaeli, S. (2004). Information overload and the message dynamics of online interaction spaces: A theoretical model and empirical exploration. *Information Systems Research*, 15 (2), 194–210.
- Keen, A. (2007). *The Cult of the Amateur*. London: Nicholas Brealey Publishing.
- Koltay Tibor (2010) *Divatok és lehetőségek az információs társadalomban*. *Tudásmenedzsment*, 11, 1, 18–23.
- Lankshear, C. & Knobel, M. (2004). "New" Literacies: Research and Social Practice.
<http://www.geocities.com/c.lankshear/nrc.html>
- Livingstone, S., van Couvering, E. J., & Thumim, N. (2008). Converging traditions of research on media and information literacies: Disciplinary and methodological issues. In: Leu, D. J. Coiro, J. Knobel, M. & Lankshear, C. (Ed.), *Handbook of Research on New Literacies*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, NJ, pp. 103–132.
- Martell, Ch. (2009). sAccess: The social dimension of a new paradigm for academic librarianship. *Journal of Academic Librarianship*, Vol. 35, No. 3, 205–206.
- Morville, P.: *Ambient Findability*. Sebastopol, CA: O'Reilly, 2005.
- Morville, P. (2012). The System of Information Architecture. *Journal of Information Architecture*. Vol. 3, No. 2. [Available at <http://journalofia.org/volume3/issue2/01-morville/>]
- Morville, P. & Rosenfeld, L. (2006). *Information Architecture for the World Wide Web*. 3rd Ed. Sebastopol, CA: O'Reilly.
- Shenton, A.K. (2009). Information Literacy and Scholarly Investigation: a British perspective. *IFLA Journal*, Vol. 35, No. 3, 226–231.
- Špiranec, S. & Banek Zorica, M. (2010) „Information Literacy 2.0: hype or discourse refinement?” *Journal of Documentation*, Vol. 66, No. 1, 140–153.
- Sundin, O (2008) Negotiations on information seeking expertise: a study of Web-based tutorials for information literacy. *Journal of Documentation*, 64, 1, 24–44.
- Surla, S. M.: *An Information Architecture Approach to Building a Much Better Digital Library*. *Bulletin of the American Society for Information Science and Technology*, Vol. 33, No. 5, 2007, 41–43.

K. FARKAS CLAUDIA

Diákok és Balillák a fasiszta Olaszországban

A múlt század húszas-negyvenes éveiben Olaszország a fasizmus szorításában élt. A fasizmus, mint politikai ideológia és rendszer újfajta valóságot teremtett. Benito Mussolini országa az időt is másként számította: a fasizmus hatalomra jutásától jegyezték az éveket, 1922-ben az I. évet írták. A fasiszta korszakban az Itáliai-félszigeten önálló pedagógiai rendszer épült ki. Mussolini az iskolát saját eszközévé tette: úgy tekintett rá, mint a fiatalok fasizálása elsőszámú színterére. Az oktatási rendszer a rezsim propagandájának kényszerű terjesztője lett, a fasiszták kezében az egyik leghatékonyabb eszköz volt a tömegtámogatás megszerzésében. Kiemelt cél volt, hogy minden pillanatban ellenőrzés alatt tartásuk az ifjúságot, és felkészítsék őket a harcra, amit a fasiszták az élet legfontosabb céljának tartottak.

A fasiszta indoktrináció és a „megregulázás” processzusával próbálták biztosítani, hogy az iskolapadokból olyan emberek kerüljenek ki, akik mint jövőző katonák, képesek legyenek vakon „hinni, engedelmeskedni és harcolni” (Mazzatosta, 1978; Gaudio, 1995).

A „Ventennio”, vagyis az olasz fasizmus húsz esztendejének oktatáspolitikájára azonban nem tekinthetünk egységes blokkként. A Mussolini-rezsim első közeledése az iskola világához az 1923-as ún. Gentile-reformhoz köthető, amely liberális nevelési hagyományok nyomvonalán haladt, de autoriter és elitista jelleggel. A reformot Mussolini a tőle megszokott túlzással „a legfasisztább reform”-nak nevezte, úgy tekintettek rá, mint amely konstruktív választ ad az olasz oktatás általános válságára. Ez az állítólagos fasiszta jellege azonban inkább volt látszat, mint valóság (Di Riella, 2009).

Az állam, a társadalom és a kultúra fokozatos fasizálása az 1924-es Matteotti-gyilkosság után vett lendületet. A fasiszta kormányzat a Gentile-reformot inkább már áthághatatlan korlátai oldaláról szemlélte – Giovanni Gentile reformját valóban nem fasiszta célok fűtötték – annak a szükségnek a fényében, hogy az iskolát „a nemzet életének” szerves részévé tegyék. Elindult egy olyan folyamat, amelynek során Gentile követői folyamatosan „változtattak” az 1923-as reformon, „kiigazították”, hogy alkalmassá tegyék egy álarcától megszabadult rendszer céljaira. A Közoktatási Minisztérium élére kerülő, egymást sűrűn váltó miniszterek a legteljesebb mértékben feláldozták a nagy előd reformját, hogy eszközzé változtassák az iskolát és benne a tanárokat, a rendszer érdekében, egyúttal eleget tudjanak tenni Mussolini vakmerő víziójának. A Duce körvonalazta, hogy fasizálni kell a nemzetet, annyira, hogy az olasz és a fasiszta végül egyet jelentsen. Mussolini világosan megfogalmazta, mit vár a rezsim az iskolától: követelte, hogy az iskola teremtsen érdeklődést a fasiszta eszmék iránt.

Kiemelten fontosnak érezte, hogy az oktatás minden szintjén és minden intézményében a fasizmus szellemében neveljék az ifjakat. Mussolini szerint az iskolának az első helyen kell lennie, ahol formázzák az „olasz jellemet”. A Duce szükségesnek tartotta, hogy megteremtse a fasizmus „új olaszait”, akik összetéveszthetetlenek a „múlt olaszaival”. De milyenek is az „új olaszok”? „Prototípusuk” a repülés úttörője, Francesco De Pinedo volt. A nápolyi születésű fiatalember 1923-ban lépett be az Olasz Légierőbe, majd pár éven belül Olaszország-szerte ismertén csengett a neve repülési bravúrjai miatt. De Pinedo bátor volt, vakmerő, fegyelmezett, tele nemzeti büszkeséggel és persze odaadással a Vezér iránt (Mazzatosta, 1979).

A gyakorlatban az új generációk kinevelésének hosszadalmas és komplikált nevelési és oktatási feladata két szinten valósult meg: az oktatás jelentette az egyiket, a párt fiataloknak létesített szervezetei pedig a másikat. A fiatal generációk „beszervezése” és ideológiai nevelése hosszútávú befektetés volt, azt várták tőle, hogy biztosítsa a rendszer fennmaradását. Miután az iskola egymagában nem tudott a politikai ideológia közvetítésével megbirkózni, a feladat a fiatalok fasiszta szervezeteire várt. 1926. április 3-án törvényt hoztak az Opera Nazionale Balilla (Nemzeti Balilla, ONB) megalakításáról. A „Balilla” szó a Battista dialektális beceneve. A hagyomány szerint Giovanni Battista Perasso 1746. december 5-én Genovában egy kő elhajításával jelt adott a gyűlölt osztrákok elleni támadásra. A „Balilla” így az idegen elnyomással szembeszálló népi hőssé vált. Mint a rezsím semmilyen más szerve sem, az ONB pár éven belül a fasiszta Olaszország szimbóluma lett. A fasiszták dagályos megfogalmazással „a Duce szeme fényének” nevezték és úgy vélték, hogy a fiatalság állami nevelésére irányuló hasonló kísérlet egyenesen példa nélküli az egész történelemben (Cavaleri, 2006).

Az ONB hajszálérszerűen terjeszkedett az egész királyságban. Elsőrendű célja volt, hogy „új olasz generációt teremtsen”, felemelje a szellemet, növelje a testi erőt. 1927 decemberétől a sporttal kapcsolatos feladatok az ONB hatáskörébe tartoztak. Számos sportlétesítményt építettek, majd 1928 decemberétől a 6 és 18 év közötti fiatalok számára a tömegsportot kizárólagosan az ONB szervezte. A 8 és 14 éves fiatalok premilitáris kiképzésben részesültek, hozzászoktatták őket a katonai élethez. A szervezet szoros kapcsolatot tartott a fegyveres erővel, különös hangsúlyt fektetett a háborús dicsőség és a harci hagyományok témakörének. A feladat a fiatalok testi és erkölcsi nevelése volt, „a holnap fasiszta embere tudatának formálása”. Az ONB szinte rátapadt az iskolára, a tanárok és tanítók egy személyben voltak nevelők és az ONB emberei. A tanítóknak kellett gondoskodniuk arról is, hogy a legszegényebbek megkapják Balilla-egyenruhájukat, melyet természetesen ingyen bocsátottak rendelkezésükre, a tagsági könyvet és a gyerekek családja körében is terjeszteniük kellett „az eszmét” (Schleimer, 2004; Messina, 1993).

Mussolini rendszerének alapvetéseivel a gyerekek a tankönyveken keresztül ismerkedtek meg tételesen. Ennek érdekében 1929 elején rögzítették a tankönyvek írásának-összeállításának és kiválasztásának a szabályait az elemi iskolákban. Kötelező lett, úgy az állami, mint a magániskolákban. A Közoktatási Mi-

nisztérium felállított egy bizottságot is, hogy a munkálatokat irányítsa és koordinálja. Háromévente revízióknak vették alá a könyveket, de a valóságban nagyon kevés változtatás történt. A könyvek híven tükrözték a kormány elvárásait, a fasiszta ideológia egyik leghatékonyabb terjesztőinek számítottak, sok családban talán ez volt az egyetlen könyv. A tankönyvi szövegek középpontjában fasiszta témák álltak, a fasizmus történelmi jelentősége és szükségesszerűsége. Az ideologizálás minden tantárgyat érintett (Isnenghi, 1979).

A fasizálás az elemi oktatás szintjén volt a legerőteljesebb. Az ábécét is fasiszta képek segítségével tanították a kisgyermekeknek, a D betűt „Duce” betűnek hívták, a B betűt „Balilla” betűnek. A háború állt a fasiszta doktrína piedesztálján. A kisgyerekekbe megpróbálták beleoltani a háborús szellemet, a fegyverek, a gyakorlatozás iránti vonzalmat. El kellett sajátítaniuk a katonai erényeket, az engedelmisséget, az alávetést a felsőbb hatalomnak, s mindezek ünneplését és felmagasztalását. Türelmetlen nacionalizmusra nevelték őket, olyanra, amely messze erősebb a szomszédos népek nacionalizmusánál. Ebben a gondolatrendszerben az intolerancia a másként gondolkodókkal szemben kifejezett erény volt. Felmagasztalták a fizikai erőt, az erőszakot követendőnek láttatták. A pacifizmusra pedig úgy tekintettek, amely összeegyeztethetetlen a fasiszta Olaszországgal. Ezek a tanok (tétanok) ellenkeznek a keresztény tanításokkal is. 1925-től el lehetett bocsátani azokat az alkalmazottakat, akiknél bebizonyosodott, hogy magatartásuk összeegyeztethetetlen a kormány általános direktíváival. Az 1925. december 24-én életbe lépett törvény eszközt jelentett arra, hogy a pedagógusok sorait megtisztítsák (Gaudio, 1995).

Az iskola „belső harc” színtere volt, itt kellett volna „az új ideálok” belepántálni a lelkekbe. Mussolini személye körül kultusz formálódott, bálványozó rajongás, mely elképzelhetetlen magasságokat ért el. Olyannyira, hogy mellette elhomályosult a király személye is. Életének epizódjai a tankönyveknek köszönhetően ismertek voltak a diákok előtt és ügyeltek rá, hogy ez folyamatosan így is legyen. Predappió-i gyermekkor a legkisebbeknek, háborús élményei a nagyobbaknak szolgáltak iránymutatásul, természetesen mindig és mindenkor mitikus figuraként jelenítve meg őt. A gyerekeknek a hős és önfeláldozó élet példázatait mutatták be a tankönyveik. A revideált és cenzúrázott könyvekben gyakran esett szó fasiszta mártírokról, vagy a Duce hőstetteiről, esetleg más gyermekek példamutató viselkedéséről. Állandó főszereplő volt a Balilla figurája, Gian Battista Perasso is (Tognarini, 2002).

Az engedelmisség elsőszámú, alapvető tulajdonság volt, amelyet a fasizmus a gyerekektől megkövetelt. Ezt követte a bátorság, a fanatizmus. Az iskolában a rezsim valamennyi választása és kezdeményezése leképeződött. Az oktatási tevékenység a korszak légkörét tükrözte, a politika, a gazdaságpolitikai elképzelések, a rendszer „kampánytevékenységének” segítőjeként. A harmincas évek derekától még erősebbé vált az állam beavatkozása az iskola világába, az iskolai programban helyet kapott az előzetes katonai kiképzés, a katonai ismeretek oktatása, a napi politikai események nyomán követése. A harmincas évek második felében pedig Etiópia megszállásával és a Birodalom megalapításával a háborús

tartalmak tettek szert mind nagyobb jelentőségre. Az etiópai háborúval aztán valami új is megjelent, a fajvédelem (Messina, 1993).

Az iskolai átnevelés hatása abban is lemérhető, hogy a családoknak ügyelniük kellett a politizálásra is, féltek, nehogy a gyerekek tudatlanságból kifecsejjenek valamit abból, amit otthon hallottak. Hogy élték meg a gyerekek a fasiszta iskolát? A gyerekeknek tetszettek a háborús játékok, a fegyverek, akkor is, ha nem igaziakkal gyakorlatozhattak. A családokat nem mérgezte ez a propaganda, inkább gyűlölettel tekintettek rá. A fiatalok kettős szorításban éltek: a család és az iskolai tanítások mereven eltértek.

Mindennapos, intenzív propagandatevékenységgel próbálták beleoltani a gyerekekbe az „új szellemet”. Az indoktrináció ellenére a „harc mítosza” végül darabjaira hullt. A háborús nevelés, a manipulált könyvek, a gyűlések, a felvonulások, a himnuszok, a forradalmi indulók nem hagytak mély nyomot a fiatalok többségének lelkében. A faszizmus rendszerének „fekete köpenye” alatt nem sikerült megfojtani a szabad gondolkodást.

Irodalom

- Cavaleri, Paolo (2006): Eravamo tutti Balilla. Dalle scuole del Duce al Lager. Mursia, Milano.
- Di Riella Galati, Amadeo (2009): Alcuni uomini politici del mio tempo. BiblioBazaar, LLC, 2009.
- Gaudio, Angelo (1995): Scuola, Chiesa e fascismo. La scuola cattolica in Italia durante il fascismo (1922-1943). Editrice La Scuola, Brescia.
- Isnenghi, Mario (1979): L' educazione dell' italiano. Il fascismo e l' organizzazione della cultura. Capelli Editore, Bologna.
- Mazzatosta, Teresa Maria (1978): Il regime fascista tra educazione e propaganda 1935-1943. Nuova Universale Capelli Editore, Bologna.
- Messina, Amadeo (a cura di) (1993): Le letterine dei Balilla. Colonnese Editore, Napoli.
- Partito Nazionale Fascista (1941): Il Primo e Secondo Libro Fascista. Mondadori, Verona.
- Schleimer, Uta (2004): Die Opera Nazionale Balilla bzw. Gioventù Italiana del Littorio und die Hitlerjugend: eine vergleichende Darstellung. Waxmann Verlag, Münster.
- Tognarini, Ivano (2002): Il vecchio libro. La scuola del ventennio fascista: Balilla e Piccole Italiane, soldati e massaie. Edizione Polistampa, Firenze.



ZÁDORI IVÁN

Sealand

Szeretne báró lenni, vagy egy hercegség lordja lenni? Esetleg mindezt otthonról, a karosszékből, néhány kattintással az interneten intézni, és viszonylag elérhető áron megrendelni? Átverés? Nem teljesen. Sealand webshopjában mindez valóban néhány lépéssel megtehető, a vásárlással bekerülhet egy meglehetősen fura államocská uralkodó osztályába, noha e titulusokat igazoló dokumentumok megítélése és elfogadottsága a külvilágban meglehetősen kérdéses. Az elmúlt években különféle megvilágításokból a hazai sajtóban is több alkalommal is olvashattunk erről a Hercegségről (Sealand, Sealand Hercegség, Sealandi Hercegség).¹

Maga a Hercegség gyakorlatilag két meglehetősen masszív lábón álló mesterséges építmény, amely Anglia keleti partjai mentén, a Temze torkolatától északra, a parttól mintegy 10 kilométerre (6 tengeri mérföld) helyezkedik el. A Rough's Tower-nek is nevezett II. világháborús létesítményt egykor légi megfigyelésre, légelhárítási feladatok ellátására, valamint az elsüllyesztett hajók legénységének kimentésére telepítette a Brit Királyi Haditengerészet, több hasonló toronnyal együtt egy a partot kísérő homokpadra.² A létesítmények a II. világháború után elvesztették jelentőségüket, a haditengerészet kiürítette őket, és egészen addig csendben rozsdásodtak, amíg az 1960-as években Paddy Roy Bates, egy, „civilben” kalózádiót üzemeltető angol tiszt fel nem figyelt a különös építményekre, majd ezt követően az egyiken létrehozta a saját mikroállamát. A következőkben e különös állam 45 éves történelmét követhetjük nyomon, majd e rövid áttekintés után a sajátos offshore-jelenség korábbi történeti korokból származó előzményeivel, illetve napjainkban is megfigyelhető szárazföldi párhuza- maival ismerkedhetünk meg.

Sealand első 45 éve

A Sealandi Hercegség története az 1960-as évekbe nyúlik vissza. Ebben az időszakban a brit rádiózást a monopolhelyzetben lévő BBC uralta. 1922-ben a kormány öt, a készülékgyártásban is erősen érdekelt vállalatnak adott kizárólagos, de együttes műsorszolgáltatási engedélyt, majd 1927-ben a monopolhelyzetben lévő magántársaságot közintézménnyé, közszolgálati monopolszervezetté alakították át. Az új közszolgálati rádió sajátos irányelvek szerint működött, reklámot

¹ A szerversziget – Index, 2000. június 5. ; Eladó a világ legkisebb állama – Index, 2007. január 8. stb.

² A telepítés helyére úsztatták, itt ezt az „alapot” elsüllyesztették, majd ráépítették a felépítményeket.

például nem sugározhatott, működésének függetlenségét egy erre a célra létrehozott szervezet ellenőrizte. A BBC mellett az 1950-es évektől azonban egyre több kalózádió jelent meg, egyfajta sajátos válaszreakcióként az egyre differenciáltabb fogyasztói igényekre, valamint a piaci szereplők, például a hirdető elvárásaira. A kalózádió-adások sugárzása gyakran történt nemzetközi vizeken elhelyezkedő úszó járművekről, hajókról, illetve speciális helyzetben lévő, különleges jogi státuszú szárazföldi területekről (a szárazföldi típus egyik tipikus példája a Radio Luxembourg, amely nyilvánvalóan nem a miniállam fogyasztói igényeinek kielégítése érdekében jött létre).

Hasonló megoldásokkal próbálkozott az 1960-as években – a spanyol polgárháborúban, majd később a II. világháború több harcterén is jeleskedő – Roy Bates is, aki a Radio Essex nevű kalózádiója műsorait szintén a tengerről sugározta, kezdetben azonban a 3 tengeri mérföldes határon belüli, tehát az akkori szabályozásnak megfelelően nem nemzetközi vizeken, hanem brit felségterületen elhelyezkedő, a későbbi Sealandhoz hasonló építményekről, ezért több alkalommal meg is büntették. Bates, okulva a rossz tapasztalatokból, a felszerelést ekkor fiával, a későbbi koronaherceggel a Roughs Tower-re telepítette, amely azonban már kívül esett a 3 tengeri mérföldes körzeten. A sors fintora, hogy az immár „megfelelő” területen, nemzetközi vizeken elhelyezkedő a torony a későbbiekben nem vált kalózádió-fészekké, ugyanis időközben megváltoztak a sugárzással kapcsolatos szabályok, amelyek a három mérföldes körzeten kívüli rádióadásokat is illegálisnak minősítették.

Az így birtokba vett, nemzetközi vizeken elhelyezkedő, használaton kívüli építmény további sorsa ekkor új irányt vett: Bates 1967. szeptember 2-án, modell felesége, a későbbi hercegnő születésnapján, egyfajta különleges születésnapi ajándékként kikiáltotta Sealand függetlenségét, amelynek első hercege természetesen Bates lett. Az új Hercegség hamarosan zászlót és címet kapott, melyben a család mottója olvasható: *E Mare Libertas*, azaz „Szabadság a tengerből”.

A nemzetközileg azonban továbbra sem elismert Hercegség első „komoly” konfrontációjára hamarosan sor került: a Brit Haditengerészet hajója a sziget elhagyására szólította fel a hercegi családot, Sealand ekkor azonban figyelmeztető lövést adott le a „betolakodókra”. A hajó ekkor visszavonulót fűjt, viszont a herceget legközelebbi partraszállásakor letartóztatták és bíróság elé állították. A bírósági tárgyalás azonban érdekes fejleménnyel zárult: a testület megállapította, hogy miután a torony a brit felségvizeken kívül, nemzetközi vizeken helyezkedik el, a brit kormánynak nincs joghatósága e kérdésben³, ami azt eredményezte, hogy az Egyesült Királyság innentől kezdve lényegében nem foglalkozott, és gyakorlatilag a mai napig sem foglalkozik sem az építménnyel, sem pedig a Hercegséggel – tehát hivatalosan nem ismerik el, de nem is zavarják meg Bates és

³ A haditengerészeti tulajdonban lévő építményre egyébként akár úgy is lehet tekinteni, mint egy, a nemzetközi vizeken talált gazdátlan, elhagyott vízi járműre, ahol a tulajdonjog azé, aki birtokba veszi.

családja életét. Innen ered a miniállam hallgatóságos, de facto függetlensége. A haditengerészet az események után a még meglévő, de szintén használaton kívüli tornyait elbontotta, azonban Sealandot az eseményeket követően sem ismerte el hivatalosan egyetlen állam sem, illetve a mai napig sem ismeri el önálló államnak. Az 1970-es években azonban két nemzetközi joggal foglalkozó professzor szakvéleménye is megerősítette a miniállam jogát az önállóságra (1975, 1978).⁴

Az első állásfoglalás után Bates alkotmányt bocsátott ki, amelynek megírására Alexander Gottfried Achenbach-ot kérte fel. Az időközben miniszteri, illetve tanácsadó kabinet-elnöki szerepet is betöltő, majd sealandi (nemzetközileg el nem ismert) állampolgárságot is kapó német állampolgárságú Achenbach 1978 augusztusában egy meglehetősen furcsa lépésre szánta el magát: a herceg távollétét kihasználva kísérletet tett a két jogi állásfoglalás alapján akár önálló országnak is tekinthető terület feletti hatalom megszerzésére. Az események innentől kezdve szinte akciófilmszerűen peregtek: Achenbach miniszter német és holland embereinek segítségével – akik „üzleti tárgyalásra” érkeztek a szigetre – Michael herceg trónörökösét túszul ejtették, majd Hollandiában papírok nélkül partra tettek. Az eseményekről időközben tudomást szerzett Bates helikopteren felfegyverzett emberei kíséretében visszatért, a helikopterről kötéllel leereszkedve visszafoglalta Sealandot, majd a „hadifoglyokat” bezáratta. Hollandia és Németország először az Egyesült Királysághoz fordult állampolgárai szabadon bocsátása érdekében, de London, hivatkozva a korábban már említett bírósági végzésre, továbbra sem kívánt a Hercegséggel kapcsolatos ügyekbe beavatkozni, ezért végül diplomáciai tárgyalások kezdődtek Sealand és Németország között, melynek eredményeképpen először a hadifoglyok, majd végül a „lázadó” miniszterelnök is szabadon távozhatott. E diplomáciai tárgyalások lényeges de facto elemek bizonyultak, újabb lökést adva az egyébként továbbra is elég ingatag lábakon álló függetlenségnek, hiszen Németország a kapcsolat felvételével és a diplomáciai tárgyalások megkezdésével egyenlő tárgyalópartnernek tekintette a Hercegséget. Achenbach azonban nem nyugodott bele a történetbe, hamarosan megalakította a száműzetésbe vonult sealandi kormányt, magát tekintve továbbra is a Hercegség legitim vezetőjének. Az „emigráns” kormány a mai napig működik, különféle fórumokon, illetve saját honlapján⁵ próbál érvényt szerezni igazának, egyelőre sikertelenül.

Sealandra a későbbiekben nyugalmasabb idők köszöntöttek, az Egyesült Királysággal kölcsönösen nem zavarták egymás felségvizeit. Az offshore jellegből fakadó lehetséges előnyök kiaknázása és menedzselése azonban az ezirányú próbálkozások ellenére sem volt igazán sikeres, ebből a szempontból sokat lendíthetett volna a nemzetközi elismerés és a ténylegesen is önálló államiság,

⁴A két nemzetközi jogászprofesszor szakvéleménye az alábbi helyeken olvasható: http://principality-of-sealand.eu/archiv/s_gutachten_vit_d.html; illetve http://principality-of-sealand.eu/archiv/s_gutachten_leisner_d.html

⁵ <http://principality-of-sealand.eu/>

azonban ezen feltételek megléte esetén is komoly kihívásokkal kellett (és kell) megbirkózni a korlátozott erőforrások miatt (gyakorlatilag mindent úgy kell behozni a külvilágból, valamint komolyabb népesség ellátása eleve nem lehetséges). Közben az Egyesült Királyság területi határait a korábbi 3 mérföldről 12 mérföldre terjesztette ki (1987), így Sealand ténylegesen is a körön belülré került. A változások a hercegséget nem nagyon ingatták meg, ugyanis Sealand szerint a de facto elismerés már akkor bekövetkezett, amikor a tengeri határ még csak 3 tengeri mérföld volt, majd ezt követően válaszlépésként a hercegség is deklarálta a maga 12,5 tengeri mérföldes területi határát.

Sealand tehát folyamatosan próbálkozik, kihasználva minden olyan jó ötletnek tűnő lehetőséget, amelyből a Hercegség fenntarthatóságát biztosítani, pozícióit megerősíteni lehet. Bélyegeket, érméket, különféle nemesi címeket árulnak, így próbálva szert tenni bevételekre, amelyek segítségével a kvázi mikroállam finanszírozható. A sajátos pozícióból fakadóan a web-alapú gazdaság felé történő elmozdulás is megfigyelhető az 1990-es évektől: a hercegi család üzleti vállalkozásain keresztül különféle informatikai szolgáltatásokkal, szerverek biztonságos üzemeltetésével, weblapok hostolásával is próbálnak pénzt teremteni, több-kevesebb sikerrel: az igazi e-paradicsomi állapotok a hivatalos elismerés hiánya miatt nem működnek tökéletesen, e szolgáltatásokra komoly kereslet nem mutatkozik.

A kis országot idővel felfedezte a maffia is, elsősorban útlevél-ügyben: a „hivatalosan” kibocsátott papírok mellett egyre több hamis sealandi útlevél jelent meg a piacon, azonban az előbbiekből vázolt okok miatt ez a terület sem vált igazán sikeresé, másrészt a kevésbé legális tevékenységektől később a hercegi család is – érzékelve az ebben rejlő, az állam jövőjére nézve elég komoly kockázatot – egyre inkább elhatárolódott.

Kikialtása óta rendszeresen érvek és ellenérvek csapnak össze, hogy ténylegesen minek is lehet tekinteni Sealandot? Állam vagy nem? Egy, a Sealand államiságával foglalkozó közelmúltban megjelent cikkben Matt Rosenberg több olyan kritériumra hivatkozik⁶, amelyek alapján egyértelműen eldönthető, hogy az adott terület szuverén állam vagy sem. A különféle kritériumoktól (nemzetközileg elismert határok, állandó lakosság, helyi és nemzetközi gazdasági tevékenységek, saját pénzkibocsátás, társadalmi újratermelés intézményi háttere, közszolgáltatások, (tömeg)közlekedés, stb.) függetlenül gyakorlatilag minden azon múlik, hogy a külvilág hosszabb távon hogyan viszonyul e különleges képződményhez, illetve a hercegi család képes lesz-e azokat a bevételi forrásokat folyamatosan generálni, ami a sajátos vállalkozás pénzügyi fenntarthatóságát garantálja, illetve a következő hercegi generációk is legalább annyira fontosnak tartják majd Sealandot, mint az „alapító atyák”. Sealand mindenesetre egyfajta

⁶ Rosenberg, M. (2012): The Principality of Sealand off the British Coast is Not Independent About.com Guide, Jan 26 2012 <http://geography.about.com/od/politicalgeography/a/sealand.htm>

mintaként szolgálhat mikroállam-alapítással kapcsolatban (ami egyébként a valóságban is többször így történt). Egyesek a minden területen eluralkodó állam elleni tüntető jellegű tiltakozást látják, illetve képzelik bele az ilyen típusú kezdeményezésekbe. Fontos azonban leszögezni, hogy „fantázia” akkor lehetne a vizsgált Hercegségben, ha a függetlenség tényleges és nemzetközileg is elismert függetlenség lenne, amelyre viszont reális esély a közeljövőben nincs.

2007-ben felröppent a hír, hogy egy nyolc számjegyű összegért eladó a mikroállam. Hogy az eladási szándék mennyire komoly, nem derült ki, valószínűleg sokkal inkább egyfajta PR-akcióról volt szó annak érdekében, hogy (újra) ráirányítsa a figyelmet az ezredforduló utáni évtized második felében egyre kevesebb publicitást kapó Hercegségre. Sealand az első negyvenöt évet azonban sikeresen átvészelte, és optimistán tekint a jövőbe. Roy herceg 90 évesen már nem tartózkodik folyamatosan a szigetén, idejének nagy részét az Egyesült Királyságban tölti,⁷ azonban fia, Michael herceg továbbra is aktív szerepet vállal a mikroállam irányításában, menedzselésében. Néhány héttel ezelőtt egy kanadai egyetem hallgatói lapjának elektronikus interjújában úgy nyilatkozott, hogy „megtanultunk együtt élni (az Egyesült Királysággal) az elmúlt 45 évben. Nem szabad elfelejteni, hogy sok állam jött létre és szűnt meg ebben a periódusban, azonban Sealand még mindig itt van”.⁸

Előzmények, párhuzamok

A gazdaságtörténetet vizsgálva a különféle korlátozások intézményesülésével az engedmények, kedvezmények, jogok, kiváltságok megjelenése szinte párhuzamosan történik a különféle közösségekben, társadalmakban. E jelenségek logikája nagymértékben hasonlít a tanulmány első részében bemutatott miniállam esetében megfigyelhető jelenségekhez: a korlátozások alól lehetnek kivételek, amelyekre a normák, szankciók nem, vagy csak részben vonatkoznak. Sealand esetében az alap egy olyan „képzeltbeli” 3 tengeri mérföldes határ, amelyen kívül eső dolgokra, objektumokra más normák vonatkoznak. A 3 mérföldes szabályt minden érintett elismeri és tiszteletben tartja, majd amikor – hasonlóan más országok szabályozásának változásához – az 1980-as években a korábban elfogadott távolságok kiterjesztése zajlik, gyakorlatilag egyik napról a másikra új helyzet jön létre, ami alapjaiban változathatja meg az eredeti kondíciókat, ha az erősebb félnek ez a szándéka (Sealand estében jelen pillanatban úgy tűnik, nem akarják). Ez azonban csak akkor működik hosszabb távon, ha a korlátozások által érintett terület elismeri, eltűri, vagy adott esetben éppen biztosítja, hogy a másik területen más szabályok, más normák szerint történjenek a dolgok, másrészt

⁷ Summers, A. (2012): From the Sea, freedom:” Inside the Principality of Sealand. The Cascade. Print Edition: February 29, 2012 <http://ufvcascade.ca/2012/03/05/from-the-sea-freedom-inside-the-principality-of-sealand/>

⁸ Summers, A. (2012): Profile of a monarch: Prince Michael of Sealand. The Cascade. Print Edition: February 29, 2012 <http://ufvcascade.ca/2012/03/05/profile-of-a-monarch-prince-michael-of-sealand/>

pedig lehetővé teszi az átjárhatóságot, ha úgy tetszik, megadja/meghagyja a lehetőséget, nem zárja be a kiskaput. Az esetek többségében a gyakorlati példák azt mutatják, hogy az ilyen szituációk akkor tarthatók fent hosszabb távon, ha win-win szituációról beszélünk, tehát az érintett felek profitálnak az adott helyzetből és érdekeltek a további fenntartásában. Ha ezek az érdekek sérülnek, az erősebb szereplő kísérletet tehet (és az esetek többségében tesz is) az innentől kezdve már inkább negatív anomáliának tekinthető szituáció felszámolására.

Érdekes adaléknak tekinthető, hogy a világon szinte mindenhol – akár a múltban, akár a jelenben – megtalálható a különféle területek akár tényleges fizikai, akár absztrakt formában történő lehatárolása, bizonyos területek több jogosultságokkal történő felruházása, ahol a határokat, határterületeket a közösségen belül, illetve a közösségek közötti érintkezések során olyan jelzésekkel is elláthatják, elkülöníthetik, elválaszthatják, amelyek az érintettek számára nyilvánvalóvá teszik az adott terület megkülönböztetett jellegét, vagy e területekkel kapcsolatos szabályok és törvények ismerete különösebb jelzések nélkül is kijelölheti e speciális területek határait. Szmodis Jenő az „Egyes jogintézmények és jogelméleti irányzatok humánológiai vonatkozásairól” c. tanulmányában⁹ rámutat e jelenségek minden bizonnyal humánológiai eredetére: „Nyilván furcsának tűnik, ám a telekkönyvi nyilvántartás létjogosultságát sem más alapozza meg, mint az ember territoriális ösztöne, illetve annak valóságát az ember konfliktusminimalizáló sajátossága, és fejlett absztrakciós és konstrukciós képessége teremti meg. Természetesen, nem szükségképpen és nem mindenhol jön létre ez a jogintézmény, ám a területek „hivatalos” elhatárolása szinte minden kultúrában megjelenik. Erre mutatnak a több ezer éves ókori határvégek, sztelék és azok a „diplomáciai rítusok” is, amelyek a különböző törzsek között a „senki földjén” játszódnak le. Tehát a jogintézmények konkrét megjelenése, technikája a kultúra terméke, eredete és célja azonban mélyen evolúciós jellegű.”

Godfrey Baldacchino, a kanadai Prince Island University professzora (részben Ronen Palan korábbi analóg párhuzamai alapján¹⁰) több a történelemből, gazdaságtörténetből merített példát sorol fel könyvében¹¹, amelyek a II. világháború után nagy lendületet kapott (Sealand esetében is megfigyelhető) „offshore-jelenség” történeti előzményeinek, párhuzamainak tekinthetők. E folyamatok logikája teljes mértékben megegyezik a korábban már említett jelenségekkel: a szabály- és normarendszerek csak egy adott, jól lehatárolt területre vonatkoznak, a kívül eső területeken viszont az eltérő szabályozás és normarendszer egyfajta piaci részként lehetővé tesz olyan tevékenységeket, amelyek a kijelölt határokon

⁹ Szmodis, J. (2010): Egyes jogintézmények és jogelméleti irányzatok humánológiai vonatkozásairól *Sectio Juridica et Politica*, Miskolc, Tomus XXVIII. (2010). 116. p.

¹⁰ Palan, R. (2003): *The Offshore World. Sovereign Markets, virtual places, and nomad millionaires*. Ithaca and London, Cornell University Press, 18-26. pp.

¹¹ Baldacchino, G. (2010): *Island Enclaves. Offshoring Strategies, Creative Governance and Subnational Island Jurisdictions*. McGill-Queen's University Press, Montreal, 7-12. pp.

belül nem végezhetők. Ezek a folyamatok egészen addig működnek, amíg a szabályozás nem változik, illetve ameddig az érintettek nem zavarják egymást, és/vagy profitálnak az adott helyzet fenntartásából.

Az első, Baldacchino által is említett történelmi párhuzam a menedékhelyek, menedékvárosok példája, amelynek lényege, hogy egyes helyek olyan jogokkal, kiváltságokkal rendelkeznek, amely a menekülőt, a vétkest megvédi, megoltalmazza az elfogástól, illetve bizonyos esetekben a felelősségre vonástól is, amennyiben a kijelölt terület határait nem hagyja el. Már Mózes Öt Könyvében is megjelenik a menedékvárosok intézménye, de a későbbi korok keresztény egyházai is átveszik e jogintézményt, természetesen szisztematikusan szabályozva azt, hogy milyen esetekben, milyen tettek elkövetése, vagy elkövetésének gyanúja esetén „úszhatja” meg az illető a dolgot, amelyet az esetek többségében az érintettek, világi és egyházi hatóságok is tiszteletben tartanak.¹² E jogintézmény által érintett helyek a későbbiekben változhatnak (pl. a szent helyek, oltárok, templomok „helyére” adott esetben diplomáciai képviselők lépnek), de párhuzamai a modern társadalmakban is létező menedékjoggal, diplomáciai képviselőkre vonatkozó szabályokkal, nemzetközi normákkal, illetve az exterritorialitással, tehát területen kívüliséggel kapcsolatban széles körben megfigyelhetők. A menedékhelyek egyfajta „továbbgondolását” jelentheti a börtön, illetve a Velencei Köztársaság által „feltalált” karantén intézménye is, ahol a bennlévők rövidebb vagy huzamosabb idejű elkülönítése történik meg a társadalomtól, gyakran elszigetelt területeken, vagy éppen szigeteken.

Hasonló előzménynek tekinthető a különféle menlevelekkel, királyi megbízólevéllel, felhatalmazással folytatott kalózkodás is, ahol elsősorban háborús konfliktusok esetében az előbb említett dokumentumok birtokában történik meg a tengeri rablás legalizálása, ahol a nyereségből, haszonból az operatív végrehajtókon kívül természetesen az engedélyeket kiadó, és ezzel a tevékenységet jogszerűvé tevő uralkodó is részesült. A tenger használatával, a tengeri kereskedelem és közlekedés szabályozásával kapcsolatos tengerjog által biztosított lehatárolások (ilyen például a területiális vizek kiterjedése, amely Sealand esetében is fontos elemként jelenik meg, de gondolhatunk a hajótörésekből származó javak tulajdonviszonyaival kapcsolatos kérdésekre, vagy éppen a nemzetközi vizeken „talált” javakkal kapcsolatos szabályozásra) a múltban és a jelenben is komoly jelentőséggel bírnak.

Az előzmények és párhuzamok egy másik nagy csoportját azok a speciális jogok, kiváltságok, illetve az ehhez kapcsolódó sajátos területi lehatárolások képezik, amelyek gazdasági folyamatokhoz, illetve a kereskedelmi tevékenységekhez kapcsolódnak. Ebbe a csoportba sorolhatjuk a korábbi történelmi korokban a különleges kiváltságokkal felruházott kereskedelmi helyeket, a görög és főni-

¹² A magyar történelemből emlékezetes ellenpélda a már megvakított Álmos herceg Könyves Kálmán király parancsára történő elfogása, aki a dömösi egyházban az oltárba kapaszkodva próbálta elkerülni az elfogást, sikertelenül.

ciai gyarmatokat, empóriumokat, a viking világ vikjeit, kereskedelmi telepeit, melyek gyakran határvidékeken, semleges területeken, szigeteken, illetve legalább jelzésértékűen lehatárolt, így tulajdonképpen szigetszerű szárazföldi területeken feküdtek. A későbbi korok szabadkikötői, különféle kiváltságokkal és autonómiával rendelkező városai, városállamai (Gdansk, Fiume, Ragusa, stb.), gyarmatvárosai (Hong Kong, Makaó, stb.), majd különleges gazdasági övezetei, vámszabad területei, exportfeldolgozó övezetei, ipari parkjai, nemzetközi repülőterei (Shannon Nemzetközi Repülőtér, Írország), speciális státuszú enklávéi, exklávéi (Kalinyingrádi Terület, Oroszország; Gibraltár, stb.), a korábbi történeti korok sajátos politikai reliktumai (Csatorna-szigetek, Monaco, Andorra, San Marino, Vatikán, Luxemburg, Liechtenstein, stb.), vagy éppen az olcsó zászlók alatti tengerhajózás (Panama, vagy a két világháború közötti magyar tengerhajózás) is ebbe a kategóriába sorolható. Egyes területeken sor kerülhet más területeken tiltott tevékenységek legalizálására (ahol minden szereplő, keresleti és kínálati oldalon is jól járhat, szélesebb társadalmi rétegek számára eredményez kedvezőbb helyzetet, amellet, hogy így jobban ellenőrizhetővé, szankcionálhatóvá válik, hiszen lehetséges, hogy minden tiltás ellenére is működjenek a dolgok (szerencsejáték legalizálása Nevada államban, a könnyűdrogok legalizálása Hollandiában, vagy 1980-as évek Magyarországon a dollárboltok stb.).

Végül, szintén az előbbi csoporthoz kapcsolódva érdemes megemlíteni az offshore pénzügyi központokat is, amelyek felfutása az 1960-as évektől kezdődően indul meg, leegyszerűsítve a nemzetközi pénzügyi rendszerben bekövetkező változások hatására az onshore szabályozás elől „menekülő” onshore cégek offshore kötnek ki, olyan területeken, ahol akár a történelmi hagyományokból, akár a politikai, jogi háttérből fakadóan más típusú normák vannak érvényben. Bár külső változásokra és az onshore szabályozásra e sok esetben kisméretű, szigetszerű területeknek, vagy éppen szigeteknek számottevő befolyása nincsen, számtalan olyan versenyképességi tényezővel rendelkezhetnek, amelyek a pénzügyi központ-jelleg irányába történő elmozdulást nagymértékben elősegíthetik, és természetesen a külső szereplők számára is felértékelődhetnek az adott esetben speciális státuszú helyek, ahol bizonyos szabályokon kívüli, vagy a fennálló keretfeltételek kiskapuit kihasználó tevékenységekre nyílik lehetőség.

Összegzés

A fent vázolt múltbeli és jelenbeli párhuzamok sora nyilvánvalóan nem tekinthető teljesnek, számtalan további példával lehetne kibővíteni a kört és további vizsgálatok szükségesek a kérdéskör részletesebb elemzéséhez. Érdemes azonban megjegyezni, hogy ezek a jelenségek nemcsak „nagyban” figyelhetők meg, hanem mikroszinten, mindennapi életünk során is számtalan jelenség, tevékenység hasonló jellegű folyamatokat takar. Ezek szisztematikusabb elemzése szintén meghaladja a jelen áttekintés kereteit, azonban ezt illusztrálva, álljon itt egy „aktuális” probléma, amelynek logikája nagymértékben hasonlít a korábban említett párhuzamokhoz, illetve a tanulmány első részében részletesen is bemutatott Sealand-jelenséghez! Magyarországon a dohányzással kapcsolatban 2012.

január 1-től a korábbi időszak szabályozásához képest sokkal szigorúbb szabályozás lépett életbe, amely többek között éttermekben, kávézóknak, kocsmákban is megtiltja a dohányzást. A szigorodó szabályozásra egyfajta reakcióként, „egy budapesti, ferencvárosi lakáskocsmá fenntartói azzal próbálnak kibújni a szigorított dohányzási szabályozás alól, hogy azt mondják, a közösségi dohányzóként működő magánlakásuk nem számít közforgalmú helynek, mivel semmilyen szolgáltatást nem nyújtanak” – írja az Index.¹³ A cikk szerint az ÁNTSZ már felfigyelt a jelenségre, és minden bizonnyal hamarosan kiderül, hogy sikerül-e fogást találni a lakás fenntartóin, tulajdonosain vagy nem...

Irodalom

- A szerversziget – Index, 2000. június 5. <http://index.hu/tech/uzlet/sealand/>
- Baldacchino, G. (2010): *Island Enclaves. Offshoring Strategies, Creative Governance and Subnational Island Jurisdictions*. McGill-Queen's University Press, Montreal
- Bokorné Sz. H. (2000): *Nemzetközi jog*. Aula Kiadó, Budapest
- Brother Layman (2011): *Az offshore halála*. Magánkiadás
- Eladó a világ legkisebb állama – Index, 2007. január 8. <http://index.hu/bulvar/sealand8339/>
- Hardi T. – Hajdú Z. – Mezei I. (2009): *Határok és városok a Kárpát-medencében*. MTA Regionális Kutatások Központja, Győr- Pécs
- Magas, I. (2002): *Kapitalizmus felülnézetből. A piacok és a természet logikája*. Aula Kiadó, Bp.
- Miskolczy I. (1926, 2008): *A középkori kereskedelem története*. Historia Incognita sorozat (Az elfeledett magyar társadalomtudományok téra), Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő
- Nagy K. (1999): *Nemzetközi jog*. Püski Kiadó, Budapest
- Natural Experiments of History. Ed. Diamond, J.; Robinson, J. A. (2010), The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts
- Palan, R. (2003): *The Offshore World. Sovereign Markets, virtual places, and nomad millionaires*. Ithaca and London, Cornell University Press
- Principality of Sealand: http://en.wikipedia.org/wiki/Principality_of_Sealand
- Rosenberg, M. (2012): *The Principality of Sealand off the British Coast is Not Independent*. About.com Guide, Jan 26 2012
- Sack, R. D. (1986; 2009): *Human Territoriality. Its Theory and History*. Cambridge Studies in Historical Geography. Cambridge University Press, Cambridge
- Sealand hivatalos honlapja: <http://www.sealandgov.org/>
- Sealand kormányának „hivatalos” honlapja: <http://principality-of-sealand.eu/>
- Summers, A. (2012): *From the Sea, freedom:” Inside the Principality of Sealand*. The Cascade. Print Edition: February 29, 2012 <http://ufvcascade.ca/2012/03/05/from-the-sea-freedom-inside-the-principality-of-sealand/>
- Summers, A. (2012): *Profile of a monarch: Prince Michael of Sealand*. The Cascade. Print Edition: February 29, 2012 <http://ufvcascade.ca/2012/03/05/profile-of-a-monarch-prince-michael-of-sealand/>
- Szmodis, J. (2010): *Egyes jogintézmények és jogelméleti irányzatok humánológiai vonatkozásairól Sectio Juridica et Politica, Miskolc, Tomus XXVIII. (2010). pp. 111-143*
- Tokics, I. (2011): *A Ius Talionis és az asylum városok jogi, vallási és kultúratörténeti jelentősége a Tanakban*. Doktori disszertáció, ORZSE
- Valkai Nikoletta: *Gyűjts rá, hiszen ez egy lakás!* Index, 2012. április 7. <http://index.hu/belfold/2012/04/07/lakaskocsmak/>
<http://geography.about.com/od/politicalgeography/a/sealand.htm>

¹³ Gyűjts rá, hiszen ez egy lakás! Valkai Nikoletta, Index, 2012. április 7. <http://index.hu/belfold/2012/04/07/lakaskocsmak/>

BODÓ LÁSZLÓ

A filmi elbeszélés problémái*

Huszárik Zoltán jelentősége a filmművészetben

A filmek majd' mindegyikének elmesélhető-elbeszélhető története van. Sok film eleve regényadaptáció (Várkonyi Zoltán Egri csillagokja Gárdonyi Géza; Fábri Zoltán 141 perc a befejezetlen mondatból Déry Tibor nyomán stb.). Arra is van példa, hogy egy-egy film „irodalmi forgatókönyve” költözik könyvbe, mint Hernádi Gyuláé¹, a svéd Ingmar Bergman-é², vagy ritkábban, amikor a film megelőzi a regényt. Ha a filmet összehasonlítják más kommunikációs formákkal, leggyakrabban az irodalommal, mondván mindkettő történeteket mesél el jó és rossz emberek cselekedeteiről.

A kapcsolat azonban nem ilyen kézenfekvő. Ennek szemléltetésére a következőkben próbáljunk meg „filmet készíteni” József Attila *Mikor az uccán átment a kedves* című verséből:

*Mikor az uccán átment a kedves,
galambok ültek a verebekhez.*

*És ránevettek, senki se bánta,
hogy ő a szívem gyökere-ága.*

*Mikor gyöngéden járdára lépett,
édes bokája derengve fénylett.*

*Akit ringattam vigyázva, ölben,
óh hogy aggódtam - elveszik tőlem!*

*Mikor a válla picikét rándult,
egy kis fiúcska utána bámult.*

*De begyes kedvük szivemre rászállt,
letörte ott az irigy virágszált.*

*Lebegve lépett - már gyúlt a villany
s kedvükre nézték, csodálták vígan.*

*És ment a kedves, szépen, derűsen,
karcsú szél hajlott utána hűsen!*

A filmnek nincsenek „betűi” (fonéma) és „szavai” (morféma), így eleve le kell mondanunk a „mikor” és az „az” szó mozgóképpé konvertálásáról. Az „ucca” megfilmesítése látszólag könnyű, de csak látszólag! Melyik legyen az az „ucca”? Budapesten a Gát utca? Egyáltalán, melyik várost válasszuk? Legyen beazonosíthatón konkrét, vagy építsünk díszletet? Legyen Pécs a Janus Pannonius, mert talán találunk oly időpontot, amikor nincsenek ott parkoló autók. Talán vasárnap reggel. S e választással megoldódni látszik a „mikor” megfilme-

* Másodközlés: *A pszichológiáról és azon túl...* című tanulmánykötetben (Pressa Universitară Clujeană, 2012) megjelent írás némiképpen átszerkesztett változata.

1 Hernádi Gyula: *Vitam et sanguinem*, Magyar rapszódia, Allegro barbaro, Concerto (Hernádi Gyula és Jancsó Miklós filmregénye), Budapest, Magvető, 1978.

2 Bergman, Ingmar: *Színről színre*. Budapest, Európa, 1979.

sítésének nehézsége; mikor?: hát vasárnap reggel! Nem részletkérdés, hogy az 52-ből melyik legyen az a vasárnap: virágos tavaszi, nyári zápor utáni, színekavalkádós, gesztenyerugdosós őszi, vagy a hó fehérjéből rajzolódják ki ház, fa és alak? S nem mindegy, hol menjen át: a Martyn-szobrok felé a lépcsőhöz tartva vagy a Zsolnay-múzeum előtt? Vagy válasszuk mégis a Kertváros panelrengetegét? Nem mindegy? Nem!

Következzék az „átment a kedves”. Nyilvánvaló, a „kedvest” kell először megtalálnunk, hogy aztán átmelessen az őszi (szemerklélve esős?, bágyadtan alkonyi napsütéses?, szürke-ködös?) utcán. Sejtethetően a versben szereplő kedves nőnemű, s ezt nemcsak az valószínűsíti, hogy József Attila, a szerző férfi, hanem az is, hogy „édes bokája derengve fénylett”, de ez sem egyértelmű. Nem reprezentatív felmérésem szerint (idősebb és fiatalabb nőismerőseimet megkérdezve), a többség azt válaszolta, ha utánagondol, akkor inkább férfire gondolt a verssor hallatán.

Válasszunk női szereplőt! De kit? Ismert színésznők valamelyikét vagy ismeretlen amatőrt? Szőkét, barnát, feketét? Karcsút, s magasat, vagy kissé dundit? Legyen akár bármelyik, nézőink látják-e benne a „kedvest”, s nemcsak egy csinos, szexis, vonzó vagy éppen „nem az én zsánerem” nőt? Talán még a fiatal Halász Judit lenne a legalkalmasabb, hiszen ő elég kedves (melléknév), de nem a kedves (főnév). Nemigen láthatják benne, merthogy a „kedves” szó magában foglalja azt a szubjektumot, akinek kedves az illető, jelen esetben az elbeszélő J.A.-át, aki észreveszi, hogy „bokája”, ami persze nem egyszerű boka, hanem „édes”, „derengve fénylett”. A kamera „objektív”-je tárgyilagos láttató, nem pedig elbeszélő; totálban megmutatja az alakot, s bokáját, egy jó operatőr derengő fényt is varázsolhat rá, de észreveszi-e a néző, s nem az arcát, mellét, fenekét nézi-e inkább. Bontsuk snittekre a jelenetet, hogy lehessen szuperközeli a bokáról? Megtehetnénk, hisz a költő is kétsoros versszakokra bontja a látomást, ám akkor kell az arcról, mellről stb. is egy-egy snitt ezen testtájokról, márpedig a költő egy szót sem szólt, csak a vállról, ami picikét rándul. (Az már horrorfilm lenne, hogy egy boka és egy váll megy át az utcán.)

Ez bizony már nem a *Mikor az uccán átment a kedves* című film lesz, hanem egy csinos, fiatal nő átmegegy a Janus Pannonius utca meghatározott részén, s akkor láthatunk, a házakat, a rácsos ablakokat, a járdaszegélyt, a boltíves kaput, a vakolat struktúráját, még a macsakaköveket is (vagy repedezett aszfaltot?), mégha a galambokat rá is vesszük valahogy, hogy üljenek a verebek mellé. Hogyan menjen? Manökenként vonuljon, vagy mintha célja lenne eljutni valahová? Csak sétáljon? Honnan nézze a kamera? Felülről vagy alsó gépállásból? Kísérje vagy legyen mozdulatlan? Nagylátószögű legyen az objektív, vagy varió?

Hát igen: a film, szemben a szöveggel nemigen tud mit kezdeni a fogalommal, sem az utcával, sem a kedvessel, csak egy konkrét helyet és személyt tud megjeleníteni, azt viszont totális konkrétsággal.

Mindezek a problémák áthidalhatók, részint hogy nem veszünk róluk tudomást, részint meglévő sémákat alkalmazunk vagy tehetségünk szerint újakat hozunk létre, gazdagítva ezzel a film formanyelvét.

Van azonban ennél sokkal nagyobb probléma, mégpedig az, hogy nem tudjuk mozgóképpel elmondani, hogy „átment” (múlt időben), hanem csak azt, hogy éppen most megy át. Márpedig alapvető különbség van a két igeidő használatát közt. Nem is leegyszerűsítve: ha azt olvassuk, hogy átment, akkor teljes bizonyossággal tudhatjuk, hogy át is ért; ezzel szemben ha azt látom, hogy éppen most megy át, akkor minden lépésénél izgulhatok, hogy vajon át is ér-e, hiszen elütheti egy autó, rosszul lépve kifícamodott bokával elterülhet az úttesten, vagy egy csikorogva fékező autóba rántják, s padlógázzal elrabolják – bármi megtörténhet, mert a jelenben a jövő még nyitott...

Könnyű dolga van írónak, költőnek: szabadon közlekedhet az időben:

*Ég a napmelegtől a kopár szík sarja,
Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta;
...*

A 3. énektől azonban Arany János fokozatosan átvált múlt időre, jelen idejű epizódokkal:

*„Toldi György meg, amint torkig itta-ette,
Egy öreg karszékbe úr-magát vetette,
És az eresz alól gyönyörködve nézi,
Hogyan játszadoznak csintalan vitézi;
Majd, midőn meglátta a telek lábujában
Ülni öccsét Miklóst nagy-busan magában,
Feltámad lelkének szennyes indulatja,
S nagyfejű legényit ily szókkal biztatja:”*

Arany „élő közvetítéssel” kezdi, majd átvált múlt időre, hiszen csak a teljes eseménysor ismeretében dől el, hogy érdemes-e a hősök sorsát végigkövetni valamely tanulság megismerése érdekében vagy sem. Csak a hőse teljes sorsának, azaz a múltban történtek ismeretében tarthatják érdemesnek az elbeszélést; azaz csakis múlt időben fogalmazhat. Csak bizonyos események megtörténését beszél el jelen időben, például Toldi farkaskalandjánál:

*„S amint visszafelé méne, mendegéle,
Egy helyütt a zombék csak lesüpped véle:
Réti farkas fészke volt épen alatta,
Benne két kis kölyke rítt az isten-adta.
Magsajnálta Miklós hogy reájok hágott,
Símogatta a két árva kis jószágot,*

...

*Kár volt símogatni; csak vesztére tette;
Mert megzörren a nád hirtelen megette;
Jő az anya-farkas szörnyü ordítással,
Rohan a fiúnak, birkoznak egymással.”*

Mi a különbség a jelen idejű és a múlt idejű elbeszélés között? Talán legszemléletesebben egy adott sportesemény, mondjuk futball-mérkőzés élő közvetítésével, illetve annak esti összefoglalójával szemléltethetjük.

Az élő közvetítés kommentátora csak arról tud beszámolni, hogy éppen most kinél van a labda, ki van lövőhelyzetben, ki rúg éppen a labdába, de azt már nem tudhatja, hogy a következő másodpercekben a labda a gólvonal mögé ér-e, vagy hárít a kapus. Így közvetít: „A csatár elrúgja a labdát... góóóó!”; vagy: „A csatár elrúgja a labdát... a kapus hárít.” Mindkét esetben a három pont azt a pár másodpercet jelzi, míg ez vagy az történik a labdával. Az élő közvetítés alkalmával a kommentátor azonban váltogathatja az igeidőket; az éppen most történetéről jelen-, a már megtörténtekről múlt-, s lehetséges eseményekről jövőidejű (s emiatt feltételes módú) igéket használhat³: „Most is kihagyja a helyzetet a játékos, szinte ugyanúgy, mint a mérkőzés elején kihagyta, s ha ilyen formában van, akkor a többi is ki fogja hagyni.” A mérkőzés bármely pillanatában csak találgathat a végeredményhez vezető eseményekről: „ha így játszanak tovább, ki fognak kapni”, vagy „az edzőnek le kellene cserélnie az eddig gólképtelen középcsatárt”.

Az esti összefoglalóban azonban már a teljes mérkőzés és annak eredményének ismeretében számolhat be, értékelhet: „A kihagyott helyzetek után az edző végre lecserélte a középcsatárt, ennek köszönhető, hogy nagy gólaránnyal nyert a csapat.” S persze megmutathatják a legizgalmasabb eseményeket: azaz visszaváltanak a jelenidőbe, hiszen (noha már megtörtént) éppen most rúg a csatár a labdába, éppen most ível a labda a kapu felé, s éppen most hullik a hálóba vagy sem.

Így tesz Arany János is: a jelenidejű kezdettel „élő közvetítés”-be kezd. A jelenben a jövő még nyitott – bármi megtörténhet, az is, hogy a tikkadt szöcskenyájak rendületlenül legelésznek az idők végezetéig, s hiába van csak egy legény talpon a vidéken, ha nem jön arra senki. Ám át kell váltania múltidőbe, hiszen a legendabeli Toldi Miklós sorsában talált elbeszélésre, s ezáltal okulásra méltó eseményeket, Toldi nem bárki, hanem valaki, s hogy ki, azt csak sorsának ismeretében beszélhet el, azaz múltidőben. Arany akkor vált vissza jelenidőre, amikor a hős sorsában egzisztenciális eseményre kerül sor: a jelenidőre váltással a jövő megint nyitott lesz, ezáltal izgalmas: Toldi megbirkózik-e a farkassal, vagy az diadalmaskodik.⁴

³ Az angol szpiker méginkább válogathat az igeidőkben: Az egyszerű, a folyamatos, a befejezett és a folyamatos-befejezett *jelen idő*; az egyszerű, a folyamatos, a befejezett, a folyamatos-befejezett *múlt idő*; illetve az egyszerű, a folyamatos, a befejezett és a folyamatos-befejezett *jövő idő* használatával.

⁴ Valószínűleg nem az igeidők problémája miatt nem készült még játékfilm a Toldiból (bár két filmtervről is tudni). Animációs viszont igen: Gémes József 1983-ban *Daliás idők* címmel különleges, a 19. századi magyar romantikus festészetet megidéző festménytechnikával készített 80 perces filmet a trilógiából. A filmben a narráció és a festmény-animáció teremtette meg a múltidejűséget.

A mozgóképes elbeszélés azonban csakis jelen idejű lehet. Már magának a mozgóképes elbeszélésnek is számos elmélete van, itt csak utalunk Kovács András Bálint szavaival erre:

„A történetmondás általános szerkezetét tekintve három olyan alapvető probléma merül föl, amely a filmes elbeszéléssel kapcsolatban releváns különbségeket emel ki az irodalmi elbeszéléshez képest: (1) az elbeszélés szemszöge; (2) az elbeszélés alanya (vagyis a narrátor problémája); és (3) az elbeszélés során feltáruló világ mibenléte. Vagy másképp megfogalmazva: honnan beszélnek, ki beszél, és miről beszél. Úgy tűnik – legalábbis a filmnarratológiai irodalom erre enged következtetni –, az elbeszélés általános problematikájának más aspektusai – az időrend, az elbeszélés kifejtéslogikája, szerkezeti egységei – nem képviselik a filmi elbeszélés specifikumának igazi sarokpontjait. A filmi narráció kutatása elsősorban a fenti három probléma körül kristályosodott ki.”⁵

A film igazából nem elbeszél, hanem megmutat, közvetít, és ez ugyanazt jelent, hogy a film nem tud múltidőben fogalmazni, csak tudósít arról, ami éppen most történik (a vásznon, képernyőn), akkor is, ha múltbéli a cselekménye (Egri csillagok), vagy jövőben játszódó (2001 Űrodisszeia). A múltidejűséget, azaz hogy amit éppen most látunk, az már megtörtént, lehet jelezni képiles is (pl. visszafelé forgó órával), verbálisan is (valamely szereplő által. A filmi flashback-nek, a visszaemlékezésnek számos módját dolgozták ki, ám ez sem oldja meg azt, hogy ne a jelenidőbe menjünk vissza az időben. Kubrick gyakran él ezzel a módszerrel: a Mechanikus narancs (Clockwork orange) filmjében Alexnek, a főhősnek verbális narrációjából derül ki, hogy mindaz amit látunk (éppen most), azt már Alex átélte, azaz a jelenből visszatekintve emeli ki sorsának általa fontosnak tartott eseményeit.

A film múltidejűségét leginkább Huszárik Zoltánnak sikerült megközelítenie-megvalósítania képi eszközökkel elsőként az *Elégia* című 20 perces filmesszéjében (1965), majd a Szindbád című játékfilmjével (1971).

Az *Elégia*⁶ valóban újat hozott, ezt számos díj, köztük a Miskolci Rövidfilmszemle fődíja és az Oberhauseni Filmfesztivál kiemelt fődíja, és még számosabb tanulmány is mutatja. A kortárs, Dániel Ferenc dramaturgot idézve: „Az *Uránia* mozgóba sereglett a magyar értelmiség színe-java : költők, írók, muzsikusok, színészek, tudósok, szerkesztők, esztéták, kritikusok, szociológusok, filmrajongók, hogy szemtanúi lehessenek az *ELÉGIA* (560 méter, színes) bemutatójának. Ez a 20 percnél alig hosszabb, méltán sokszorosán díjazott filmköltemény, amelynek könyvtárnyi irodalma, elemzése támadt, s amelynek filmnyelvi utóhatását máig sem tudjuk pontosan fölbecsülni... Huszárik Zoltán, Tóth János, Durkó Zsolt zeneszerző, hangmérnök: Csonka Ferenc, vágó: Morell Mihály együttműködve olyan filmstruktúrát hoztak létre, amelyben az emberi gondolkodás és érzésvilág

⁵ <http://emc.elte.hu/~metropolis/9802/kab.html> (Letöltés: 2011. november 3.)

⁶ Az *Elégia* eredeti forgatókönyve: <http://archivum.pergokepek.hu/hu/issuearticle.aspx?GUID=a9c7ae61-e381-47bc-9bf1-3c2cc7e39acc> vagy Filmkultúra, 1965/3.

rejtett folyamatai dinamikus összhangban vannak a kézzelfoghatónak tűnő világgal. Minden elem kölcsönhatásba fonódik egymással. Sok organikus rész auditív, vagy vizuális indíttatású, de nem azon a síkon jut végső kifejezésre. A befogadó 'olvasatai' csak élménysorként képzelhetők el."⁷

Bódy Gábor jeles filmrendező (játékfilmjei: Amerikai anizs, Nárcisz és Psyché, Kutya éji dala) számos filmelméleti tanulmány szerzője így fejezi be egyik írását: „Huszárik–Tóth Elégiája az első magyar film, amely valóban a film nyelvében gondolkodott.”⁸

Ki ezért, ki azért tartja nagynak a filmet, a többség a tartalmáért: az antromorfizált lovak kivégzése sokakat az 1956-ot követő megtorlásokra, konkrétan Nagy Imre és társai 1958-as kivégzésére asszociáltat.

Zalán Vince filmesztéta tágabb összefüggésben szól róla:

„Az Elégia élesen és pontosan jellemzi azt a világot, amelybe a kálvária vezet, amely a lovak pusztulását okozza. Huszárik a lovak szenvedésének folyamatát mutatja be, de a film nézése során egyre jobban meggyőződésünkké lesz, hogy ez a film nemcsak látomás a lovakról, de egyben a világunkról teremtett művészi vízió is. A film építkezésében a „külső” megjelenítésétől mindinkább a „belső” feltárása felé halad. A rejtett fájdalmak, rezdülések, a néma kínok ostorlángos éjszakájába vezet bennünket a rendező. Lovakat látunk az Elégiában, az ember eltávolodó társait, de ezek a volt-társak, riadt tekintetek visszakérdeznak: és te?”⁹

S ami ennél is fontosabb, talán Zalán az egyetlen, aki felfigyel, igaz a Szindbád kapcsán, Huszárik időkezelésére:

„Talán azért érezzük ezt olyan erősen, mert Huszárik Szindbádjában a mindenség méretik meg, folytonosan egymásbajátszó múltjával, jelenével és jövőjével, a maga végtelenségében. Ilyen értelemben azt a szentségtörést is megkövültethetjük, hogy kijelentsük: a filmnek nincs eleje, nincs vége. Lehetséges olyan kérdés, hogy Szindbád életének melyik időszakában játszódik a film? A film nézőjét az idő folyamának és megcsillanó pillanatoknak egyaránt részesévé avatja. Szindbád számára nincs különbség a tegnap és a tegnapelőtt között, az ifjú évek és a halálközeli pillanatok között. S ilyenténképpen a filmet úgy is föl-foghatjuk, mint Szindbád sikertelen küzdelmét azért, hogy rendet teremtsen az időben. ...De nemcsak mi, hisz Huszárik Zoltán művében az idő dialektikájának a legapróbb rezdülésekre is érzékeny, s egyszersmind véges és végtelen közt. „oszilláló” lét többszólamú film varázsa igazi remeklás, olyan, mely példa nélkül áll a film történetében. A Szindbád egyszerűen félretolta a filmekben oly

⁷ http://magyar.film.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=36518&catid=9&Itemid=11

⁸ Bódy, 156. p.

⁹ http://www.filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=7198 vagy Filmvilág folyóirat 1982/01 03-07. old.

fifkásnak föltüntetett időjátékokat. Huszárik művéhez képest bizony még Resnais idősíkváltásai is „nyikorognak”, de mindenképpen modorosak.”¹⁰

Ám ez a „remeklés” már az Elégiával elkezdődött: az Elégia és a Szindbád szerkezete ugyanis azonos, mégha az Elégiának nincs is elbeszélhető története, s a Szindbádnak is csak egyes epizódjai „elbeszélések”. (Hasonló szerkezet jellemzi az ugyancsak 1971-es *Szerelem* című Makk Károly-filmet. Nem véletlen, annak operátöre is Tóth János.)

E szerkezet megértéséhez idézzük Morell Mihályt, mindkét Huszárik film vágóját:

„A vágónak – nekem – szabad kezet adtak, talán túlságosan is. Annyi gyönyörű képet hoztak hozzám, hogy ami a kész műből kimaradt, abból egy másik filmet lehetett volna összeállítani. Amikor befejezték a forgatást, minden jelenetről, képről cetlit írtam, és ezekkel a vágószoba padlóján »sakkoztam«. A rendezővel persze pontról pontra mindent megbeszéltünk, nem siettünk. Munkamódszerünket voltaképpen az Elégia összeállítása során fejlesztettük ki, amelynek az alapötlete, a vágóhídra vitt lovak története köré olyan drámai helyzeteket, szinte villámszerűen bevágott, rövid snitteket kellett konstruálni a meglévő felvételek segítségével, amelyekkel nyilvánvalóvá válik a kisfilm mondanivalója, a létezés kiszolgáltatottsága. Öröm volt Huszárik Zoltánnal dolgozni. Vidám ember volt, ragyogó humorral, nem veszekedett, a filmmel kapcsolatban mindent meg tudtunk beszélni, nem háborúztunk soha. Mondják, hogy szertelenül élt. Nem tudom. De azt igen, hogy káprázatos fantáziával és fantasztikus érzékenységgel áldotta meg a teremtés. Csak a szerkesztői energia és következetesség hiányzott belőle. Szép ajándéka volt az én filmgyári életemnek, hogy e téren segíthettem neki.”¹¹

De mi is az elégia, mint műfaj: „az ógörög irodalom első lírai műfajai közé tartozott. Fuvolakísérettel előadott gyászdalt, de harcra buzdító éneket is jelentett. Később az emlékezés, a fájdalom, az elmúlás szomorú hangvétellő lírai kifejezése lett.” Maradjunk az utóbbinál: a gyász, az emlékezés, a fájdalom, az elmúlás műfaja. E négy fogalom közül kettőnek, a gyásznak és az emlékezésnek a „tárgya” múltidejű abban az értelemben, hogy most gyászolom és emlékezem arra, aki már elhunyt-elmúlt és megtörtént.

Az emlékezés gazdag irodalmára itt nem térünk ki. Számunkra a legfontosabb az epizodikus emlékezet, másképp eseményemlékezet, mely a múlt eseményeinek élményszerű felidézését teszi lehetővé. A felejtés függvényében tartalmazza az esemény kontextusát; felidézhető az esemény helye, ideje, szereplői. Az előhívott emlékekkel együtt járhatnak az akkor megtapasztalt színek, látványok, szagok vagy akár érzelmek. Ám nem tudunk lineárisan felidézni, különösen nem elmondani egy velünk megtörtént eseményt; a tartós emlékezet tárolójában lévő információk (már amennyi megmaradt belőlük) keverednek a rövid távú memória tárolójában lévőkkel, sőt még a szenzoros regiszter, az ultrarövid

¹⁰ U.o.

¹¹ Lőcsei Gabriella interjúja a Magyar Nemzetben: <http://www.mno.hu/portal/355308>

memória tárolójából is keveredhetnek az elbeszélésbe képek, illatok, érzelmek. akusztikusak, optikaiak és motorosak. A lélektani elmélet szerint a memóriák egymás után vannak kapcsolva és közöttük kontroll-állomások, szűrők helyezkednek el és ezek szűrők asszociációs elv alapján működnek. Asszociálunk különböző időpontok és helyszínek szereplői, érzései, eseményei között, analógiákat keresünk és találunk, a hasonlóság (szimilancia) vagy az ellentét (kontraszt), a térbeli és időbeli érintkezés (kontiguitás) és az összefüggés (koherencia) alapján – mindezt tudatosan és öntudatlanul. Ha ezt az emlékkaleidoszkópot verbalizáljuk, akkor kérdés, hogy szókincsünkből megtaláljuk-e a legmegfelelőbbet, s arról alaki-tartalmi oka folytán nem asszociálunk nyomban egy másikra is...

Gondolatkísérletként idézzük fel az emlékezés folyamatát. Válasszunk a múltunkból bármily eseményt, vidámat, szomorút, mindegy, s próbáljuk meg elmondani. Azon fogjuk kapni magunkat, hogy ez nem sikerül eredeti szándékunk szerint: újra és újra elkalandozunk az eredeti történetől, mert annak egy-egy mozzanata eszünkbe juttat valami máshol és máskor történetet – melyek felszabdadják az emlékezés linearitását; újra és újra kényszeríteni kell magunkat, hogy visszatérjünk az eredeti történetünkhöz.

Huszárik tehát nem tesz mást, mint képileg reprodukálja az emlékezés folyamatát: olyan képeket, snitteket vág az *Elégia* képsorai közé, amelyek közvetve-közvetlenül kapcsolódnak a gyász tárgyaihoz, a lovakhoz; szántó paraszt fotóit, porta rozszant kapuját, küllőjét vesztett kocsikereket, üres karám szélfüttá korlátját; cirkuszi manézst és első világháborús képeket – s ezzel nem kisebb feladatot old meg, mint a múltidejűség hangulatát. S ha elfogadjuk, hogy a Szindbád című film jelenideje Szindbád halálának ideje, amikor Szindbád nem egyszerűen visszaemlékezik élete érdemes lányaira és asszonyaira (no meg az aranykarikás húslevesre), hanem a nők tükörcserepeiben látott mozaikokból próbálja összerakni saját önnön képét: végülis ki vagyok, ki voltam. S ebben a filmben is a „*villámszerűen bevágott, rövid snittek*” szolgálják az emlékezés mechanizmusának reprodukálását, s ezzel a film múltidejű elbeszélésmódjának megteremtését.

Az *Elégia* című film a lovaktól való szomorú búcsú – tartalmilag, de egyúttal gondolkodás a film műfajáról is: a „*villámszerűen bevágott, rövid snittek*” között feltűnően sok a pár másodpercig kitartott fénykép (mozdulatlan kép) és mozgást alig tartalmazó mozgókép. Mi a film? – tehetjük fel a kérdést Huszárikkal, amikor egyetlen fotó is történetet idézhet fel: amikor fantáziánktól függően hosszabb-rövidebb időre visszamehetünk a kép elkészülte előtti időbe, s folytathatjuk a „cselekmény” elbeszélését a kép jövőidejébe.

Szembetűnő támpont ehhez az a három fotó, melyen egy szántáson vagyunk. Az első fotón szembe „jön” velünk a lóvontatta ekét markoló paraszt, a következő fotón a barázdák végén „fordulóban” láthatjuk, majd a „távolodó” lovat-ekét-emberi alakot láthatjuk. Nyilvánvaló, hogy a három képet nem úgy értelmezzük, hogy egy adott pillanatban a ló-eke-ember együttese eltűnik a téridőben, hogy annak egy másik pillanatában újra előtűnjön, hanem hogy közben folyamatosan

mozogva jutott egyik állapotából a másikba. (A következő snitten mozgásban látunk egy folyamatosan szántót – „megmagyarázódik” az előző három fotó.)

S ez nemcsak egybevág mindennapi tapasztalatunkkal, hanem a film lényege: másodpercenként 24 állóképet látunk tulajdonképpen. A film kvantálja¹² a folyamatosnak tűnő időt; mint ahogy a retina is állóképeket rögzít, csak éppen nagyobb frekvenciával. Az, hogy folyamatos történetet látunk állóképek (fényképek) által, az nemcsak szemünk „fogyatékosága” (mint objektív tényező), hanem annak is következménye, hogy „odagondoljuk” középük azokat a képeket is (szubjektív tényező), melyek megmagyarázzák, hogyan került egyik állapotából a másikba. S ez nemcsak a látásunkra igaz, hanem egész gondolkodásunkra: két önállóan látszó állapot, jelenség közé odagondolunk olyanokat, melyek összefüggést, értelmet adnak nekik. Ha egy számítógépes vírus pl. eltüntetné a szövegből a magánhangzókat, értelmetlenné válna a szöveg:

*Mkr z ccn tmnt kdvs,
glmbk ltk vrbkhz.*

Értelmet akkor kap újra, ha megtaláljuk a megfelelő magánhangzókat, s a megfelelő helyre illesztjük azokat. Ez van, amikor sikerre vezet, van, amikor nem. A Mkr nemcsak az i-vel és o-val lesz értelmes mikor, hanem az a mikro is azzá lehet általuk, a glmbk is viszonylag könnyen reprodukálhatók galambok-ká, de az ltk lehet éltek, oltók, öltek – a szöveggörnyezet segíthet a helyeset megtalálni, akkor is csak, ha tudok magyarul. Angol, román nyelven nem reprodukálható a vers, egy piréz¹³ talán talál megoldást, de az ő olvasatában hazafias, lelkesítő sorokká válhatna.

Huszárik Zoltán jelentősége a filmművészetben tehát az, hogy megteremtette a film múltidejű elbeszélésének az illúzióját.

Van azonban, amit csak a mozgókép tud tenni az idővel, az irodalom nem vagy csak nagyon körülményesen.

„A pillanatok zörögve elvonulnak,/de te némán ülsz fülemben./Csillagok gyúlnak és lehullnak,/de te megálltál szememben.” írja József Attila az Ódában. Ha az időt megállítani nem is, de tetszőlegesen lelassítani, vagy felgyorsítani tudja a gyorsított vagy lassított felvétellel. Ha egy mozgást másodpercenkénti 96 kockával rögzítenek, de 24-el vetítik le, akkor az a mozgás négyszeresére lassul, ha 9600 kocka/másodperc sebességgel rögzülnek a képek, akkor négyszázszorosára. Egy ilyen felvételen a csúzliból kilőtt kavics szép komótosan közelíti meg az ablaküveget, melynek szilánkjai méltóságosan vánszorognak szerteszét: egy töredékmásodperces esemény „valóságosan” többpercessé válik.

Ha naponta készítünk egyetlen képkockát egy cserép földről, akkor egy negyedéves folyamatot látunk pár perc alatt, ahogy elkezd mocoogni a föld, vala-

¹² A tudomány jelen állása szerint az idő is kvantált: két esemény között nem telhet el $4,8 \times 10^{-43}$

⁴³ (tíz a mínusz negyvenharmadik hatványon) másodperc.

¹³ A pirézek egy kitalált nép tagjai. A Tárki közvélemény-kutató intézet munkatársai ezzel a fiktív néppel igyekeztek felmérni Magyarországon az idegenellenességet.

mi kis zöld bújik ki a rögök közül, szárba szökken, levélhajtások jelennek meg, majd talán a virág is kibomlik. A lényeg mindkét esetben az, hogy a valós időt valósan, „szemmel láthatóan” meghosszabbítja, vagy lerövidíti a filmtrükk.

Nevezzük ezt a módszert objektívnek, abban az értelemben, hogy objektíve lassan repül a kavics az üveghez, s objektíve gyorsan kinő a növény.

Van azonban egy szubjektív időkezelése is a filmnek, amikor a képfelvétel és lejátszás normál, 24 képkocka/másodperc sebességgel történik, azaz az esemény ideje és a róla készült snitt reális, valós idejű, s mi mégis a valóságosnál kissé lassabbnak, illetve gyorsabbnak tűnik a jelenetbeli, de csak a képsíkra mérőleges, közeledő vagy távolodó mozgás.

Ezt a szubjektív időkezelés a tele- illetve a nagylátószögű optika használatával érhető el. A teleobjektív úgy „hozza közel” a távoli alakot, hogy összenyomja az előtte lévő teret, a képen a tér mélysége rövidebbnek látszik, mint a valóságban. Ha a jelenetben a távol lévő szereplő közelít a kamerához, akkor ebben a látszólagosan rövidebb térben látszólagosan lassabbnak tűnik a mozgása, szemben azzal a felvétellel, melyet normál optikával vettek fel. Normálnak pedig azért nevezzük ezt a optikát, mert a normál szemnek megfelelő térélményt reprodukál a két dimenzión. A nagylátószögű objektív viszont megnyújtja a képen az előtte lévő teret, ez pedig azzal jár, hogy a szereplőnk közeledő mozgása szubjektíve felgyorsulni látszik, hiszen a valóságban továbbra is ugyanazt az utat kell megtennie ugyanazon sebességgel.

A lassú mozgás pedig ünnepélyesebb hatást kelt, a gyors pedig inkább komikus, vagy épp zaklatottabbat: a film operatőre tehát manipulálhatja a nézőt, hogy milyen benyomása keletkezzen a szereplőről, még mielőtt az megszólal vagy jellemzőt cselekszik.

A gyorsított-lassított filmtrükk, a különféle gyújtótávolságú optikák használata tehát olyan eszköz, mely egyrészt kárpótolja az filmkészítőt elbeszélés egyidejűségért, másrészt az időkezelésnek olyan formáit teremti meg vele, amit a verbalitás nem, vagy csak nagyon körülményesen tud érzékelteni.

Az uccán átmenő kedvest célszerű teleobjektívvel rögzíteni.

Ajánlott irodalom

BÍRÓ YVETTE: A hetedik művészet (Osiris Kiadó, 2003, Budapest)

BÓDY GÁBOR írásai, szerk.: PATERNÁK MIKLÓS, Pesti Szalon, 1996.

BORDWELL, DAVID: Elbeszélés a játékfilmben. Magyar Filmintézet, 1996. Budapest.

BADDELEY, A.: Az emberi emlékezet, Osiris, Budapest, 2003.

BRANIGAN, EDWARD: Narráció (Füzi Izabella fordítása). In: Vizuális és irodalmi narráció. Szöveggyűjtemény.

Mi <http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mediatar/vir/szoveggyujtemeny/tartalom.html>

BRANIGAN, EDWARD: Narrative Comprehension and Film. London és New York, Routledge, 1992

CAILLOIS, ROLAND: A tragikum a színpadon és a filmvászonon. In: A film és a többi művészet. Bp., 1977. Gondolat.

- CHATMAN, SEYMOUR: Amire a regény képes, de a film nem (és fordítva) (Sághy Miklós fordítása), Szöveggyűjtemény. In: <http://mmi.elte.hu/szabadbolcsesz/mediatar/vir/szoveggyujtemeny/tartalom.html>
- HUSZÁRIK ZOLTÁN: „Szindbád kalandja”. Filmkultúra 65/73: Válogatás, Századvég Kiadó, Budapest, 1991. 69.
- JAKOBSON, ROMAN: A mozi alkonya? In: A film és a többi művészet; Gondolat Budapest, 1977.
- KOVÁCS ANDRÁS BÁLINT: Film és elbeszélés. Korona Kiadó, 1997
- KOVÁCS ANDRÁS BÁLINT: Köztes képek – A filmelbeszélés szinterei. Szerkesztette: PETHŐ ÁGNES. Sapiientia könyvek, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2003. <http://mek.oszk.hu/01600/01660/01660.pdf>
- LOTMAN, J. M.: Filmszemiotika és filmesztétika. Gondolat, Budapest, 1977.
- METROPOLIS 1998/nyár (Narratológia-összeállítás) <http://metropolis.org.hu/?pid=19&iid=20>
- MULVEY, LAURA: „Visual Pleasure and Narrative Cinema”. Screen 16 no. 3. pp. 6–18. Magyarul megjelent a Metropolis „Feminizmus és filmelmélet”-számában: Metropolis 4 (2000) no. 4. pp. 12–23. <http://metropolis.org.hu/?aid=118&pid=16>
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: Az elbeszélő szövegek rétegei. In uő: „A regény, amint írja önmagát”. *Elbeszélő művek vizsgálata*. Budapest, Korona Nova Kiadó, 1998.
- SZILÁGYI GÁBOR: Film és cselekmény. Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, Budapest, 1983
- <http://www.c3.hu/scripta/metropolis/9802/kovacs.htm> Metropolis 1998/nyár (Narratológia-összeállítás) előszavából.



GÁL IRMA

Adalékok a fonákján varrott gyimesi változatokról

A Gyimesi-havasok „vadvirágainak” egy funkcionális csokrát csodálhatjuk meg Vákár Katalin: A Gyimesi fonákján varrott c. könyvében (JÁNOS Pál előszavával, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.), melyet nagy értéknek tartok, mert egy ősi, csodálatos, archaikus, valamikor szimbolikus értékkel bíró mintakincs-esokrot mutat be, s ad át a szépet, ősit kedvelőknek követendő példaként, hangsúlyozva az egyszerűség esztétikai értékét.

Ugyanabban az időben látott napvilágot Magyarországon a békéscsabai VI. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségtudományi Konferencia (1996. október. 2-4.) anyagában egy tanulmány és mintaválogatás a gyimesi női- és férfiingek hímzésmin-táiról (Az együttélés évezrede a Kárpát-medencében, Békéscsaba-Debrecen 1998). Biztos, hogy többen foglalkoznak ezzel a kérdéssel, hisz megéri a fáradságot. Én több mint 10 éve tanulmányozom Gál Magdolna és Antal Mária közel 400 darabból álló mintagyűjteményét. (Vákár Katalinnak a Csíkszeredai Múzeumban lévő és Gál Magdolna és Antal Mária gyűjteményén kívül még más hasonló gyűjteményekről is hallottam Gyimesben, bár jól lehet méreteiben kisebbek, de dokumentálhatók.) A helyszínen beazonosítottam a hagyományörzők véleményét, értékelve a szájhagyományt, nyomon követve az ezzel kapcsolatos szakirodalmat, és kísérletezve a minták megvarrásával, megszövéssel. továbbfejlesztésével sikerült mintegy 50 újat létrehozni.

Közben természetesen nem feledkezve meg a bemutatásáról sem. Így került sor Gyimesben, Antal Mária csángó szobájában a szárhegyi Szépteremtő kaláka tagjaival való megbeszélésre, Békéscsabán 1996-ban az anyag bemutatására, amelyet követett a gyűjtés módszertanáról szóló dolgozat közzélése Ilyefalván a III. Csángó Konferencián 1998-ban. E kérdés tisztánlátásában nagyot segített Budapesten a Néprajzi Múzeumban megtekintett Udmurtok és Marik c. kiállítás, majd ugyancsak ott nemzetközi összefogással megrendezett: Rokon népek, őshazák c. kiállítás katalógusának a tanulmányozása dr. Csilléri Klára jóvoltából. Így válhatott valóra, hogy e kérdésben nem elszigeteltségében fogalmazódtak meg a meglátásaim, hanem egy szélesebb összefüggésben. Ezek után úgy látom, hogy nem volna ildomos, ha elhallgatnám meglátásaim, mellyel úgy érzem, hogy segíthetek a továbbkutatásnál e kérdés szélesebb körű boncolgatásában. Mivel mi a női- és férfi ingek motívumkincsét nem csak egy technikának – a fonákján varrottaknak – a szemszögéből kutattuk hanem összességében, így a megfogalmazásaim is erre vonatkoznak. Ezek után észrevételeim a következőkben összegezem:

1. Dr. Gazda Klára szerint a gyimesi csángó motívumkincsben egy felbomlási folyamat következett be, ahol még nem történt meg a visszarendeződés, s ezzel magyarázható a határtalan sokszínűség, tarkaság, mert eredetinek csak az egyszínű mintákat tartják. Ezt az állítást én is határozottan osztom, de a sokszínűségben – ismétlem a sokszínűségben és nem a tarkaságban – még egyebet is észleltem, amit az alábbi megállapításaimmal is igazolok.

2. Gyimesben az uralkodó geometrikus szalagdíszítésben változatos szerkezet figyelhető meg, amely meghatározó jellegű úgy az egyszínű mint a színes „mustrák” estében. Így megkülönböztethetők:

a.) Amikor a „mustrák” egy-két, vagy több hímből állnak és így az ismétlődés is egy-két motívum vagy motívum-csokor rendszeres váltakozásából áll.

b.) Amikor a „mustrák” között valamilyen választó, összekötő vonalat alkalmaznak az ismétlésben: csillagot, fogat, vízfolyást, lépcsőt; keresztek, pontok, vonalak ferde vagy tört-ferde sorát. Ezáltal a geometrikus szalagtér még jobban kiemelve, természetes a variálódásban a színek kombinációit is felfedezve.

c.) A díszítésben kiképzett rombusz, romboid, trapéz, négyzet, téglalap, háromszög vagy ezek páros alakzatait változatos formában alkalmazzák: egymás mellé helyezve, tövel-heggyel, szembefordítva stb.

3. Több évtizede tanulmányozva a fejtős rokolyák színvilágát és szimbolikus jellegét jöttem rá, hogy ezek sok közös vonást tartalmaznak a gyimesi csángó varrottas ingek színvilágával. Az analógiát a következőkben látom:

a.) Az egy vagy több színnel varrott csángó ingeknél is létezik éppen úgy mint az alfalvi rokolyáknál a gyászos, böjtös összeállítás: tiszta fekete, fekete-kék, fekete-lila, fekete-kék-lila, fekete-bordópiros.

b.) A kor szerinti megoszlás: öregasszonyos a fekete-kék-sárga drappal barnával kombinálva. Menyecske: a piros-barna, kék-zöld. A lányok a piros-kéket, piros-feketét kedvelték. Ez a színhasználati szokás maradt fenn az idős asszonyok tudatában – állította 1995-ben *Antalné László Mária* 85 éves gyimesbükki varró. Nem csoda ez a nagy hasonlóság, hisz a csángók interetnikus kapcsolatainak a kimutatásával bizonyossá vált, hogy a Gyimesbe Csíkból, Gyergyóból, Háromszékről kitelepedett „elcsángált” székelyek vitték magukkal a színharmóniát és a hozzá fűződő szokást.

4. A női ingeknél úgy a florális, mint a geometrikus (bár az utóbbi kevés számban van, mivel ez főleg a férfi ingekre jellemző) díszítésűeknél egy ingen belül ugyanaz a szalagsor található meg úgy a felkaron, mint a tászli alsó szélén, csak az utóbbi mérete keskenyebben.

5. A kutatás során találtunk sok olyan esetet, hogy ugyanazt a motívumot megvarrták fonákján varrott vagy keresztszemes technikával. Az utóbbi esetben többnél a nyugatról származó holbein öltést is belekombinálva. Vagy egyszerűen szöve, szedettesen készítették el. A szövéssel való elkészítés régi módja volt a cifrahímes-szedettes. Ebben az esetben a cifrahímesből két mintát: az aprókockást és a borshímest alkalmazták.

6. Ami a gyimesbükki varrókat illeti: mégha sokszor elbújva, nagy titokban készítették el ingeiket, még akkor is sokan igénybe vették az „előíró, kikezdő”

asszony munkáját. Ilyen híres „kikezdő” asszonyként tartották számon Bodor Fülöpné született Tankó Etelkát, aki 1995-ben, ottjártamkor 86 évet töltött és 21 éves korától segítette a mások ilyen irányú munkáját.

A csángók körében az ingek az érdeklődés középpontjában álltak. Az új ingeket „*Odamejjékelődve, mint Jánkér az ördöghöz*” számba is vették „*megmust-rálták, hogy kivel szemel, hány aszalt, mekkora a sánta arasz*”, még a gyermekeknek varrt, „*duligák*” sem voltak kivételek. Bár a hosszú gyermekingek díszítésére fordítottak a legkevesebb gondot. Ezekre rendszerint keskeny és tarka hím került, mindenféle maradék anyag felhasználásával.

7. Végül egy elvi kérdésre szeretném felhívni a figyelmet. Mégpedig, hogy ez a mintakincs a nép kollektív terméke-e, vagy egyes személyek kollektív ízlés szerint előállított terméke? A néprajzi kutatás bebizonyította a népművészetben az utóbbi állítás helyességét. Ez alól ez a gyimesi mintakincs sem kivétel szerintem. Igaz, mindenkinek az ízlése szerint születtek a darabok, mindenki akarta varrni, még azok is, akik nem értettek hozzá. Ezek jól-rosszul másolták a látottak alapján (ebben a folyamatban besegített az összerakott közös szapuló is), persze nem adva semmi újat hozzá. Ezzel magyarázható, hogy a mintakincs technikája sok hibát tartalmaz, mivel dinamikus sztereotípiává nőtte ki magát (számolás nélkül tühegyre vették a szálakat, nem számítva, hogy eggyel több-e vagy kevesebb a kelletténél). Részben ezzel a nagy igyekezettel magyarázható a színekben történt felbomlás is. Mivel nem történt meg a kiértékelés, a pozitív példák értékrendjének győzelme, így a visszarendeződés is várat magára.



a. RÓZSÁS (tászlin) (felkaron)

b.) GYÜMÖLCSÖS (felkaron) (tászlin)
Gál Magdolna gyűjtése, 1972. (családi örökség)



FORGÓRÓZSÁS változatok;

- a.) Egyszínnel, tört-ferde elválasztóval
- b.) Piros-kék színnel, tört-ferde elválasztóval
- c.) Kék-zöld színnel, tört-ferde elválasztóval

Gál Magdolna gyűjtése (családi hagyaték)



BETŰSÖK:

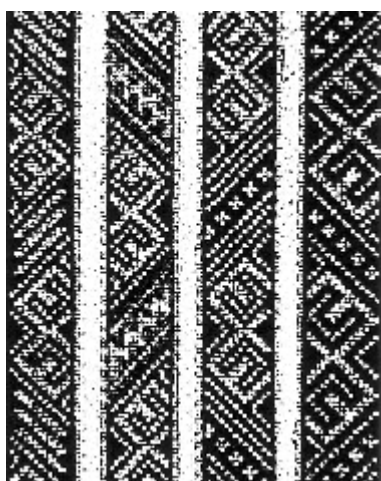
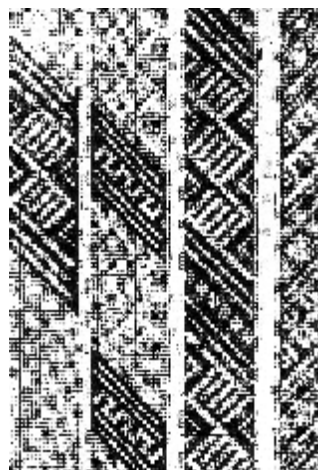
- a.) X-es egyszerű, ismétlés egyszínnel
- b.) C-s két váltakozó mustra egyszínnel
- c.) E-s két váltakozó mustra választóval, egyszínnel

Antal Mária. gyűjtése (családi örökség)

FŰSŰS változatok:

- a.) Választó vonallal, rombold alakzatban, piros-kékkel (ferde vonallal)
- b.) Ferde pontsorok között vízfolyásos választóval piros alappal, a fűsük kék színű rombusz alakzatban
- c.) Három fűsű ferde pontsorok között csillagos választóval, egyszínűen
- d.) Kicsi fűsű, választóval, egyszínnel

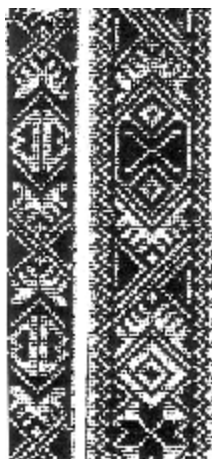
Antal Mária gyűjtése (családi örökség)



UGRÓKUTYÁS változatok:

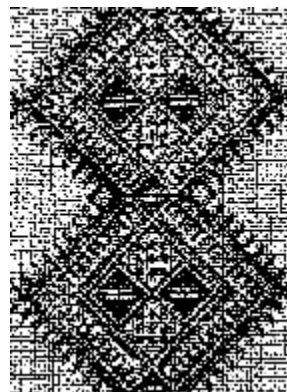
- a.) egyszínnel, ferde pontok és vonalak választójával
- b.) fekete-kék színnel, ferde pontsorok között vízfolyásos választóval, a kutyák trapéz alakzatban
- c.) egyszínnel, ferde pontsorok között csillagos választóvonallal
- d.) egyszínnel, választóvonallal

Antal Mária gyűjtése (családi örökség)



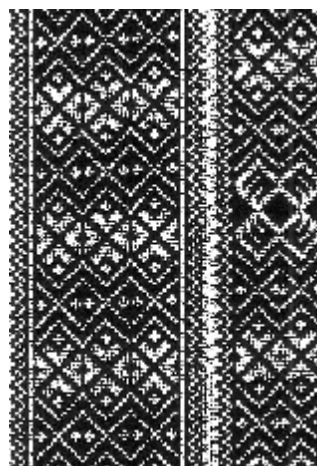
a.) BÉKATEKNŐS
b.) CSILLAGOS
Gál Magdolna gyűjtése, 1977 (családi örökség)

Továbbfejlesztett FORGÓRÓZSÁS
(caklcnyes)
Tervezte: Gál Irma, 1994-ben



a.) Továbbfejlesztett
FORGÓRÓZSÁS (sávós)
b.) Továbbfejlesztett FORGÓRÓZSÁS (sarokdíz)
Tervezte: Gál Irma, 1989-ben

a.) 'Továbbfejlesztett SZÍVES
b.) Továbbfejlesztett E-betűs
Tervezte: Gál Irma, 1990-ben



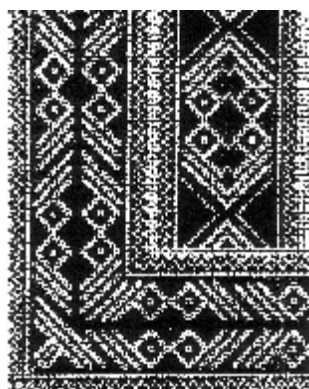
Továbbfejlesztett minta (sávós)
Továbbfejlesztett minta (sarkos)
Tervezte: Gál Irma 1995-ben



a.) Továbbfejlesztett minta (sarkos)
b.) Továbbfejlesztett minta (mintás)
Tervezte: Gál Irma 1988-ban



a.) Továbbfejlesztett Z-s (sávós)
b.) Továbbfejlesztett S-es (sarkos)
Tervezte; Gál Irma, 1989-ben



a.) Továbbfejlesztett PÁPASZEMES (sávós)
b.) Továbbfejlesztett PÁPASZEMES (sarkos)
Tervezte: Gál Irma, 1988-ban

Helyi kifejezések:

duliga = hosszú gyermeking, de meztelen lábszár is

fűsű = fésű

hány aszalt ? = hány szélből áll?

jánkér = a cigányok sánkérnak mondják, nemi betegség

kinek szemel? = kiéhez hasonlít?

mustra = hím, de számba vesz, megtekint

odamejjekelődve mint Jánkér az ördöghöz = helyi szóláshasonlat

odamejjekelődik = odasimul, odasomfordál, odahajol

sánta arasz = hossz mérték az ingek karöltőjének kijelölésére

szapuló = az ingek tisztításának, mosásának közös módja, az egynemű szöttek, varrottak, tisztításának szebb, tisztább lehetősége volt biztosítva vele (ruhatisztítási mód. Kádba összerakják az egyszínű fehér ingeket. Forró lúgot öntenek rá, amely a kád alsó részén lévő lyuknál kifolyik. Újból felforralják és ráöntik, ezt megismétlik 10-12-szer, majd engedik, hogy kihűljön a ruha. Ez alatt megkel, és alkalmassá válik a patakon való kitisztításra)

tővel = tüvel

KUN KATALIN

Alapkészségek fejlesztési lehetősége a népi játékok és a néptánc tanításával

Bevezetés

A népi játékok, a néptánc az oktatásban egy integráló tantárgynak tekinthetők. Egyesítik a sport, a zene műveléséhez szükséges alapképességeket, miközben csak csoportosan, közösségekben történhet meg, egyszeri és megismételhetetlen közös alkotás. Jól szervezett foglalkozásokkal megvalósítható a differenciált aktivitás, a különböző képességű tanulók saját közösségeikben integrált fejlesztése.

Tantárgyként rövid múlttal rendelkezik, csak közel három évtizede van jelen az oktatásban. A budafok-téényi Nadasdy Kálmán Alapfokú Művészeti és Általános Iskola bővítette először a zeneiskolai tanszakait más művészeti ágak alapfokú képzésével: „1981-ben kezdtük el nagy jelentőségű művészetoktatási kísérletünket”[1]. Így érthető, hogy mind a sport, mind a zenei képzés fejlesztő hatásának kutatásában lényegesen több az eredmény, ezek társadalmi szinten ismeretebbek, szélesebb körben elfogadottak, mint a népi játékok, a néptánc vonatkozásában. A néptánc intenzív, zenéhez kötött sporttevékenység. Úgy gondoljuk, hogy azok a kutatási eredmények, melyek a sport fejlesztő hatására és a zenei képzés tanulási eredményességre gyakorolt hatására irányultak, a szűken értelmezhető speciális tartalmak kivételével, a néptánc tanulásának várható hatásaira is irányadók.

Az egészségnevelésnek, a rendszeres mozgásnak, a gyermekek testi, lelki, szellemi fejlődésére gyakorolt pozitív hatásának bizonyítására több kutatási eredmény is rendelkezésünkre áll. „A WHO kiadványa a szakirodalomból szigorú szempontok szerint válogatott kutatások eredményeinek elemzése útján (meta-analízis) foglalja össze, hogy a lelki egészségre, az egészséges táplálkozásra, a testmozgásra vonatkozó egészségfejlesztési programok a leghatékonyabban”[2], amennyiben a teljes iskolai képzés idejére kiterjednek. A [3]-ban és [4]-ben azt olvashatjuk, hogy „...a testmozgásban résztvevők egyéb vonatkozású egészség-magatartása is jobb (kevesebb dohányzás, jobb táplálkozás, jobb stresszkezelés)... társas kapcsolataik jobbakként, jobb az iskolához fűződő hozzáállás, ritkább a fáradtság, feszültség, szorongás, depresszió... tanulmányi eredményei jobbakként, jobban tudnak koncentrálni, olvasni, írni, jobbakként a matematikai eredményeik”.

A zenei tanulmányok hatásáról szóló kutatások bizonyítottan látják, hogy azonos IQ esetén a zenei képzésben részesültek gondolkodásának rugalmassága, ötletessége, kreativitása jobb. Ők a feladatokat mindkét agyféltekéjükkel felfog-

ják, míg az alacsony kreativitásúak döntően a bal agyféltekéjüket használják (ettől lehetnek magas IQ-júak, gyors észjárásúak, jó számolók, jó absztrakt-gondolkodók, viszont távoli összefüggéseket nem ismernek fel és problémamegoldást igénylő helyzetekben kevés jó ötletük van[7].

A tanulás eredményességének kutatásakor arra is fény derült, hogy a tanulási sikerességet jelentős mértékben javítja, ha a két agyfélteke azonos mértékben van fejlesztve. Uzsálné szerint a mai oktatás sajnálatos módon több, mint 90%-ban csak a bal agyféltekét fejleszti, a jobb félteke fejlesztésével sokkal kisebb arányban foglalkozik[5]. Bár a különböző iskolák programjaikkal e kettő arányát jelentősen tudják befolyásolni, meggyőződésünk szerint lehetne ebbe az irányba lépéseket tenni. Somhegyi kiemeli, hogy a „mai közoktatásunk a hatékony iskolai egészségfejlesztés ezen fontos elemét mellőzi talán leginkább”[2].

Érdeemes hosszabban idézni Freund Tamásnak a Mindentudás Egyetemén tartott előadásából, miszerint „az agykérgi idegsejtek között bonyolult hálózati kapcsolatrendszerek alakulnak ki. Ezek a kapcsolatok a használatától függően képesek megerősödni vagy gyengülni... A memória bevéssődésének egyik feltétele az aktiválódó, azaz információt hordozó idegsejtek együttes kisülése... ezen központok érzelmi és motivációs impulzusokat, valamint a testünk általános élettani állapotáról szóló információkat közvetítenek a tudatos agyunk számára.... Belső világunk „szuper-szinkronizálóként” dönti el, hogy lesz-e az agykéregben szinkronizáció és az milyen lesz. ...az érzélemvilág gazdagsága jelentősen befolyásolja tanulási képességünket, kreativitásunkat. Ezért kell az oktatási rendszerben az érzélemvilág gazdagítását szolgáló művészeti nevelésre nagyobb hangsúlyt helyezni.” [8]. Somhegyi az alábbiakban foglalja össze Freud eredményeit: „az oktatásban megerősítendő érzelmi nevelés és a jól végzett tevékenység okozta öröm (művészeti nevelés) a tanulás hatékonyságát és a kreativitást növeli (és egyúttal véd az alkohol- és kábítószer-függőség kialakulásától”[2].

Hámori József részletesen bemutatja a két agyfélteke egymástól különböző sajátságait. A bal agyfélteke a racionalitás központja. Felelős a beszédért, a logikus, az analitikus gondolkodásért, az idő és a ritmus érzékeléséért. Ugyanakkor a jobb agyfélteke az érzelmek érzékelője. Felismeri a látottakat, megvalósítja a térlátást, a zene érzékelését, képes a szintetikus gondolkodásra, a kreativitásra, van képzelőereje. Felel az érzelmek sokszínűségéért, van humora, nem érzékeli az időt. Fontos azonban kiemelni, hogy a két félteke közötti harmonikus együttműködés nem automatikus, csak akkor jön létre, ha mindkét féltekét fejlesztik, foglalkoztatják[2, 5, 6].

A népi játék és a néptánc oktatása komplex fejlesztő eszközrendszer

A fentiek alapján azt gondoljuk, hogy a néptánc oktatásával az agy jobb és a bal felének harmonikus fejlesztése folyik. Integráló a mozgás, a zenei hatások és az érzelmi motiváció tekintetében.

A tánc rendkívül intenzív mozgás. Az állandóan jelen lévő zenei kíséret folyamatosan fejleszti a zenei alapkészségeket: hallás, ritmusérzék, zenei stílusok, zenei egységek, tiszta énekhang, hangképzés stb. Folyamatos az érzelmi hatás is:

a zenei élményen keresztül, a tánc mozgásélménye miatt, a tánc előadói tartalma okán, a társas kapcsolatok összetett rendszerében, mely kiterjed a párra, a csoport többi tagjára, a művészeti vezetőre (pedagógusra). Ez az érzelmi hatás jelenik meg a társak fizikai közelségében, az érintéseken keresztül, és nem utolsósorban az együtt létre hozott közös produktum, a közös alkotás élményén keresztül.

Foglalkozásainkban az alkotás öröme megtapasztalható élmény, a kisebbeknél a közös játékokban, a nagyobbaknál az improvizációkban. Ezek, az egyéni ötletek megmutatásának alkalmai, így a kreativitást, a gondolkodási készséget is fejlesztik.

A ritmusérzék, a megfigyelőképesség, a tánc szerkezetének megértése, követése, improvizatív alkalmazása egy gondolkodási folyamat eredménye, racionális tevékenység. Ugyanakkor a tánc, stresszoldó hatása és a hozzá kapcsolódó élmények révén, indulatoktól letisztult, emelkedett lelkiállapotot eredményez.

A táncterem légköre, műhelyszelleme egy érzelmekben gazdag világ, ami annál erőteljesebb, minél hosszabb időn át szoktak össze a közösség tagjai. Jellemző módon, csak csoportos foglalkozás keretében végezhető. Ezért, a gyermekek szocializációs képességei fejlesztésének eredményes, hatékony eszköze.

Mindezek egybevetésével jutottunk arra a következtetésre, hogy a gyermekekre gyakorolt fejlesztő hatásokat mérni kellene. A mérési eredmények elemzésétől két területhez várunk iránymutatást. Egyrészt várjuk tevékenységünk eredményességének egzakt kimutatását, másrészt azt is, hogy a különböző szakmai nyelvezetet használók között egy mindenki számára értelmezhető ismeretanyag szülessen. A néptáncpedagógusok speciális szakmai nyelvezete mellé szükséges a néptánc fejlesztő hatása eredményeinek egy általánosabb, szélesebb körben értelmezhető dokumentálása. Ettől reméljük azt, hogy a más szakképesítésű pedagógusok, és a pedagógiához kapcsolható tudományágak szakemberei is értelmezni tudják majd a néptánc oktatásában rejlő lehetőségeket.

Esetünkben ez különösen fontos, mivel a gondolatok közvetítésének egy speciális területe a tánc, a mozgásban megjeleníthető információ. A tánc, mint nyelvi eszköz, az általa közvetített információk tekintetében sokkal tömörebb a beszédnél, és lényegesen kevesebb időt igényel az írásos gondolatátvitelnél. Ugyanakkor használatának gátja, hogy speciális alkalom kell hozzá és speciális felkészültség nemcsak a közlő vonatkozásában, hanem a fogadó, tekintetében is, akinek dekódolnia kell a kapott információt.

A közös nyelv és fogalmi rendszer hiányában mindenki csak a saját nyelvezetével képes mondanivalóját közölni, illetve az információkat értelmezni. A jelenlegi helyzetben a táncban rejlő képzési lehetőségekről beszélni csak azok tudnak, akiknek van olyan tánccal összefüggő ismeretük, élményük, amihez az értelmezést kötni lehet, és ezért képesek annak megértésére.

A tatai Kenderke Alapfokú Művészeti Iskolában kialakult pedagógiai gyakorlatból vett tapasztalatokra építve 2010/2011-ben megkezdődött a néptánc oktatásának fejlesztő hatását vizsgáló elemzés, kutatás.

Megpróbáltunk a rendelkezésre álló mérési eszközök módszerek köréből olyat választani, melynek alkalmazása az oktatásban elfogadott, illetve az okta-

tási gyakorlat része. Az iskola pedagógusainak figyelme ennek eredményeként fordult a Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Intézete által kidolgozott DIFER mérések felé, mely a 4-8 éves gyermekek készségfejlődésének mérésére és értékelésére szolgál[10].

Első lépésként azt vizsgáltuk, hogy a DIFER-mérésben meghatározott alapkészségek vonatkozásában a mi tevékenységünknek van-e kapcsolható tartalma. Azt vélelmezzük, hogy a népi játékok és a néptánc oktatása mind a hét alapkészségre fejlesztően hat, különösen a relációszókincsre, a tapasztalati összefüggéskezelésre és a szocializációra.

A néptánc hatása az egyes alapkészségekre

A továbbiakban az alapkészségek tárgyalásánál azt a módszert követjük, hogy idézzük a DIFER programcsomag szerzőinek az alapkészségekre vonatkozó meghatározásait, majd összefoglaljuk azokat a tapasztalatokat, amelyek alátámasztják a népi játékoknak és a néptáncnak az adott alapkészségre gyakorolt hatásait.

A néptánc hatása az írásmozgás koordinációra

„Az íráskészség elsajátításának előfeltétele, kritikus elemi készsége az úgynevezett írásmozgás koordináció. A kéz úgynevezett finommozgásának koordinációja teszi lehetővé az írás elsajátítását és használatát. Ez a készségünk csak jóval a születés után sajátítható el, mert a működés szabályozásához arra van szükség, hogy a megfelelő idegrostokat a velőshüvely körbevegye, szigetelje. Ez az érési folyamat az első 5-8 év alatt valósul meg. Az írásmozgás-koordináció megfelelő fejlettsége az eredményes írástanítás alapvető feltétele. A gyerekek számottevő hányadánál az iskolakezdés egyik kudarcforrása az írástanulás, amelynek a kialakulatlan írásmozgás-koordináció az oka” [10].

A néptáncórák során a játékok közben a szükséges egymásba kapaszkodás arra készíti a gyermekeket, hogy ujjukat használják, ez fejleszti a kéz szorító erejét, a fogástechnikát. A játékok közben lejárt téri alakzatok nyomvonalai (kígyóvonal, csigavonal, sor, oszlop, kör, kapuzók stb.) nagymozgással előkészítik az ívek rajzolatát, megértését, a tájékozódást a füzetben és a vonalrendszerben.

A néptánc hatása a beszédhanghallásra

„A beszédhanghallás spontán fejlődő készség, amely lehetővé teszi, hogy a beszédhangokat változó hangkörnyezetben, önállóan észlelni tudjuk. Közreműködik a beszédészlelés során a tiszta hangképzésben, a szavakat alkotó hangsorok differenciálásában, a szó értelmezésében. A beszédészlelés pedig az olvasás-írástanulás kritikus kognitív feltétele, így a beszédhanghallás készsége e folyamatok összetevőjeként is szerepel. A beszédhangok megkülönböztetése tulajdonságaik alapján történik. A beérkező akusztikus jeleket elemezzük, alkotóelemeire bontjuk, azonosságokat és különbségeket állapítunk meg. A percepció folyamat során a beszédhangokat a beszédben, olvasásban és írásban egymástól megkülönböztetjük. A megkülönböztetés nehézsége a beszédhangok képzési módjából és sajátosságaiból fakad”[10].

A néptánc, a népi játékok jellemzően zenei, és/vagy énekes kísérettel együtt jelennek meg. Ebből adódóan az alaptevékenység egy zenéhez kötött időzített mozgás. A gyermekek figyelme – a játék mellett másodlagosan, de nem mellékesen – ráirányul a hangmagasságok és azok időértékeinek észlelésére, mely a zenei képességek fejlődését eredményezi. Mivel a hallás és a ritmusérzék, ill. a hozzájuk tartozó szükséges figyelem hiányában alkalmatlanná válnak a játékban való részvételre, a játékhelyzetből adódó motiváltság automatikussá teszi a szükséges képességek fejlődését.

Minden gyermek veleszületett, természetes igénye a játék, így törekednek arra, hogy be tudjanak kapcsolódni. Hegyezik fülüket, élesítik elméjüket, tekintetüket, érzékszerveikkel, teljes testükkel készülnek az aktivitásra.

A mondókák ritmikus tagolása, az énekek pontos éneklése nemcsak a szövegértésre, az érthető szövegmondásra irányítja figyelmüket, hanem a pontos, a prozódia időértéke szerinti szótagolásra is. A magyar népzene sajátja, hogy énekelte dallamai, a mondókák ritmikája, híven követik a prozódia szabályait, így a gyermekek már hallás után is képesek megkülönböztetni a hosszú és rövid szótagokat, melynek később hasznát veszik az írás tanulásánál.

A néptánc hatása a relációszókincre

„A nyelvileg közölt információk vételének egyik alapvető feltétele: a relációszókinccs fejlettsége. Minden nyelv alapját néhány száz relációszó, a relációszókinccs képezi. Eme szókinccs ismeretének pontatlansága, esetleges hiánya a szövegértést, értelmezést nehezíti, vagy kizárja. Ezek a szavak dolgok, tulajdonságok, folyamatok (történések, események, cselekvések) közötti viszonyokat, relációkat fejeznek ki.

A magyarban ilyen szerepük van a ragoknak, az igekötőknek is, ezzel szemben például az angolban néhány kivételtől eltekintve minden viszonyt önálló relációszóval jelölnek. A relációszókinccs ismerete, biztonságos alkalmazása nélkül a nyelv használhatatlan. Az iskolába lépésig a gyerekek többsége elsajátítja a relációszókinccset, de jelentős hányaduk e tanulási folyamatnak nem ér a végére. Az ilyen gyerekek leküzdhetetlen hátránnyal indulnak, mert nem vagy nehezen értik, amit a pedagógus és társaik beszélnek. Nem a tárgyi tudás hiányosságai miatt (ez is közrejátszik), hanem a relációszókinccs hiányosságai miatt. Bár a spontán nyelvsajátításnak köszönhetően nyolc-kilenc éves koráig minden ép gyerek elsajátítja a relációszókinccs alapkészletét, az első két évfolyamon elszenvedett kudarcok okozta elmaradások azonban később már alig behozhatóak”[10].

A játékban és a táncban történő aktivitásban állandóan követni kell a viszonyulásokat. A térben való elrendeződés, a zenéhez kötött időzített mozgás, a társak elhelyezkedéséhez történő alkalmazkodás folyamatos kontrollálást igényelnek. Ennek hiánya alkalmatlanná teszi az egyént a részvételre, a bekapcsolódásra.

Követéséhez meg kell tanulni a viszonyítási rendszert, a térben és az időben való elhelyezkedéshez szükséges fogalmakat, kulcsszavakat. Ezek tanításánál a

mindennapi köznyelvhez képest többet használjuk a relációs szókészletet, és jelentőségük is felerősödik a beszédben, a magyarázatban.

Mivel az aktivitás csoportos, abban az esetben, ha a gyermek valamelyik szót nem érti, a társak viselkedéséből, az eljátszott helyzetekből megérti, megtanulja a kifejezéseket, a szavak jelentését.

Néhány példa. A foglalkozás tartalmából adódóan folyamatosan tisztáznunk kell a gyermekekkel a térben való elhelyezkedésüket. Ez vonatkozhat: a terem részeinek meghatározására, a standard térirányokra, a relatív térirányokra, a testirányokra, a térben közösen kialakított alakzatokra, a terek kitöltésének módjára (pl.: sűrű, ritka, egyenletes, összevissza, egyenként stb.), a társakhoz való viszonyukra (pl.: mellette, mögötte, jobbról, balról közel, távol stb.) és nem utolsósorban a zenéhez való alkalmazkodásukra.

A relációs szókincs értelmezéséhez, a fogalmak megtanulásához kisiskolás korban eszközöket használunk (botokat, babzsákokat, üveg stb.). Ezek különböző formációjú földre helyezéssel kirajzoljuk a viszonyítási pontokat. (Legegyyszerűbb a bot jobb, ill. bal oldalának ismerete, a saját mozgásterének a felezése.) Az eszközökhöz képest határozzuk meg a mozgás irányát pl.: előtte, mögötte, mellette, felette, alatta stb.

A viszonyítási rendszer is változhat, amikor az eszökhöz képest (pl.: a babzsák elé), vagy a gyermekhez képest (pl.: úgy, hogy az üveg mögöttem legyen) határozzuk meg. A térbeli tájékozódás fejlesztéséhez az előre irányokat is változtatjuk (pl.: a tükörrel szemben, vagy a tükörnek háttal stb.). A gyakorló formák folyamatok helyes megválasztásával képes a néptáncot oktató pedagógus állandó kontroll alatt tartani a teljes tanulócsoportot, és hibázás esetén egyénre szabottan azonnal javítani.

Ezekben a helyzetekben egymást segítő szituációkat tudunk létrehozni (pl.: saját eszköz felett önállóan, de a tér azonos irányába egyszerre végzett gyakorlás; vagy páros gyakorlás; tükörkép játékok stb.). Ha valamelyik gyermek nem ért egy kifejezést, akkor a többiek viselkedéséből, elegendő gyakorlással (elegendő számú ismétléssel) az adott helyzetben megtanulja.

A néptánc hatása az elemi számolási készségre

„Elemi számolási készség alatt a száz-as számkörbeli számlálást (pozitív egész számok egymás után való sorolása növekvő és csökkenő sorrendben), a húsz-as számkörbeli manipulatív számolást (tárgyakkal végzett műveletek), a tízes számkörbeli számképfelismerést, valamint a száz-as számkörbeli számolvasást (számok jelének felismerése) értjük” [10].

A mozdulatfázisok elsajátítása során először a sok (esetünkben: számolatlan), az egy és a kettő számfogalmakat kell tudatosítanunk. Ezt első év végére minden gyermek képes mozgás közben, testével követni. A következő számosság a négy, ami a népdalok szerkezetéből, az ütemezésből adódó ismétlésszám. Még alsó tagozatban törekszünk arra, hogy a nyolc negyed időtartamú memória kialakuljon. A négy többszöröse a gyakorló folyamatok kapcsán jelennek meg,

a dallamok szerkezetéhez igazodva, amiből hallás után először a fél dallam tagolását, és az ismétlést értik meg a gyermekek.

A népdalok szerkezete – mint a számosság követésének hallható segítője – idővel kialakítja annak a képességét, hogy az alaplüktetés (a negyed értékek) számolása nélkül is tudja a táncos, hogy a négyes tagolás milyen számú ismétlésénél jár. Idővel meg tudja határozni az alaosztott, felező értékek, vagy a többszörös időértékek számosságát is.

Mindezek a számmemóriát is fejlesztik. A fenti képességek ideális időtartam alatti kialakulása nem minden tanuló esetében várható. Folyamatos gyakorlása később is, évről-évre, minden újabb tánc tanulási folyamatban jelen van, mivel a népzene szerkezete, a zenéhez kötött mozgás ezt soha nem tudja nélkülözni. Több, kevesebb idő alatt mindenki megtanulja, középiskolás korra már nem kell ehhez értelmező magyarázatokat fűzni.

Ezért kijelenthetjük, hogy a néptánc oktatásával olyan oktatási gyakorlat válik meg, ami az elsajátítás folyamatát határidő nélkül kitolja az egyéni megtanulás megvalósulásáig. A hétévesen beiskolázottak között középiskolás korra már csak az esztétikus mozgásban lehet különbségeket látni, a koruktól elvárható szintű tánc technikai megvalósításához szükséges képességek mindenkinél adottak.

A néptánc hatása a tapasztalati következtetésre

„A tapasztalati következtetés, a deduktív következtetés, a kijelentés- és predikátumlogika alapvető deduktív sémáinak használata az úgynevezett kritikus kognitív készségek egyike. Az iskolában a következtetés tapasztalati (vagyis az előforduló fogalmak tapasztalati szintű ismeretétől függően működő) szintjének nyelvi eszközei használatosak és ezért szükségesek. Ez a következtetési forma nem feltételez semmiféle explicit tudást sem a logika következtetési sémáiról, sem pedig alkalmazásuk módszereiről. A tapasztalati következtetés esetében a műveltségzés kizárólag a gyermek személyes tapasztalataira és a mindennapi szituációk nyelvhasználatára épít”[10].

Az előkészítő évfolyamok játékos fejlesztő foglalkozásai erre a tanulási folyamatra építenek, vagyis a tapasztalati következtetésre. A játékok tanítása minthaadással történik, ahol az ügyesebbek hamarabb, a gátoltabbak később tanulnak bele a játék minden szituációjában. A fondorlatos, leleményes, ötletes megnyilvánulásokból adódó nyerő helyzetek, a társak által állított mintává válnak. Itt csupán arra kell figyelni a pedagógusnak, hogy minden gyermekre sor kerüljön, és arra, hogy a becsületes, szabálytisztelő, ügyes játékmagatartás váljon értékké, követendő példává.

A néptánc hatása a tapasztalati összefüggés-kezelésre

„Tapasztalati összefüggés-kezelés a mindennapi létünk, aktivitásunk összefüggések szándéktalan, szándékos használatának köszönhető. Az iskolai oktatás nap, mint nap összefüggések sokaságát használja. Az oktatásra szánt ismeretek jórészt összefüggésekre vonatkozó ismeretek. Ezért az összefüggések megismerésének, megértésének, alkalmazásának készségei a tudásszerző képesség, ennek következtében az iskolai eredményesség, az életminőség alapvető feltételei. Ah-

hoz, hogy segíteni tudjuk az összefüggés-megértés komplex készségének elsajátítását, ismernünk kell e készség fejlődését”[10].

A játékszabályok és a tanult táncok improvizatív alkalmazása ismeretalkalmazás, egyéni ötletekkel dúsítva. A szabályok kereteibe beillesztett furfangosság, az ötletek, az elgondolások megvalósítása nem más, mint összefüggéskezelési-gyakorlat. Eredményessége a csoport tagjai által visszacsatolódik az alkotó, kitaláló gyermekhez. (Játékban: az ügyesség, a győzelem élményével, táncban: az esztétikai élmény kapcsán.)

A tánc-improvizáció hatása

A memoriter mellett az improvizációs készség kialakítása az első órától folyamatos. Az improvizáció az ismeretek együttes alkalmazásának a képessége. Tanítványaink körében minden gyermek – a képzés első évétől kezdve – a saját képességei szintjén tud improvizálni. Amennyiben elfogadjuk azt, hogy „az összefüggések megismerésének, megértésének, alkalmazásának készségei a tudásszerző képesség”[11], akkor kijelenthetjük, hogy a tánc improvizációs gyakorlásával a tudásszerző képességet fejlesztjük.

Ez a fejlesztő hatás nemcsak azok számára lesz elérhető, akik a szükséges ismereteket relatíve nagyobb mennyiségben elsajátították, illetve relatíve jobb képességekkel rendelkeznek, hanem minden gyermeknek elérhető gyakorlási formává válik, mivel a saját mozgáskészletüket a szabályok olyan mértékű ismeretével alkalmazzák, melyeket képesek voltak elsajátítani. A további fejlődésüket nemcsak a pedagógus, hanem az előrébb járó, magasabb szinten improvizáló társak mintája is segíti. A mintaadás ez esetben az ötletadás útján történik, nem szükséges ehhez a teljesítmények rangsorolása, csupán olyan helyzetek, melyekben meg tudják egymást nézni.

A gyermek az improvizációjában csak azt alkalmazza, amire már képes. Bővítésénél pedig egyenként csatolja azokat az elemeket, melyekre képessé vált és átvette a mintából, vagy saját fantáziája, gondolkodása eredményeképpen rájött. Ebből az következik, hogy egyéni fejlődése ütemében halad. Ezt a helyzetet nem lehet megerősíteni, nem lehet többet követelni tőle az aktuális teljesítményénél, így nem lesz túlterhelt, elérhető célok vannak kitűzve elé, az improvizációs feladattal sikerélményhez jut, felszabadultan, feszültségmentesen végzi azokat. Ennek további ösztönző hatása van, és elindul a mozgás világában a saját felfedező útján. Szükséges az egyéni bírálás, a folyamatos biztatás, dicséret. (Kiváló gyakorlat a „jómondó társ” kijelölése. Neki az a feladata, hogy egymást megnézve mondjon egy jó dolgot az improvizációhoz, amit a társánál kiemelne. Ilyet minden esetben lehet találni. Ezzel a megfigyelő képesség mellett a szocializációs képességek is fejlődnek.)

Így minden gyermek egyéni képességeinek megfelelően, saját ütemében halad, aktivitásukban eleinte másolással, később tudatosan alkalmazva a tapasztalati összefüggéseket. (Ezen a ponton válik értelmezhetővé Lévai Pétertől, a Magyar Táncművészeti Főiskola adjunktusától származó gondolat: „A néptánc életminőség javulást eredményez.”)

A tánc hatása a szocialitásra

„Szocialitás a csoport, a társadalom szociális értékrendje, jogrendje, eszmerend-szere, szokásrendszere, szociális aktivitásának rendszere, továbbá a személyiség szociális kompetenciája (szociális motívum-, minta-, szokás-, készség-, képesség- és ismeretrendszere), valamint a személyiség szociális aktivitása (szociális magatartása, viselkedése). A szocialitás fejlettségének háromfokú értékskálája: antiszocialitás, lojalitás, proszocialitás. A 4-8 éves gyerekek szocialitása, vagyis szociális kompetenciája fejlettségének értékelése szociális aktivitásuk kiváltása és megfigyelése alapján történt”[10].

Akár játékról, akár a táncok tanulásáról, gyakorlásáról, akár a színpadi koreográfiákról beszélünk, elmondhatjuk, hogy esetünkben ezek az aktivitások csak közösségben tudnak megvalósulni. Ahhoz, hogy a produktum minél eredményesebb legyen, az egymást segítő magatartásnak alapfeltétellé kell válnia. Csak ebben az esetben tudják elérni a teljesítményük optimumát, ezért erre törekszenek. Sok esetben az erősebb, ügyesebb odaáll a gyengébb, kevésbé sikeres társa mellé „felerősíteni”, segíteni, hogy a csoport együttes teljesítménye minél eredményesebb, magas színvonalú legyen. Ezt proszociális magatartásnak tekintjük.

Az autentikus néptánc minden esetben letisztult lelkiállapotot előidéző közösségi magatartást eredményez, melyben folyamatos az egymásra figyelés, a kapcsolattartás. Véleményünk szerint a legmagasabb szintű, legcsiszoltabb csoportos társas játék, amiben kimondatlanul is arra szocializálódnak a gyermekek, hogy együttműködjenek, segítsék egymást, együtt hozzák létre azt az állapotot, amely idegrendszerüket pihenteti, szórakoztatja, fizikailag, lelkileg fejleszti őket. További megjegyzésként elmondhatjuk, hogy vizsgálódásaink során azzal is szembesülnünk kellett, hogy a gyermekek esetleges hiányosságaival, fejlesztést igényelő lemaradásaival a pedagógusok már csak beiskolázásuk után találkozhatnak.

Számolva a mérések elvégzéséhez, kiértékeléséhez szükséges időráfordítással, gyakorlati tapasztalat, hogy a beiskolázás megkezdése után is csak késéssel tudják számukra biztosítani a fejlesztéseket. Szükséges a gyermekek alapkészségeinek fejlesztése, annak érdekében, hogy az iskolában megkezdett tanulási folyamatban ne szenvedjenek olyan nagy hátrányokat, amelyek később már behozhatatlanok.

Az időben kialakított megfelelő képességek hiánya további hátrányokat is generál. Az iskolában megjelenik az alapokra építhető, később kialakítható képességek és ismeretanyag halmozott hiánya. Az életük során, mindezek együttesen befolyásolják felnőttkori életminőségüket, és korlátjaivá válnak a későbbi társadalmi és gazdasági felemelkedésüknek.

Konklúzió

A néptánc és a népi játékok egy zenei kísérettel történő, nagymozgásos, improvizatív társasjátékok. Általuk megvalósul: egy komplex fejlesztőhatás, a két agyfélteke egyidejű fejlesztése, a játékosság, az élményszerzés, az élményadás, a csoportosan, a megszokott közösségben végezhető integrált képességfejlesztés,

az iskolai tanulási folyamatban érdemjegyekkel nem jutalmazható képességek elismerése, az értékes tulajdonságok kiemelése, az egyéniségek kibontása.

Meggyőződésünk, hogy a néptánc, minden egyes részletében, a fent említett érvek sorának teljes mértékben meg tud felelni. A gyermekek fejlettségi szintjétől függetlenül mindenkinél alkalmazható fejlesztő tevékenység, széleskörű társadalmi hasznosságot eredményező.

Az egyéni képességekre gyakorolt hatása mellett egyben a nemzeti kultúránk egy értékes része megőrzésének kizárólagos módja. Az életkori sajátosságokat is figyelembe véve, a leghatékonyabb készségfejlesztő eszköznek tekintjük. Bevezetése a művészetoktatási intézményeken keresztül széles körben azonnal lehetséges az iskolák helyi kooperációjával.

Irodalom

- [1] <http://www.nadasdy.suli.hu>, Iskolánkról, Iskolánk története
- [2] Dr. Somhegyi Annamária – A művészetek, az iskolai egészségfejlesztés és a tanulási eredményesség. Mester és Tanítvány, 2009; 24:29-37.
- [3] <http://www.euro.who.int/document/e88185.pdf>
- [4] Symons, C., Cincelli, B., James, T.C., Groff, P.: Bridging student health risks and academic achievement through comprehensive school health program. Journal of School Health, 1997, 67:6, 220–227. o.
- [5] Dr. Uzsálné Pécsi Rita „Az érzelmi nevelés hatása a tanulás eredményességére” című előadása (elhangzott a Tatai Református Gimnáziumban 2011. aug. 29.)
- [6] Dr. Hámori József – Az emberi agy aszimmetriái, Dialóg Campus Kiadó, 2005
- [7] Barkóczi Ilona: A jobb és a bal agyfélteke működésének harmóniája. In: Egészségfejlesztés – Alapismeretek pedagógusok számára. Szerk.: Barabás Katalin. Medicina, Budapest, 2006.
- [8] Freund Tamás: „Hullámtörés. A kannabisz (marihuana) hatása az agyhullámokra – memória-zavar és szorongás. (A „Mindentudás Egyetem”-én 2004. november 22-én elhangzott előadás):
- [9] Csapó Benő – A képességek fejlődése és iskolai fejlesztése, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003
- [10] <http://www.edu.u-szeged.hu/nt/hu/>, a DIFER programcsomag bemutatása
- [11] <http://www.edu.u-szeged.hu/nt/hu/>, Nagy József



ANGYAL ÁRPÁD—ŐSZI VIKTÓRIA

Felnőttképzés – mentorálás

Egri és pétervásárai tapasztalatok

A mentorálás terminust számos területen használják, ezért a személyes segítő tevékenységek általános gyűjtőfogalmának is tekinthetjük. A Pedagógiai Lexikon tanácsadóként, pártfogóként, atyai jó barátként határozza meg a mentort, áttekintést ad arról, hogy a formális oktatásban mely munkakörök megnevezésére használják e kifejezést. A fogalom értelmezésében nem létezik egységes álláspont, több ponton azonban konszenzus mutatkozik: (1) a mentor a mentorálnál tapasztaltabb, nagyobb tudással rendelkező személy, (2) aki a mentorált fejlődésének elősegítését szem előtt tartva nyújt segítséget, iránymutatást (3) erős kötődéssel jellemezhető bizalmi kapcsolat keretében.

Mentorálás – kockázat

A mentorálás kockázatainak áttekintéséhez induljunk ki a definícióból. Általában tipikus mentori kapcsolatnak azt a viszonyt tekinthetjük egy szervezetben, amelyben egy tapasztalt személy a szervezeti működéshez, foglalkoztatáshoz, karrierépítéshez kapcsolódó, valamint általános pszichoszociális támogatást nyújt egy kevésbé tapasztalt személynek, elősegítve ezzel munkapiaci-szakmai és személyes fejlődését. A mentorálás kettős rendszer, melyben a támogató, motiváló rendszer átadja a szükséges szervezeti, vezetői tudásokat a mentorált számára, egyben lehetővé teszi, hogy azok maximalizálják saját munkaerő-potenciáljukat, fejlesztve képességeiket a munkapiacon eredményesek legyenek. A munkaügyi gyakorlatban több mentorációs kutatás is történt (pl. ITH kutatás 2008). A mentoráció akkor sikeres, ha megfelelő mentorok és motivált, aktív részvevők állnak kapcsolatban. Az Egri TISZK 2010-ben négy helyszínen (Füzesabony, Mezőcsát, Mezőkövesd és Pétervásár) 205 fő bevonásával összesen 207 óra egyéni és csoportos mentorálást végzett.

A régiós projekt

BAZ Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központja és az Egri TISZK hat hónapon keresztül (2011.04.01-09.30.) négy álláskereső menttorral végzendő tanácsadásra kapott megbízást. A két kistérség közül a pétervásárai kistérség¹ a leghátrányosabb kistérségekhez tartozik, az Egri kistérség – magába foglalva Egert – a 143. helyen rangsorolt a 174-ből.

A területen hátrányos helyzetű, de munkavállalásra motiválható, regisztrált álláskeresők voltak. A célcsoport heterogén, életkoruk miatt hátrányos korosztály; a megváltozott munkaképesség miatt rehabilitációs ellátáson lévők, a gyermeknevelés, vagy hozzátartozó ápolása miatt a foglalkoztatástól távoliak (főleg nők), alacsony iskolai végzettségűek, piacképes szakképesítéssel nem rendelkezők.

¹ A térségek besorolásáról szóló 311/2007. (XI. 17.) Korm. rendelet 1. sz. melléklete a kistérségeket - fejlettség alapján - emelkedő sorrendbe állított listáján a 36. sorszámra helyezi.

A feladat kettős volt: az ügyfelek programban tartása illetve az álláskeresők munkaerőpiaci elhelyezkedés-támogatásának elősegítése. A feladathoz olyan modellt kellett létrehozni, mely épül a leendő mentorok kompetenciáira, kellően rugalmas, eredményorientált, megfelel a célcsoport sajátosságainak. A menedzsment olyan szakembereket keresett, akiknek a 30/2000. (IX.15.) GM rendeletnek megfelelő végzettségük volt, maguk is álláskeresők vagy inaktívak voltak, és vállalták a megbízási feladatokat. A mentorok kiválasztása többlépcsős rendszerben zajlott. Az ellátandó ügyfelek száma 320 fő (mentoronként 80 fő), a szolgáltatás helyszíne Pétervásáran a munkaügyi központ kirendeltsége, Egerben a TISZK Központi Képzőhelye volt.

A kockázatok csökkentése érdekében a mentori rendszer működése kontrollálását többféleképp szerveztük meg. Vázlatosan áttekintve a kontroll-minimum a következő lépéseket tartalmazta: a helyzetelemzés és az elvárható mentori kapcsolatok meghatározása. Biztosítani az etikus és az összes érintett fél számára hasznos céllal rendelkező kapcsolatokat. Kiválasztás: megfelelő mentorok kiválasztása, a mentori rendszerhez való hozzáférés objektív alapokra történő lefektetése. A megfelelő mentor-mentorált párok kialakításának szakmai támogatása. A mentorok szakmai támogatása-képzése a korrekt folyamatok levezetése érdekében. Folyamatos nyomon követés: a mentori kapcsolatok folyamatos értékelése, a káros helyzetek kialakulásának megelőzése.

Az előkészítés során a pszichológiai tényezők is értékelésre kerültek. Feltehető volt, hogy a több szempontból is terhelt személyekkel foglalkozó szakemberek különböző fokú, akár hosszú távú pszichés károsodásokat szenvedhetnek. A mentori tevékenység, mint egyfajta segítő szakma a mentor számára kevés, és nem mindig látványos személyes sikerélményt nyújt. A projekt számolt azzal a veszéllyel, hogy a sorozatos nehézségekkel, esetleg kudarcokkal való szembesülés egy bizonyos – egyénenként eltérő – idő után kiegészítő szindrómát okozhat. A mentorok ezért havonta egy alkalommal szakpszichológus által vezetett egyéni szupervíziós foglalkozáson vettek részt, ami kellő segítségnek bizonyult.

A TISZK a résztvevők számára biztosította, hogy elhelyezkedési esélynövelő csoportos munkaerőpiaci felkészítésben részesüljenek. Ezért úgy Egerben, mind Pétervásáron beillesztésre került az Egri TISZK akkreditált „Munkaerőpiaci 1x1” képzése.

A megvalósításban a szervezési/vezetési elemek és módszerek vegyesen jelentek meg, a távmunka módszere a divizionális szervezetek sajátosságaival keveredett, a projekt inkább az organikus modell jegyeit hordozta magán. A mentorokra TISZK-en kívül a munkaügyi kirendeltségen is számot tartottak. Ez a kettősség korábban más munkaszervezetben szocializálódtak – főleg középkorú férfiak – számára nehézkes adaptációt jelentett.

Idő-, teljesítmény- és értékkeretek, sikerkritériumok kerültek meghatározásra, ezek dokumentálása az egységek hatáskörébe tartozott. A projektvezető a munkaköri feladatokon kívül az operatív feladatok ellátásába (pályaorientációs tanácsadás) is bekapcsolódott, így az ügyfél-információk közvetlenül is eljuthattak hozzá. A mentorság személyközpontú módszeren alapult, de szükség lett külön, személyközpontú beavatkozó csoport kialakítására is. Ez akkor vált szükségessé, amikor olyan speciális esetek fordultak elő, melyek meghaladták a mentorok kompetenciáit. A projektszellem érdekében a mentorok, a projektmenedzsment, az egri és pétervásárai szakemberek többnapos „összekovácsoláson” vettek részt.

A projektre tervezett több napos felkészítés helyett csak a munkaügyi központ és a szakpszichológus által tartott tájékoztatás történt meg, emellett a mentorok önállóan készültek fel.

Elsődleges feladat volt az elhelyezkedési akadályok feltárása, az aktív foglalkoztatásba történő visszatérés programozása. Feladat az ügyfél és a munkaadó közötti kapcsolat elősegítése (pl. személyes kíséret az állásinterjúra, kapcsolat a munkáltatókkal, önkormányzatokkal, egyházakkal, civil szervezetekkel)². A tájékoztatás érdekében folyamatos volt a munkaerőpiaci információk napi szintű nyomon követése, a kirendeltségek munkájában való közreműködés.

A négy mentor két helyszínen összesen 4176 órányi szolgáltatást valósított meg, ezek zömét a személyes találkozások tették ki. Már kezdetben jelentkezett az együttműködés hiánya, pl. az ügyfelek nem jelentek meg a mentornál. A mentori szolgáltatásba irányítottak döntő többsége pozitívan állt a szolgáltatáshoz, de voltak olyanok is, akik kooperációs készsége a bérpótló juttatásra való jogosultság feltételeinek megszerzésére korlátozódott, azután már kevésbé voltak motiváltak az együttműködésben. Megnehezítette a kapcsolattartást, amikor szándékosan téves adatokat adtak meg elérhetőségként, vagy a megkeresésre nem reagáltak.³

Nehézség okozott az ügyfelek halmozottan hátrányos helyzete. Sem e-mail címmel, sem telefonnal nem rendelkeztek, a kapcsolattartás kizárólag levélben történhetett. Többen nem bejelentett lakóhelyükön, cím nélküli vagy olyan helyen laktak, ahová nincs postaszolgáltatás. Ilyenkor csak akkor volt megoldható a részvétel, ha a mentor megtudta az adott pillanatban elérhető tartózkodási helyet, utánament, esetleg üzent az ügyfélnek. Kivétel volt, ha az ügyfél magától – ha eszébe jutott, vagy szüksége volt az ellátásra – benézett a munkaügyi kirendeltségre, esetleg a mentorhoz.⁴

A szolgáltatás körzetében lakókkal is korlátozott volt a személyes találkozás lehetősége. Sok esetben az álláskereső közölte, hogy nincs pénze beutazni – ilyen helyzetekben a mentorok lehetőségei behatároltak voltak. A munkát a jobb képességű ügyfelek sem mindig könnyítették meg. Bár a mentorok az ügyfelek érdekében nagy energiákat mozgósítottak, a mentorált „elfelejtett” visszajelzést adni, így általában utólag derült ki, ha elhelyezkedett az illető. A mentorok kezdeti, átlag feletti empátiája, az ügyfelek túlzott elfogadása hibásnak bizonyult, meg kellett tanulniuk a problémamegoldás reális kezelését – nem az ügyfél helyett, hanem vele együtt, felelősséget át nem véve segítve őt. Egyik feladat volt az álláskeresők Europass- önéletrajzának elkészítése. Itt háromféle helyzet adódott: a/ a személy igényli és örül neki; b/ nem tudja, hogy milyen végzettsége, szakképzettsége van, és c/miért kellene neki önéletrajz; nincs rá szüksége, és nem akarja, hogy elkészítsék azt (!). A mentorok ilyen esetre nem számítottak, esetenként meg tudták győzni az álláskeresőt az önéletrajz hasznosságáról. Kényszeríteni senkit

² Ilyen jellegű kérés a mentorok ajánlása ellenére egyetlen esetben sem történt.

³ A Pétervárosi Kirendeltségi mentor szerint a havonta a szolgáltatásban újonnan megjelent álláskeresők száma megegyezett a behívott ügyfelek számával. A mentor kirendeltségen való folyamatos jelenléte megkönnyítette a mentoráltakkal való találkozást, míg Egerben több esetben tapasztalható volt, hogy a kirendeltségről a TISZK-hez irányított ügyfél útközben „elkallódott”.

⁴ 2012. január 19-én a szolgáltatás befejezése után egy mentorált a félévvel korábban megküldött felhívásra megjelent a TISZK-ben.

nem lehetett a közreműködésre, még akkor sem, ha az elkészítés a mentor segítségével történt volna. Az önéletrajz elkészítését nehezítette, hogy többen nem tudták, hogy tanulmányaikat mikor és hol végezték, milyen munkahelyeken dolgoztak, milyen munkaköröket töltöttek be. Amikor a bizonyítványok bemutatását kértük, sok esetben az okmány elvesztésére hivatkoztak, ugyanakkor tiltakoztak, amikor a mentor felajánlotta segítségét a hiteles másolat beszerzésében. Többen funkcionális analfabéták voltak, néhányan a saját nevüket sem tudták leírni.

A szolgáltatásban olyanok is megjelentek, akiknek különböző egészségügyi, illetve mentális problémái voltak. Előfordult, hogy a résztvevő alkoholos vagy egyéb tudatmódosító szer által befolyásolt állapotban érkezett, a mentorok ilyenkor diszpécseri funkciót is elláttak, a segítő szakszolgálathoz irányítva az érintettet. Állandó nehézség volt a motiválatlanság. Bár a szolgáltatásban a többség együttműködve vett részt, ez nem volt általánosítható az elhelyezkedési szándékokra. Ebben két nagy csoport különíthető el: az egyik csoportot alkotják azok, akik bármit megtennének, hogy újra dolgozhassanak. Számukra a tétlenség az énfogalmukkal és önértékelésükkel össze nem egyeztethető dolog, amit nem tudnak elfogadni. Ezek a legegyüttműködőbbek, önállóan is keresnek munkalehetőségeket, még úgy is, hogy csökkent munkaképességük befolyásolta elhelyezkedésük esélyeit. A másik csoport szinte mindent megtesz azért, hogy ne kelljen hivatalosan dolgozniuk. A javasolt megoldásokkal szemben látszat kifogásokkal élnek, nincsenek sem rövid, sem hosszú távú terveik. Gondolkodásuk és problémamegoldási igényük többnyire rugalmatlan, stratégiákat nélkülöző.

A munkaerőpiaci szempontból kívánatos javulás elsősorban a fiataloknál várható, a szemléletbeli változással egyenes arányban. Számolni kellett azokkal a középkorúakkal is, akik családjában iskoláskorú vagy már álláskereső gyermekek vannak. Őket mind az egyéni mentorálásban, mind a tréningek során arra biztatták, hogy ismereteiket adják tovább, hozzájárulva hozzátartozóik sikeres életpályájához.

A projekt során a mentorok nemcsak az ügyfelekkel kapcsolatban éltek meg nehézségeket, szembesültek szinte átléphetetlennek tűnő akadályokkal (például hajléktalan álláskereső esetében), hanem dokumentációs zavarok is történtek. Nehezen éltek meg, hogy folyamatosan más-más elvárásokhoz kellett alkalmazkodniuk. Miután azt tapasztalták, hogy minden anyagukban a munkaügyi szolgálat hiányosságokat fedez fel, egyfajta tehetetlenségi állapot lépett fel, ezért szükséges volt a szakpszichológus szupervizor beavatkozása. Váratlan konfliktushelyzet is adódott, amikor egy mentor azonnali felmondást jelentett be, külföldi munkalehetségre hivatkozva. Amikor a vezető ragaszkodott a megbízási szerződésben szereplő 30 napos határidőhöz, a mentor feladatait át nem adva, el nem számolva, kilépett. A távozó feladatait két helyettesítő mentor vette át, ez nem csupán adminisztrációs teendővel járt. Tovább kellett éltetni a kialakult kapcsolatrendszereket. Ez sikerült, amit igazolnak a telefonos vagy e-mailes megkeresések, azok, akik problémáikkal továbbra is személyesen keresik a TISZK-et.

A tanácsadásba 320 fő helyett 370 főt sikerült bevonni (Pétervásáran 90, Egerben 280 fő). Az ügyfelek zöme 30-40 éves, de minden korosztály képviseltette magát. Iskolai végzettség tekintetében legalacsonyabb arányúak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők. A piacképes szakképesítések hiánya akadályt jelentett. Az alacsony végzettségű, illetve szakmával nem rendelkező munkanélküliek helyzete a falvakban, kistelepüléseken nehezebb volt, mert ott korlátozottabb a munkáltatók száma. Voltak olyan mentoráltak, akik hegesztői, szobafestői, lakatos, vagy egyéb, keresett szakmákkal sem tudtak elhelyez-

kedni. Vagy a mobilitás hiánya volt az állástalanság oka, vagy a feketegazdaságban dolgozott, ami miatt megérte számára a jelenlegi helyzet fenntartása.

A fiataloknál rendszeres állapot, hogy a család biztosította körülmények nem készítették őket munkavállalásra. Amíg a család által nyújtott „mentőháló” rendelkezésre állt, addig a családtag kevéssé volt motiválható, hogy maga is felkészüljön önállóodása kezdetét jelentő elhelyezkedéséhez.⁵ A mentorok feladata volt, hogy felvegyék a kapcsolatot a munkáltatókkal, egyeztessenek az elhelyezkedési lehetőségekről, a munkavállalókkal szemben támasztott kompetenciákról, jövőbeli lehetőségekről. Minden alkalommal kitűnt, hogy a munkáltatók létszámbővítési szándékai minimálisak. Elsősorban piacképes szakmával, nagy gyakorlattal rendelkező megbízható, ajánlás útján látókörükbe került munkavállalókat kívántak alkalmazni. Erre való hivatkozással a mentorok folyamatosan hangsúlyozták az élethosszig való tanulás fontosságát. Az érintettek között azonban kevesen vannak, akik motiváltak a tanulásban még akkor is, ha ezt finanszírozzák számára.⁶

Munkáltatói oldalról is jelentkeztek disszonáns jelenségek. Egy építőipari vállalkozás vezetője elmondta, hogy vállalkozásában nagy arányban foglalkoztat alacsony iskolai végzettségű, zömmel szakképzetlen munkavállalókat. Ezeket betanítva, szakember irányítása mellett még elfogadható színvonalon teljesítik a minőségi követelményeket. A munkavállalók bérén nagy megtakarítást tud elérni és nem érdekelt abban, hogy több szakképzett alkalmazottat foglalkoztasson. A hosszú ideje álláskeresőknél egyéb kompetenciák is hiányoznak. Nem képesek reális értéküket meghatározni az adott munkaerőpiacra. Kifogásolható hozzáállásuk („a kapott minimálbérért már nehogy megszakadjanak”), késve érkeznek munkába, illetve a kezdeti lelkesedés fázisa után feladataikat hiányosan végzik, ennek megemlézésekor támadóan reagálnak feletteseik felé. Az ilyen helyzetek kiemelt figyelmet kaptak mind az egyéni tanácsadásokon, mind a csoportos tréningeken.

A munkaerőpiaci tréning

Az Egerben és Pétervásárán beillesztett „Munkaerőpiaci 1x1” akkreditált képzésben a résztvevők száma eltért a projektben ténylegesen megjelentektől. Ennek egyik oka, ha az álláskereső időközben elhelyezkedett és már nem jelent meg a foglalkozáson. Ugyancsak elmaradt a résztvevő, ha nem tudott beutazni (anyagi problémák miatt), vagy nem vette át az értesítő levelet. Többen, több esetben állították, hogy éppen az adott napra volt állásinterjúja, vagy kórházi vizsgálatra való berendelése. Ezért a mentorok az akkreditált létszám 150-200%-ával túlbiztosították a kiértékeléseket, de így sem sikerült soha elérni a foglalkozás maximálisan engedélyezett létszámát. A többször behívott, de meg nem jelent ügyfelek esélyt kaptak a későbbi tréningeken való megjelenésre, de a jelenléte alakulás továbbra is hasonló maradt.

⁵ Példaként említhető az egyébként könyvtárszakos diplomával és logisztikai ügyintézői végzettséggel rendelkező fiatal, aki elmondása szerint jelentkezett egy egeri munkahelyre, és fel is vették volna. Ő inkább nem vállalta el a munkát, mivel megterhelőnek érzi azt, hogy lakóhelyétől gyalog 50 percre van a munkavégzés helye. A kérdésre, hogy gondolt-e tömegközlekedésre, biciklire elmondta, hogy nem szeretne naponta ennyit utazni.

⁶ Megjegyzendő, hogy több olyan ügyfél volt, aki érettségivel rendelkezve, magasan képzettnek érezte magát, és egy ún. iparos szakma elsajátítását feleslegesnek, sőt, szó szerint idézve „lealacsonyítónak” tartotta.

A nyolc órás foglalkozásokon három egymásra épülő modul került feldolgozásra, két fő trénerrel, napi adatokkal, interaktív formában. A képzés célja: a résztvevők olyan kompetenciákra felkészítése, melyekkel a munkaerőpiacon eredményesen szerepelhetnek. Az egyik feladat: a résztvevők önismeretükre alapozva (önállóan vagy segítséggel) képesek legyenek állást keresni, értsék ennek szükségszerűségét, ismerjék az ehhez szükséges technikákat, szerezzenek több információt a munkaerőpiac működéséről, annak forrásairól. A másik feladat a nyílt munkaerőpiacon való tartós elhelyezkedés támogatása, a rendszeresen végzett feketemunka felszámolása. Az egyéni tanácsadáson résztvevők 45%-át sikerült ebbe a kiegészítő csoportos szolgáltatásba bevonni.

Egerben és Pétervásárán összesen hét-hét tréning történt, ezek több tanulással jártak.

Az időmunkák idején alacsony arányú a megjelenés. Összevetve az időszakos megjelenési arányokat az egyéni tanácsadásokon, valamint a csoportos tréningeken, a tartós álláskeresők zöme, mintegy 60 százalék (a férfiak 80, a nők kb. 40%-a) feltehetően a feketegazdaságban dolgozik. Valószínűleg ez az oka a távollétnek és az idő előtt távozó, vagy távozni akarók is erre hivatkozva hagyták ott a foglalkozásokat. Feltételezhető, hogy az eltelt évtizedekben hozzászoktak, hogy a kötelezettségek nem teljesítése, illetve a feketemunka nem jár retorziókkal, vagy ha mégis, akkor annak következményei nem érdemlegesek. Sajátos módon működik erkölcsük, gondolkodásuk, és sajnos helytelen nézeteiket már nyíltan felvállalják, nem szégyellik. Mivel mindenkit hibáztatnak magukon kívül jelenlegi helyzetükért, így elvárják, mindenki más tegyen azért, hogy ők megélhessenek. Közülük minimális azok száma, akik a kivételhez tartoznak. Egerben az idegenforgalmi és szőlőművelési munkák vetették vissza a megjelenés arányát. Szeptemberben a Pétervásárára behívott 14 főből mindösszesen 2 (!) fő jelent meg⁷. Egyikük komoly egészségügyi problémával küzdött, mégis eleget tett kötelezettségének. Elmondása szerint az utóbbi másfél évet betegsége miatt otthon töltötte, de már egyre nehezebben viselte azt, hogy nem dolgozhat. A legproblémásabbak (az összlétszám mintegy fele) nézetének megváltoztatása központi, az eddiginél szigorúbb szabályozás, valamint a munkaerőpiaci szolgáltatások kibővítése nélkül nem lesz sikeres. Az életbe léptetett munkaügyi szabályzás első eredményeit tekintve, további javulás várható. Sokaknál az évtizedek alatt becsontosodott „rutin megúsás”, vagy eltorzult értékítélet egy-két napos, de még egy-kéthetes tréningekkel sem változtatható meg, a szabályzás új eszközrendszerre azonban biztató a változtatások megteremtéséhez. A tartós álláskeresők a kezdeti kudarcok miatt (mivel senki nem segített nekik megtalálni sikertelenségük okát) megrekedtek a veszteségfeldolgozás egy-egy lépcsőfokán (apátia, depresszió). Innen a mentorok nehezen, vagy csak a szakpszichológus segítségével tudták kimozdítani őket. A munkahelyükről frissen elbocsátottak – segítség híján – még nem jutottak túl a veszteségfeldolgozás kezdeti fázisain sem.

Az álláskeresők négy csoportba sorolhatóak. I. Csoport (akar – képes): mintegy 5-10% célja a nyílt munkaerőpiacra történő mihamarabbi visszatérés. Ők voltak az érdeklődők, a trénerrekhöz kérdésekkel és tanácskérésekkel fordulók.

II. Csoport (nem akar – képes): 30-35%-uk képességei megvoltak a munka világába történő visszatéréshez, de akarati, és külső-belső motivációs hiányosságot lehetett felfedezni náluk. Stablnak értékelt helyzetük munkába állásuk esetén romlott, vagy nem

⁷ A foglalkozás a hónap végén zajlott, ekkor kezdődik az erdei fakitermelés előkészítése a vegetációs időszakot követően, illetve a vonzaskörzetben kezdődik a szüret.

javult az abba fektetett erő kifejtéssel egyenes arányban. Egyéni mobilitásuk hiányát sok esetben érzelmi kötődéssel magyarázták. Nagyrészüket (annak ellenére, hogy megfelelő anyagi forrásokkal rendelkezett), a szolgáltatások alatt rendszeresen dolgozott, de sem erkölcsileg, sem büntetőjogiilag nem érezte vétkesnek magát a különböző ellátások felvételéért, mert „ez nekik jár”. Akiben a jogosság kételye felmerült, az felelősségét másra hárítva, főleg politikusokra, közismert személyiségekre hivatkozva, vagy „majd ha mutat nekem olyan lúzert a faluban, akit leültettek ezért, akkor majd én sem veszem fel, de addig...” szófordulatokkal élt.

III. Csoport (nem képes – akar): A résztvevők 45-50%-a szeretett volna változtatni jelenlegi sorsán, de kompetenciái alapján erre nincs esélye (az egri és pétervásárai foglalkozásokon az „akar – képes” csoporttal együtt ők voltak kisebbségben). A beiskolázásra tett kísérletek 99%-ban hatástalanok voltak, mivel azok a nyolc osztállyal rendelkezők, akik részt vettek a tanfolyamok bemeneti tudásszint mérésén, a maximálisan elérhető pontszámból (100) átlagban 24-et teljesítettek. Így nem érték el még azt az 51%-os teljesítménymutatót sem, amivel a felvételi eljárás második fordulójára bejuthattak volna.

IV. Csoport (nem képes – nem akar) Az ebbe a kategóriába soroltak száma a maradék elvnek köszönhetően, megtriplázódott. Míg korábban általában 10-15%-ban reprezentálták csoportjukat, arányuk az utolsó foglalkozásokra 45-50%-ot tett ki. Hozzáállásuk miatt a közfoglalkoztatás követelményeinek sem felelnének meg. Ha mégis megjelennek, tevékenységükből több (erkölcsi és anyagi) kár származik, mint haszon. Ők voltak azok, akik 3 órával is lekésték a foglalkozások kezdetét, felháborodtak annak 8 órás időtartamán, illetve azon, hogy – állításuk szerint – velük ezt senki nem közölte⁸, így csak fél órájuk van rájuk stb. Többen alkoholos befolyásoltság alatt érkeztek, szinte minden csoportban volt legalább egy személy, aki más tudatmódosító szer hatása alatt állt.

A TISZK a személyközpontú beavatkozó csoportot a legproblémásabb álláskeresőket támogatására hozta létre. A deviáns magatartásúak kiszűrésében segített ez a csoport, de nem ez képezte fő feladatukat. Lehetőségeik csak korlátozottan (személyenként 15-15, összesen 45 óra) álltak rendelkezésre. Bár a mentorok a személyközpontú beavatkozó csoport szakterületeit (pályaorientáció, munkatanácsadás, munkapszichológia) generalista módon többé-kevésbé ismerték, ez nem helyettesíthette az átlagostól eltérő, bonyolultabb esetekben a speciális szaktudást.

A projekt teljesülése az 1. sz. táblázat közvetlenül mérhető eredményein alapult. Optimális esetben a felsorolt kompetenciák gyakorlatilag lépcsőzetesen épülnek egymásra. Mivel a csoportok homogenitása nem volt megteremthető, mindenki más szintről indult, így a sikerkritériumokat is a személyek fejlődéséhez kellett igazítani. A foglalkozás akkor érte el a célját, ha az álláskereső legalább egy, korábban meg nem lévő kompetenciát tudhatott magáénak a tréning végére.

Bármelyik kompetenciát érték el, a befektetett energia már eredményt hozott. A tréningek egyéb pozitív hatásokkal is jártak. A résztvevők együttműködési hajlama nőtt, a trénerrel szembeni kezdeti hűvös, ellenséges viszony nagyrészt megnyihült, a résztvevők fokozatosan feloldódtak, végére pedig megnyíltak. A mentoráltak támogatással készítették egyéni terveiket, a funkcionális analfabétáknak a tréningvezetők írták le

⁸ A behívottak irányítólapjain mindig szerepelt a pontos (állandó) helyszín, kezdési időpont, időtartam, illetve a mentorok szóban ugyancsak utaltak ezekre az egyéni tanácsadásokon.

gondolataikat. A foglalkozások értékelésének összesített átlaga a résztvevők megítélése alapján: 5,1, a csoportvezetőkről alkotott vélemény is pozitív volt. Általános vélemény volt, hogy „gyakrabban kéne ilyen foglalkozásokat tartani és több időben”.

ÖNISMERET TERÉN	MUNKERŐ-PIACI ISMERET TERÉN
Képes hasznosítani a jó tulajdonságait, csökkenteni az előnytelenek hatásait.	Munkaerőpiaci célokat képes meghatározni önmagával kapcsolatban.
Szembesülni tud az erősségeivel és a gyengeségeivel.	Felismeri a tanulás adta lehetőségeit.
Képes felismerni, hogy egy adott helyzetben miként reagáljon.	Meg tudja határozni saját munkaerőpiaci értékét.
Képes kellően megbecsülni önmagát.	Képes segítséget (ajánlást) kérni.
Képes megismerni énképét, önértékeit.	Képes felismerni a munkaerőpiac reá vonatkozó törvényszerűségeit.
	Képes felismerni a munkáltatói követelményeket.
	Reális képet tud alkotni a munkaerőpiac területi helyzetéről.

1 táblázat: A „Munkaerőpiaci 1x1” tréning sikerkritériumai

A projekt hat hónapja során minden résztvevő kapott valamilyen pozitív megerősítést. 370 fő személyre szabott egyedi támogatásban, 176 fő pedig csoportos, akkreditált, munkaerőpiaci esélyt növelő képzésben részesült. A projekt egyik hozadéka volt, hogy a hátrányos helyzetű személy számára önmagában a munkavállalásra felkészítés nem feltétlenül jár olyan előnyökkel, amelyeket a külső szemlélő természetesnek tart és erre célprogrammal készül. A munkavállalás csupán a sikeresség egyik eleme, de nem záloga.

A célcsoportok demográfiai, motivációs, személyiségi és konfliktuskezelési jellemzőikben is eltérnek, ami kiforrott mentorokat kíván. Ilyen programokban cél a hátrányos helyzetű személyeknél/személyekkel olyan adaptív stratégia kidolgozása, amelyben megtanulják, hogyan lehet segítséget kérni és a felajánlott segítség közül választani. További feladat tudatosítani, mikor érdemes küzdeni, mikor meghátrálni és mikor másokhoz fordulni. A segítő feladata pedig a konkrét támogatáson túl a fentiekhez igazít ott tanulási folyamat facilitálása. A halmozottan hátrányos kistérségben lévők valódi esélyei előreláthatóan nem fognak oly mértékben javulni, hogy azok nagyszámú elhelyezkedéshez vezessenek.

A munkáltatók hozzáállása jobb esetben is csak a támogatottak elhelyezésében volt partneri. Hasznosnak tartanánk olyan közvetlen kommunikációs és technikai kapcsolatok megeremtését, ahol – akár számítógépes adatbázis kialakításával – a munkáltatói és munkavállalói igények direkt egyeztetésére sor kerülhetne. Az egyéni mobilitás hiánya miatti munkanélküliség csökkenthető lenne, ha olyan támogatási formák jönnének létre, melyek a munkaadóknak, vagy közvetlenül a munkavállalóknak térítenék a munkába járási, – nagyobb távolságok esetén elhelyezési – költségeit. Ezzel a piacképes szakképzettségűek, helyben munkalehetőséget találó agilis munkavállalók segítséget kaphatnának elhelyezkedésükhöz. Az egyéni kompetenciákban tapasztalható pozitív változások nem mindig nyújtanak valós esélyt az elhelyezkedéshez, de megerősítette szakmai elhivatottságunkat, sikerélményként könyveltük el, amikor az ügyfelek a mentorok segítségével bejelentett munkához jutottak.

Annakidején a Oktatási Minisztérium, az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány és az Országos Közoktatási Intézet együttműködésével létrejött „Foglalkoztatásba ágyazott

képzés” címet viselő program célja volt, hogy speciális feltételek (munka és tanulási lehetőségek együttes biztosítása) mellett nyújtson lehetőséget roma származású személyeknek ahhoz, hogy középfokú tanulmányokat folytatva piacképes szakmai végzettséget szerezhessenek. Azóta számos pozitív kezdeményezés a felnőttképzés eszközrendszerét felhasználva egyre kiterjedtebben szolgálja a foglalkoztatásba kerülők felkészítését (vö. a Start programok indítását).

Az Új Magyarország Fejlesztési Terv 15 operatív programja közül a Társadalmi Megújulás Operatív Program (TÁMOP), egyik prioritása a foglalkoztathatóság fejlesztése. E prioritáson belül több intézkedés van, egyikük a TÁMOP 1.1, a Komplex munkaerőpiaci programok a munkanélküli és inaktív emberek foglalkoztatásáért. Ennek további része a Decentralizált programok a hátrányos helyzetűek foglalkoztatásáért, amely keretet ad a felnőttképzés mentori tevékenységeinek is.

Irodalom

Az Integrált Termékfejlesztési Hálózat mentorálás/mentorság Munkacsoportja. Kutatás II. A munkaerőpiaci igényeinek illetve viszonyulásának meghatározása a mentorság/mentorálás alkalmazása iránt Magyarországon. Magyar Tartalomipari Szövetség. Budapest. 2008.

Heves megye statisztikai évkönyve 2009, 2010 / KSH. – Eger : Központi Statisztikai Hivatal Heves Megyei Igazgatósága.

Fejes József Balázs – Kasik László– Kinyó László (2009) Bevezetés a mentorálás kutatásába. Iskolakultúra. 2009.5.40-41.

Kisterületi Munkaügyi Statisztikai Rendszer (KMSR)- az adott időszakaszokra.

Lock Dennis (1996) Project Management. 6. kiadás, alapján a programot fejlesztette: Angyal Árpád.

Mayer József (2004) Bevezetés a mentorpedagógiába. In: Köpatakiné Mészáros Mária – Mayer

József (2004) Bevezetés a mentorálás módszertanába. Országos Közoktatási Intézet. Budapest.

Pályainformációs tanácsadók – elektronikus tananyag.

<http://www.palyatanacsadok.hu/html/1tananyag/Untitled-15.htm> -(letöltve 2012.12.17.)



VARGA ANITA

Dunaújváros kulturális infrastruktúrájának összefüggései*

1. Bevezetés

A tanulmány tárgya Dunaújváros Megyei Jogú Város kulturális földrajzi jellemvonásainak és a kulturális intézményrendszer kialakulásának, működésének vizsgálata. A társadalom változó kulturálódási igényei, szokásai miatt a városlakók a kultúrát egyre inkább szolgáltatás jellegűnek fogják fel, igényességében, minőségében érdekeltté válnak. Előzetesen feltételezhető volt, hogy a kultúráközvetítő intézményekben folyó tevékenységnek fontos eleme a (helyi) társadalom értékelése, megítélése. Ez a szolgáltatások minőségének folyamatos javítását teszi szükségessé, segíti a visszacsatolást az intézmények külső megítélése és a kulturálódás folyamata között. (Agárdi P. 2000, Varga A. 2008).

A vizsgálat arra a kérdésre kereste a választ, hogy miként vélekednek a kultúráról a városlakók, mint a szolgáltatást igénybevevők, és a kulturális intézmények vezetői, mint a kínálati oldal képviselői. Az empirikus vizsgálat fő kérdése volt, hogy változnak-e, és ha igen, hogyan Dunaújváros lakosságának kulturálódási szokásai a vizsgált intervallum alatt. A hipotézisek főként a szabadidős, művelődési, kulturálódási szokásokra, valamint a kulturális intézményekhez fűződő viszonyra vonatkoztak. Dunaújváros kulturális infrastruktúrájára vonatkozó statisztikai adatok összevetésre kerültek más új típusú városok és megyei jogú városok adataival. A kutatás hozzá kíván járulni a kulturális szolgáltatások tartalmának és kereteinek fejlesztéséhez, valamint Magyarország más településeinek lebonyolításra kerülő kulturális földrajzi témájú vizsgálatok továbbfejlesztéséhez.

A vizsgálat állításai az alábbi három fő csoportba sorolhatók:

Dunaújváros Megyei Jogú Város kulturális életének sajátosságai.

A kulturális fogyasztási szokások változása.

A kulturális intézményrendszer működésének áttekintése.

A tanulmány hozzá kíván járulni a kulturális szolgáltatások tartalmának és kereteinek fejlesztéséhez, valamint Magyarország más településeinek lebonyolításra kerülő kulturális földrajzi témájú vizsgálatok továbbfejlesztéséhez. Gyakorlati megvalósítása a 1. ábrán látható kutatási modell alapján történt. A modell alapja, hogy a rendelkezésre álló ágazati szekunder kutatási adatokat ötvözi a kutatási témához kapcsolódó elsődleges kutatási adatokkal. A kutatási modell bemenő adatai három csoportba sorolhatók, melyeket a következő felsorolás összegez:

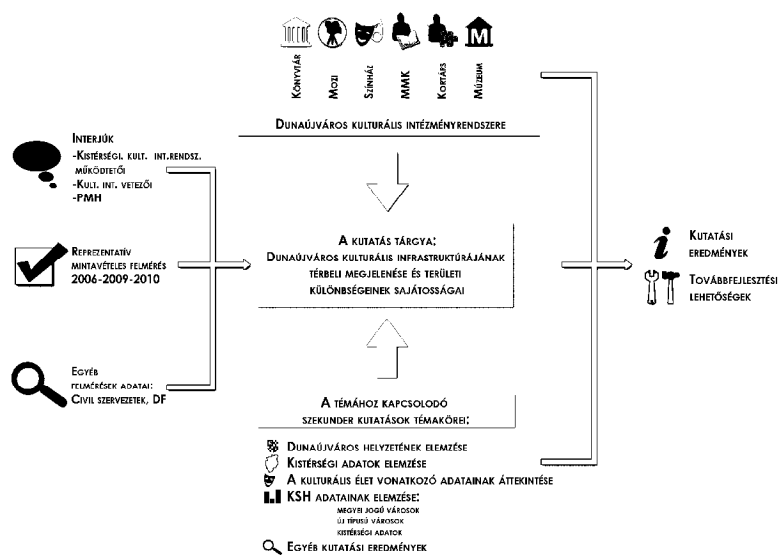
A gazdasági-társadalmi életet befolyásoló, az intézményrendszer működésére való hatást gyakorló közreműködők személyes véleményét megfogalmazó interjúk adatai.

A városlakók, mint kulturális intézményrendszert felhasználók többkörös, reprezentatív igényfelméréséből származó adatai.

Egyéb, a kutatási témával relációban lévő felmérések adatai.

* A cikk két nagyobb tanulmány szerkesztett változata.

1. ábra. Kutatási modell



Forrás: Kutatási adatok alapján szerk. VARGA A. 2009

2. Dunaújváros Megyei Jogú Város kulturális életére vonatkozó megállapítások

Kutatási adatokkal alátámasztható, hogy a város kulturális élete determinisztikus. A normatív szabályozásnak és finanszírozásnak köszönhetően kiszámítható alaptevékenységeket folytat a város. A civil szervezetek szerepvállalása elenyésző.

A változó dunaújvárosi gazdasági, társadalmi környezet hatása, demográfiai, migrációs folyamatok, valamint a térségi infrastruktúra jellemzői egyaránt negatívan befolyásolják a város kulturális életét.

Dunaújváros városi rangra emelkedésekor mesterségesen kialakított, hagyományokkal és helyi alkotókkal nem rendelkező település volt. A város alapításának idején a szocialista gazdaság- és iparpolitika hatására a gazdasági és társadalmi viszonyok alakulása erőteljesen függött az állam szerepvállalásától. A szocialista hatalmi rendszer szerint az úgynevezett szocialista típusú urbanizáció, az állami tulajdonviszonyok, valamint a térbeli folyamatok állami irányítása megszüntetik a felmerülő nehézségeket. Szirmai Viktória kutatásai alapján számos társadalmi jellegű probléma volt jelen Dunaújvárosban (például deviáns jelenségek, bűnözés, kiemelten magas válási arány, különböző társadalmi-gazdasági helyzetű lakónépesség beilleszkedésének nehézségei, szocializációs problémák, értékviszály) (Szirmai V. 1988).

A város fejlődésével egy időben (párhuzamosan) jött létre a kulturális intézményrendszer – tagolt, szervezett – ma is működő formája. A város kulturális életének kialakítására jellemző, hogy a szocialista művészetpolitika célul tűzte ki az értékes alkotások közkinccsé tételét a társadalom szélesebb rétegei számára. A kor akkori megítélése szerint a kulturális élet sokszínűsége a városban élő művészek, a közművelődés szakembereinek és a művelődéspolitikai irányítóinak múlt, elsősorban nem a városlakók közreműködésén alapult. A kulturális élet működtetésében markáns szerepet vállaló kultúrpolitika hozta létre és működtette a Sztálinvárosi Szórakoztatóipari Vállalatot. Az új város Dunapentelére települt, annak hagyományait azonban kezdetben figyelmen kívül hagyta.

Az épülő Sztálinváros kulturális helyzetét kezdetben az esetlegesség jellemezte. A város gazdasági és társadalmi viszonyai jellemzően a kilencvenes évek végén kezdtek megváltozni. A kulturális élet működésének alapját a közönségszervezés jelentette. Ennek a gondolatmenetnek a hatása a mai napig érezhető valamennyi érintett fél tekintetében. A történelmi városokban lezajló lassú szerves fejlődés és átalakulás nem klasszikus formájában valósult meg.

A megváltozó gazdaságszerkezet maga után vonta további társadalmi feszültségek megjelenését, erősödését. A kulturális intézményrendszer összességében nem alakult át a rendszerváltás után. A kultúra támogatásának legfontosabb pillére a mecenatúra, valamint az ipari nagyfoglalkoztatókhoz kapcsolódó támogatási rendszer volt. A szocializmus időszakában kiegyensúlyozottan működő támogató tevékenység miatt rejtve maradtak a feszültségek, melyek az igények és a konkrét megvalósítás eltéréseiből fakadtak. A gazdaságszerkezet átalakításával a korábbi támogatási tevékenység jelenléte elenyészővé vált. A vállalkozói kedv alacsonyabb maradt, mint más régiókban. Új támogatási forma nem kapcsolódott a folyamathoz. A piacgazdaság nem kedvezett a szektorok és területek integrációjára irányuló beavatkozásoknak, a fenntartók, befektetők számára a kultúra finanszírozása rövidtávon nem jövedelmező.

Az intézmények kijelölt közreműködőivel készített interjúk tanúsága szerint az intézmények vezetői jellemzően úgy gondolják, hogy a működés színvonala megfelelő. Helyzetértékelésük alapján a körülmények által behatárolt térben működtetik a szervezeteiket. Nem fogalmaztak meg hosszú távú célkitűzéseket, fejlesztési irányokat, legfőbb célként az intézmények fennmaradásának biztosítását tüzték ki. Kizárólag a Bartók Kamaraszínház és Művészetek Házának igazgatója nyilvánította ki elégedettségét és fogalmazta meg fejlesztési javaslatait. Sajátosságaiból fakadóan a színház a kulturális intézményrendszer legjobban működő eleme.

A rendszerváltás teret nyitott a politikai, gazdasági és társadalmi átalakulásnak és ezzel lehetőséget teremtett a nonprofit szektor létrejöttének. Az átalakulás hatására az egyes képviselők száma mennyiségét tekintve pozitívan változott. Az érdekérvényesítő képesség azonban jelentősen nem változott. A híd szerepkör, melyet sajátosságokból fakadóan ellátni kényszerülnek ezen szervezetek esetlegesen valósul meg. A döntési folyamatokban szerepük kiegyensúlyozatlan. Dunaújvárosban a civil szféra és vállalkozók közötti együttműködés, információáramlás nem kellően hatékony.

A KSH vonatkozó adatai alapján Fejér megye a kulturális élet területén működő szervezetek számát tekintve az országos átlag (296 kulturális civil szervezet) alatt van. A nonprofit szektor által képviselt három legnépszerűbb terület a szabadidő, sport és oktatás. Legkisebb aktivitás a szociális ellátás és a szakmai, gazdasági érdekképviselőket területén létrejövő feladatok ellátása kapcsán mutatkozik.

A működés hatékonyságának egyik kulcskérdése, hogy milyen fokú az együttműködési hajlandóságuk és érdekérvényesítő képességük. A városban 2004-ben létrejött Dunaújvárosi Civil Szervezetek Érdekegyeztető Tanácsa megpróbálja összefogni a nonprofit szféra résztvevőit és elősegíteni az érdekek megvalósulását. A civil szféra számára legfontosabb bevételi forrást az önkormányzati, illetve pályázati támogatások jelentik. Negatív tényezőként érvényesül az trend, hogy az állami támogatások mértéke csökken, így az együttműködés helyett a nonprofit szektor egyes tagjai versenyre kényszerülnek a források megszerzése érdekében. A kutatási adatok szerint lenne igény az összefogásra, ugyanakkor a versenyhelyzet gátat szab a hatékony együttműködésnek. Összességében megfogalmazható, hogy a civil szervezetek hatékonyságát elősegítené a célzottan meg-

fogalmazott stratégia és megfelelő mértékű forrásbevonás. A piacgazdaságra történő átállás a kultúra területén is változásokat eredményezett. Az egyes területeket érintő kedvezmények megszűntek, a kulturális szolgáltatások igénybevétele nagyobb ráfordítást igényelt. Megváltozott a társadalom igényének összetétele, bővült a kínálat, átstrukturálódás ment végbe.

A megyei jogú városok költségvetésében a kulturális finanszírozásra fordítható kiadások mértéke megközelítőleg 4%. Dunaujváros Megyei Jogú Város Önkormányzatánál a kultúrára fordított finanszírozás mértéke a vizsgált időszakban 2,1%. Az új város alapításánál az iparosodási folyamathoz kapcsolódó jellemző folyamat volt a munkaképes korú fiatal szakképzetlen/szakképzett munkaerő letelepítése. Ebben az időszakban a társadalmi mobilitás fő iránya a faluból városba történő vándorlás volt. Segéd munkások, szakmunkások, értelmiségiek bevándorlása egyaránt jellemző volt. Ez a tendencia alapvetően meghatározta a város demográfiai viszonyait. Az első három évben a letelepedettek magas számban változtatták meg foglalkozásukat. Új életmódot és foglalkozást választva, részben kényszerből, részben szükségszerűségből az új élet reményében. Ez a jelenség hatott a demográfiai folyamatokra, az iskolarendszer és kulturális intézményrendszer működésére. Az új város népességmegtartó ereje miatt a népesség növekedése a hagyományos történelmi városok értékeihez képest robbanásszerűnek volt mondható. Dunaujváros lakosság száma az országos tendenciáktól (1981) eltérően csak a kilencvenes évek elejétől csökkent érezhetően. A természetes fogyás mellett leginkább a migrációs veszteségnek volt köszönhető. 1990 és 2005 között a város lakosság számának változásában a (Székesfehérvárra és Budapestre irányuló) vándormozgalom volt a meghatározó, amely leginkább a fiatal, mobilis munkaerőt érintette. Az elvándorlás a városkörnyéki településeket pozitívan érintette, Kisapostag, Nagyvenyim, Kulcs, Rácalmás és Baracs haszonélvezői a változásnak. A város korösszetételének legfőbb jellemzője a 65 évnél idősebbek arányának jelentős növekedése. A 15 évnél fiatalabbak aránya ezzel párhuzamosan közel 9%-kal csökkent. A munkanélküliség 2001-től fokozatosan nőtt, mértéke 2005-ben átlagosan 5%, 2009-ben 8%.

A kulturális intézményrendszer infrastruktúrája a kor elvárásainak megfelelően működött. Az 1990-es évektől az önkormányzati fenntartású intézmények háttérágazata megújult. A kutatás eredményei szerint a megkérdezettek mindkét mérés (2006/2009) alkalmával megfelelőnek ítélték az intézmények infrastrukturális jellemzőit.

A beruházások (M6-os autópálya, Pentele-híd) a kutatás adatai szerint nincsenek jelentős hatással a város kulturális életére. A 2006-os mérések szerint a városlakók közel 60%-a pozitívan vélekedett a Pentele-híd élénkítő hatásáról, úgy gondolták, hogy a híd átadása serkentően hat majd a kulturális életre. 2009-ben a megítélés negatív irányba változott, azaz a városlakók elvárásai nem igazolódtak. Az intézmények vezetőinek nyilatkozatai megerősítik a kutatási adatokat. Kivételt képez a Bartók Kamaraszínház igazgatójának véleménye. A vizsgálat időtartama alatt a térségben zajló fejlesztések pozitív megítélése 30%-kal csökkent. A gazdasági visszaesés következtében elbocsátásokra került sor; a szűkülő munkalehetőségek polarizálják a jövedelmeket, jelentősen csökkentik a (kulturális) infrastruktúrára és szolgáltatásokra fordítható bevételek nagyságát.

A jövedelem szerinti megoszlás a normál eloszlás görbáját követi, de az átlagjövedelem alatt van. A kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy Dunaujváros kistérségi központi szerepének erősödését a Felső-Dunapart, Barátság és Kertváros városrészek lakói prognosztizálták leginkább a negyedek közül. A szkepticizmus a Technikum városrészre volt a legjellemzőbb. A demográfiai, migrációs mutatók, a térségi infrastruktúra

jellemző adatai alapján megállapítható, hogy az előregedési, elvándorlási folyamatok negatív hatásait a megvalósított infrastrukturális fejlesztések nem ellensúlyozzák. A városlakók nem használják ki a fejlesztések hatását a korábbinál nagyobb mértékben. A város népességmegtartó ereje nem nőtt az előrejelzéseknek megfelelően, jelenleg stagnál. A beruházások élénkítése a makrogazdasági folyamatokkal összhangban szintén nem valósult meg a várt ütemben.

Tényekkel alátámasztható, hogy a város kulturális életének működtetését tekintve is tervezett, „csinált” város. A folyamatosan változó dunaújvárosi gazdasági és társadalmi viszonyok jelenleg negatív irányban befolyásolják a város kulturális életének fejlődését, mind a támogatói (források szűkülése), mind a felhasználói oldalról nézve (a programok változatoságának hiánya, valamint finanszírozási nehézségek miatt). Igazolható azon állítás, hogy a demográfiai, migrációs mutatók, az infrastruktúra jellemzői, valamint a gazdasági szerkezetváltozás negatív hatással vannak a térség kulturális életére. Az előregedés, a migráció, a munkanélküliség hatására szűkül az intézményrendszert használók köre. A felmerülő igények specializálódnak. Ezeket az igényeket az intézményrendszer nem minden esetben elégíti ki.

3. A kulturális fogyasztási szokások vizsgálata Dunaújvárosban

A város lakosságának kulturálódási szokásait pozitívan befolyásolja a kulturális intézmények földrajzi elhelyezkedése.

A kulturális intézményrendszer elemeinek elhelyezése tudatosan történt. Minden központi feladatot ellátó intézményt a várost átszelő Vasmű út közelében helyeztek el. A látogatási szokások alakulásával kapcsolatban az intézmények vezetői megfogalmazták, hogy a földrajzi távolság jellemzően nem befolyásolja a látogatási szokásokat. A város lakói gyalogosan, tömegközlekedési eszközzel és személygépkocsival egyaránt nehézségek nélkül közelíthetik meg az intézményeket. A látogatási szokások vizsgálata láthatóvá tette, hogy a megkérdezettek 64%-a nem, 20,5%-uk évente vagy félévente egy alkalommal, 15,5%-uk havonta vagy gyakrabban látogatja a kulturális intézményrendszer elemeit.

Az Intercisa Múzeum munkatársa árnyalta a képet, a múzeumpedagógiai órákra vonatkoztatva elmondta, hogy a földrajzi távolság ebben az esetben behatárolja a látogatási szokásokat, a pedagógusnak bele kell férnie a tanóra kereteibe, az intézménytől távol elhelyezkedő iskolák pedagógusai nem tudják az órarendjükbe illeszteni a kihelyezett órát. A civil közönség esetében a látogatási szokásokat alapvetően nem befolyásolja a földrajzi távolság.

A Bartók Kamaraszínház esetében a városlakók látogatási szokásait nem befolyásolja a földrajzi elhelyezkedés, ugyanakkor a megépült dunaújvárosi hídnak pozitív jellegű hatása van. Jelentős számban látogatják a Duna bal partján lévő települések lakói, akik korábban elsősorban a kecskeméti Katona József Színház előadásait látogatták. A jelenleg valószínűsíthetően a befogadó-színházi jellegnek és a változatosabb programoknak köszönhető. Az ICA-D központi fekvésű, minden irányból jól megközelíthető.

A Kortárs Művészeti Intézet rendezvényeire vonatkozó alapvető megítélés nem változott az eltelt három év során. A megkérdezettek fele nem rendelkezik információkkal az intézmény működéséről. Az intézmény tevékenysége ugyanakkor közérdeklődésre tarthat számot speciális gyűjtőkörének köszönhetően.

A József Attila Könyvtár esetében a látogatási szokások megváltoztak a távhasználat irányába, a könyvtár használatához nem szükséges fizikai jelenlét, így ebben az esetben is bizonyítható, hogy a földrajzi elhelyezkedés és a látogatási szokások között nincs pozitív irányú összefüggés. Előzetes feltételezésemmel ellentétben a kulturális intézmény-

nyek térbeli elhelyezkedése jellemzően nem befolyásolja a városlakók kulturális fogyasztási szokásait.

Dunaújváros kulturális intézményrendszerének áttekintése során az alábbi megállapítások tehetők. Alapvető tendencia, hogy a legtöbb kulturális intézmény látogatottsága csökken. A rendezvényeken való részvétel és a múzeumi látogatások területén kismértékű növekedés mutatkozik. A közép és nagyvárosok kulturális rendezvényein való részvételi aktivitás tendenciái hasonlóvá váltak. A kisebb településeken élők a kultúráközvetítő intézmények közül leggyakrabban a művelődési házakat látogatják. A különböző fesztiválok, emblematikus rendezvények szerepe felértékelődik.

Dunaújváros ellátottsága a méretben és fejlettségi szintben hasonló városokkal (Nagykanizsa, Salgótarján, Hódmezővásárhely és Érd) összehasonlítva nem mutat negatív képet a kultúráközvetítő intézmények számát és a szolgáltatások színvonalát tekintve. Speciális adottságai, melyek kialakulásához kapcsolódnak, jelenleg nem érintik hátrányosan az intézményrendszer egyes elemeit. Kiemelkedő a települési könyvtárak számának, valamint az állandó színházak tekintetében. A mozitermek száma elegendőnek mondható a város nagyságrendjéhez viszonyítva. A többi városban önálló filmszínház nem található. Gyengeségként a többi várossal összevetve a közművelődési intézmények alacsony száma határozható meg. Összességében a Dunaújvároshoz hasonló népességszámú megyei jogú városok intézményi eloszlásának elemzéséből kiderül, hogy a város kulturális intézményrendszere tekintetében jó ellátottsági szintet élvez. A hasonló jellemzőkkel rendelkező településekkel párhuzamot vonva Dunaújváros előnyös helyzetben van.

A szocialista típusú városokkal történő összehasonlítás alapján Dunaújváros 2001-2007 között a legjobb értékeket érte el a mozielőadások és -látogatók számának alakulásában egyaránt. 2006-ban a látogatószám Dunaújvárosban 64 692, míg Tatabányán 16 942 fő volt, 2007-ben Tatabánya még megelőzte Dunaújvárost. A változás oka a városban átadott új multiplex mozi volt. 2009-ben a vizsgált két megyei jogú szocialista típusú városban az alábbiak szerint alakult a látogatottság: Dunaújvárosban 43 145 látogató, Tatabányán 127 889 látogató. A színházi előadások számának vizsgálata kapcsán a szocialista jelleg alapján Dunaújváros és Tatabánya vizsgálata releváns. Tatabányán az előadások száma 80 és 90 előadás között változik, míg Dunaújvárosban százas nagyságrend feletti értékek realizálódtak.

A kulturális rendezvények és a közművelődési intézmények számszaki adatait elemezve láthatóvá vált, hogy Dunaújváros negatívabb eredményeket mutat, mint a szocialista típusú városok általában. A város népességszámához viszonyítva kevés kulturális rendezvény számára biztosít helyszínt. A rendezvények számosságát tekintve alacsonyabb népességszámmal rendelkező települések (Oroszlány, Ajka, Százhalombatta) előzik meg. Ezek közül is kiugró értéket mutat Ajka, ahol a vizsgált időintervallumon belül a kulturális rendezvények száma négyszer több volt, mint Dunaújvárosban. A magas rendezvényszám eredményeként Ajka a látogatószám tekintetében is kiemelkedik a szocialista típusú városok rangsorából. A kulturális fogyasztási szokások mértékének negatív irányú változása összhangban van a megyei jogú városok tendenciáival.

A települési könyvtárak adatait elemezve megállapítható az, hogy az új fogyasztói igényekhez igazodva az alapszolgáltatások köre kibővült. Dunaújvárosnak az országos tendenciákkal történő együtt haladását jelzi, hogy a nagyvárosokhoz hasonlóan csökken a beiratkozott olvasók, a kikölcsönzött könyvek és a leltári állomány száma. A városok méretétől függetlenül, az értékekből leolvasható, hogy a felsőoktatási intézmények jelenléte pozitívan befolyásolja az adatokat. A felsőoktatásban résztvevő hallgatók aktívabban

veszik igénybe a könyvtári szolgáltatásokat. A nagy múltú felsőoktatási szereppel bíró városokban (Győr, Szeged, Debrecen) minden negyedik ember beiratkozott olvasója valamelyik könyvtárnak. Dunaújvárosban minden hatodik lakos tagja az intézménynek. A beiratkozott olvasók és a népességszám arányait vizsgálva Sopron adatai mutatják a legjobb értéket, ahol minden második ember könyvtári tag. Dunaújváros adatai 2001 és 2003 között növekvő tendenciát mutattak, majd pedig folyamatosan csökkentek, 2009-re 7874 fő a könyvtári tagok száma. Ez a báziséhoz viszonyítva közel 50%-os csökkenést jelent.

A mozilátogatási szokások változását vizsgálva egyértelműen csökkenő tendencia érvényesül. A rendszerváltást követően a mozik üzemeltetése többszektörűvé vált. Az előadások számában Dunaújváros megelőzi a hasonló népességszámú városokat (Érd, Hódmezővásárhely, Salgótarján). A legmagasabb értéket a város 2008-ban érte el 2043 előadással. A vizsgált időszakban az adott évek magasabb látogatószámának oka, hogy abban az évben a forgalmazott filmek száma nőtt.

A színházlátogatási szokások vizsgálata alapján Dunaújváros a hasonló népességszámú városok rangsorában 2004-ig az előadások számosságát tekintve vezető helyen állt, majd 2005-től a vezető szerepet Sopron vette át. Látogatószám tekintetében Sopron minden évben megelőzte Dunaújvárost. A megyei jogú városok rangsorában a színházlátogatás aktivitásában a város a középmezőny alatt helyezkedik el, megelőzve Szekszárdot és Tatabányát. A legjobb eredményeket a szellemi és kulturális központok (Debrecen, Győr, Pécs, Miskolc, Szeged) mutatják. A nagyvárosokban átlagosan ötször több előadást mutatnak be az érdeklődőknek, mint Dunaújvárosban. Ez az arány a látogatószám vizsgálata kapcsán is érvényes.

A kulturális intézményrendszer elemei közül a muzeális intézmények látogatási tendenciái viszonylag állandónak tekinthetők. A múzeumok kiállításai iránti érdeklődés növekedésében szerepet játszanak a turisztikai folyamatok hatásai. Dunaújváros esetében csökkenő tendencia mutatkozik, a látogatószám 15 543-ról 2009-re 12 984-re esett vissza. (A legdinamikusabb növekedés Szekszárd kapcsán látható, 2009-re a báziséhoz képest a duplájára nőtt a résztvevők száma.) Az alacsony látogatószám magyarázata lehet, hogy a vizsgált évben felújítások, átalakítások miatt nem fogadtak vendégeket a múzeumok.

A közművelődési intézmények keretei között működő rendszeres művelődési foglalkozások és alkotó művelődési közösségek alacsony népszerűséggel rendelkeznek a más típusú kulturális tevékenységekhez viszonyítva. Az alkotó közösségek közül a legnépszerűbbek a művészeti csoportok. A rendszeres művelődési foglalkozások közé tartoznak a tanfolyamok és klubok tevékenységei. Dunaújváros a megyei jogú városok rangsorában a középmezőnyben helyezkedik el. Jelentős a nyugdíjas klubok száma.

A látogatószám emelkedése és a rendezvények számossága között egyenes arányú növekedés nem minden esetben mutatható ki. Az állami támogatások megosztása fontos szerepet játszik a rendezvények létrehozásában. Az állami segítségnyújtás jelentőségét bizonyítja, hogy a 2009-es év a kulturális rendezvények és résztvevők számában is kimagasló eredményeket hozott. A Kulturális Turizmus Évében nagyarányú forrásbevonások történtek. A nagyvárosokban (Pécs, Szeged, Debrecen) háromszor több programot tartottak, mint a korábbi években. A megyei jogú városok rangsorában rendezvényszám tekintetében Dunaújváros az országos átlag alatt marad. Kevés a magas színvonalú, nagy tömegeket megmozgató rendezvény. A megyeszékhelyi státusszal nem rendelkező városok közül Érd, Sopron, Salgótarján és Nagykanizsa is megelőzi mind a látogatók, mind pedig a programok számában.

A szektorba történő beruházások jellemzően az állagmegóvásra irányulnak. A szakmai fejlesztési feladatok pályázatok segítségével valósulnak meg. Az intézményrendszerek fenntartói ellenőrző funkciókat látnak el. A jegyárak piaci ár alatt maradtak a preferált programok esetében. Az emelt árú belépő díjakkal szervezett, ún. „magas kultúrát” képviselő eseményeket jellemzően egy szűk, kvalifikált réteg látogatja leginkább. A témában keletkezett korábbi kutatási adatokról a megkérdezetteknek nem volt tudomása. Az önszerveződő kulturális kezdeményezések jelen vannak, jelentőségükről egzakt kutatási adat nem áll rendelkezésre. Nem működik egységes információhálózat, csupán esetenként segíti összehangolt terv a munkát. Nincs önálló marketingstratégia, a kultúrára vonatkozó stratégiai fejlesztési célok iránya a közösségi élet aktivizálására, a belvárosok kulturális tereinek felújítására, a városok kulturális eredményeinek, értékeinek, sajátosságainak megtartására, fejlesztésére irányulnak. Feladatként jelentkezik a városok idegenforgalmi vonzerejét növelő kulturális programok, események támogatása, kulturális értékeinek közkinccsé tétele.

Igazolható azon állítás, hogy a kulturális fogyasztási szokások mértékének negatív irányú változása összhangban van a megyei jogú városok tendenciáival. A látogatási szokások változásának tendenciája országos viszonylatban negatív irányba mozdul. Az okok között gazdasági- társadalmi jellegűek egyaránt megtalálhatók. A kulturális intézményrendszer elemeinek vizsgálata kapcsán Dunaújváros speciális adottságai, földrajzi helyzete pozitív tendenciákat eredményezett más hasonló méretű, de eltérő történelmi múltú városok összehasonlításában.

4. A kulturális intézményrendszer működésének áttekintése

A kulturális intézményrendszer elemei egymástól függetlenül, önállóan működnek a helyi önkormányzat koordinálásával. A kínálat felhasználói igényekhez történő alakítása a visszacsatolás esetlegessége miatt nem jellemző.

A kulturális ágazat bevételtermelő ereje a kiadásokhoz képest alacsony, országos szinten az érdekvégyesítő képessége (a színházak kivételével) gyenge. A hagyományos értelemben vett közművelődési intézmények helyzete stagnál. A központi költségvetés kiadásainak csökkentése hátrányosan érintette a közművelődési intézmények működését. A intézmények fenntartói szerint kevés a magas színvonalú kulturális élet megeremtéséhez szükséges forrás. Az intézmények a működtetésükhöz szükséges anyagi fedezetet belépőjegyekkel és különféle támogatások megszerzésével biztosítják. Bizonyos területeken továbbra is szükséges az állami beavatkozás, azonban mindez mérsékeltebb formában jelenik meg. Előtérbe kerül a közpénzekből, civil szervezetektől és különböző pályázati forrásokból történő finanszírozás. Dunaújváros, kulturális intézményrendszerének finanszírozását illetően speciális helyzetben van, legnagyobb mértékben a korábbi évekhez hasonlóan adott normatívából finanszíroz. Az összeg azonban csak az intézményrendszer fenntartásához elegendő, a fejlesztésre nem jut megfelelő mennyiségű forrás.

A statisztikai adatok a kutatás adataival összhangban alátámasztják az intézményi vezetők azon véleményét, mely szerint a kultúrához való hozzájutást tekintve a lakosság különböző rétegei közötti egyenlőtlenség tovább nő. A Városi Tanács, majd Önkormányzat az ezredfordulóig látta el a város kulturális életének koordináló, támogató, fenntartó feladatát a Kulturális Irodán, valamint a Kulturális Bizottságon keresztül. Az utóbbi években az Önkormányzat fenntartóként és/vagy támogatóként nem véleményezi az intézmények szakmai törekvéseit. A fenntartó a vezetők kinevezésével közvetett módon, valamint a költségvetés tervezésének idején, a források elosztásával tudja befolyásolni a város kulturális intézményrendszerének működését.

Koordináló szerepe egyre inkább háttérbe szorult, a Kulturális Iroda megszűnt, az összehangolás feladata adatkérésre alakult át. Ezen szervezetek teljesítményére, sikeres működésére vonatkozóan objektív mérőszám, teljesítménymutató nem áll rendelkezésre. A kutatás kapcsán a kulturális intézmények képviselői/vezetői az egyedi jövőképek felvázolása mellett megfogalmazták a közös koncepció, stratégia kialakításának fontosságát (a város kulturális koncepciójával összhangban) a szakmai döntési kompetenciák változatlan megtartása mellett. Az elképzelések alapja a pályázati lehetőségek maximális kihasználása. Jelenleg az egyes tématerületek összekapcsolása révén a szakmai egyeztetések eseti jelleggel valósulnak meg. A partnerközpontú szemlélet valamennyi intézmény esetében igazolható, azonban annak gyakorlati megvalósítása nem minden esetben hatékony.

A törvényi szabályozás mutatja meg, hogy az adott állam mely feladatokat tekinti a legfontosabbnak, a kulturális szolgáltatások (könyvtár, levéltár, közgyűjtemény, múzeumi intézmények, közművelődési intézmények) fenntartása állami vagy önkormányzati feladat-e. A finanszírozás mértéke befolyásolja a szolgáltatás színvonalát. A kutatási eredmények bizonyították, hogy az állami szerepvállalás kockázatkerülővé tette az egyes intézmények döntéshozóit. A normatíva alapvetően meghatározta a működési kereteket. Az intézményrendszer azon eleme, mely nem részesült állami normatív támogatásból, egyéb lehetőségek segítségével fejlesztette saját szervezetét. Ez az elem az intézményrendszer leginkább működő eleme.

A város kultúrához való viszonya ambivalens jellegű. A támogatás jelentős része normatív jellegű (nagyágrendileg 2% a mindenkori önkormányzati költségvetésből, a szinten tartásra és az esetleges fejlesztésekre szükséges 4% helyett). A mecenatúra szerepvállalása elenyésző. A kulturális/szórakoztató rendezvények iránti igény felmérésére a sajátosságok miatt lehetőség volt faktoranalízis (főkomponens elemzés) módszerének alkalmazására. Ennek eredményeként öt különböző kulturális igényű csoport rajzolódott ki. A kulturális helyszínek és rendezvények iránti igények összefüggését az életkor tekintetében vizsgálva az alábbi megállapítások tehetők:

Az életkor előrehaladtával a megkérdezett csoportok elutasították az alábbi szórakozási alternatívákat: blues kocsma, fiatalok számára biztosított szórakozási lehetőségek, jazz-rock klub, fesztiválok, mozi és a zenés estek. A megkérdezettek igényelnék a gyermektársastánc és az egyéb gyermekrendezvények megrendezését (valószínűleg a saját család létének függvényében). Az idősebb megkérdezettek inkább preferálták a zenés szórakozóhelyek létesítését, komolyzenei koncerteket, saját korosztályuknak szóló rendezvényeket és a népművészetet. A fiatalabb életkori csoportokban ezzel ellentétes tendenciák jelentek meg. A látogatási szokások vizsgálata alapján megállapítható, hogy a kutatásban szereplő válaszadók többsége elégedett a rendelkezésére álló kulturális szolgáltatások mértékével és azok minőségével, annak ellenére, hogy többségük nem látogatja rendszeresen az intézményeket.

A megkérdezettek véleménye és az interjúk alapján kijelenthetjük, hogy a kulturális intézmények szolgáltatásai (kulturális programok) és a fogyasztói igények nincsenek összhangban egymással. A potenciális közönség szabadidő-eltöltési szokásai nem kapcsolódnak szorosan a megvalósított kulturális programokhoz. A preferált rendezvények között erőteljesen megjelenik az ingyenes – könnyed műfajú, családi – rendezvények iránti igény. A felhasználói igények változása a közeljövőben is prognosztizálható, a gazdasági visszaesés hatására ebben a szektorban is visszaesés következhet be. Koordinációs szerepe maga után vonhatja a racionalizálási törekvéseket. Az egyes elemek külső források bevonásával határozzák meg működésük új irányait. Az egyes intézmények

vezetői innovatív marketingtevékenységet vázoltak fel. Közönségvonzó kulturális attrakciók kerülhetnek előtérbe.

A kultúra finanszírozásában résztvevő legfontosabb szereplők az állam, a piaci szereplők és a non-profit szektor. Az állam alapvető feladata a jogokhoz való hozzájárás biztosítása, beleértve a kulturálódáshoz való alkotmányos alapjogot is. Magyarországon jellemző tendencia, hogy a szakmai tapasztalat mellett a személyes kapcsolatok jelentik a szektorban az érvényesülés első számú alapját. Dunaújvárosban a kulturális intézményrendszer működtetése egy szűk réteg feladata, felelőssége volt és jelenleg is az. A fiatalok aránya a rendszer irányításában nem számottevő. Az állam szerepvállalása kétirányú: támogató és egyben a működési kereteket is kijelöli, beleértve az elvárásokat a szakmai munkával kapcsolatban. Adókedvezmények biztosításával ösztönözni kell az alternatív kultúrafinanszírozókat a szponzorációra, az erőteljesebb szerepvállalásra.

A reprezentatív célcsoport véleménye alapján a kulturális intézményrendszer bizonyos elemeivel nem elégedettek a város lakói. Az elégedetlenség többek között a tájékoztatás elégtelenségére és az ebből fakadó információhiányra vezethető vissza. Érzékelhető egyfajta tartózkodó magatartás a kulturális programokon való részvétellel kapcsolatban, az okok között társadalmi, gazdasági, szociológiai problémák egyaránt megtalálhatók.

5. Összegzés

A fő probléma az intézmények közötti koordináció, kommunikáció és együttműködés megvalósításának nehézségeiben, hiányosságaiban keresendő. A kapcsolattartás nehézsége, esetlegessége nyilvánvalóvá vált a doktori értekezés készítése során. Az intézmények képviselői megfogalmazták az igényüket a probléma kezelésére, ugyanakkor konkrét megvalósítási javaslatok nem születtek. Az intézményrendszer irányítói úgy gondolták, hogy a látogatók elvárásainak figyelembevétele nem igényli a feladatok újrafogalmazását, inkább csak a fokozatosság elvét valósítja meg.

Dunaújváros társadalmi megítélésének megváltoztatása egyaránt szükséges országos és helyi szinten, azaz a médiumok tudatos bevonására van szükség. A látogató általában pozitívan vélekedik Dunaújvárosról, főként a parkok, a Duna-part, a szocreál épületek sajátosságai miatt. A múzeum kiállításainak megújítása, bővítése elkerülhetetlen. A városban élő, országos hírű művészek támogatása, segítése jelenleg is megvalósul, ugyanakkor tevékenységüket a városlakók jelentős része nem ismeri. Népszerűsítése közös koordinációban megrendezett programokon keresztül valósítható meg a leghatékonyabban.

A Kortárs Művészeti Intézet országos rangú kiállítóhely, ahol kiemelkedő művészeti alkotások találhatók, többek között a városban tevékenykedő Palotás József, Várnai Gyula, Móder Rezső és Birkás István dunaújvárosi Munkácsy-díjas művészek művei. Ám a helyi képzőművész-társadalom megosztott, érdekérvényesítő képessége nem hatékony. Számos nemzetközileg elismert egyesület működik: Bartók Táncszínház és kórusok (Dunaújvárosi Vegyeskar, Dunaújvárosi Főiskola Női Kara, Viadana Kamarakórus), Vasas Táncegyüttes, Rosti Pál Fotóklub, magángyűjtemények (pl.: Kovácsmúzeum). A Dózsa Mozicentrum premier-, art moziként, valamint videotéaként működik.

A kulturális intézmények internet-elérése esetenként nem lehetséges, vagy elavult. A városlakók nem ismerik a helyi értékeket, adottságokat, erősségeket. A közművelődési intézményekben működő művészeti csoportok kommunikációjának javítása központi kérdéssé vált, az egységesség koncepciójának kialakítása elsőbbséget élvez. A különböző kulturális ágazatok, kulturális szervezetek koordinációjának erősítése az önkormányzat alapfeladata lehet(ne). A partnerség gondolatának erősítése, kiterjesztése minden

érintett részéről konkrétan megfogalmazódott. Szükséges lenne koordinátor munkakör létesítése, amelynek betöltője szakmai alapokon hoz döntéseket; katalizátorként működne.

Olyan munkatársra lenne szükség, aki alkalmas közművelődési, közgyűjteményi, művészeti, felnőttképzési munkaterületen elemző, tervező, szervező feladatok ellátására. Képes a kulturális ágazatok, intézménytípusok, szervezeti és közösségi formák menedzselésére. Speciális képességekkel és ismeretekkel rendelkezik a felnőttképzés területén. A hatékony és magas színvonalú feladatellátás érdekében a közművelődési munkában részt vevő munkatársak részére rendszeres intézményeken belüli továbbképzéseket kellene tartani. Dunaújváros kulturális életét általánosságban a statikusság jellemzi.

Bizonyítottá vált, hogy a város jelenleg féloldalas vonzáskörzete a híd szerepének erősödésével párhuzamosan pozitív irányba befolyásolhatná a kulturális intézmények működését. Jelenleg a dunaújvárosi munkahelyüket megtartani kívánók rekreációs tevékenységüket már új lakóhelyükön folytatják, így igényeik sem jelennek meg Dunaújvárosban, melyekkel befolyásolhatnák a működést. A város térségi szerepe vitathatatlan, az oktatási és egészségügyi szolgáltatások megléte, valamint szakmai színvonala a kistérségben működő intézményrendszer lehetőségeit, mi több, szakmai színvonalát egyaránt meghaladja.

A megkérdoztetek világossá tették, hogy szándékosan nem veszik igénybe a kulturális intézményrendszer szolgáltatásait. Dunaújváros turisztikai szempontból nem sorolható a tömegeket vonzó települések közé, ugyanakkor sajátos múltja, történelmi emlékei, műalkotásai, természeti környezete miatt vonzóvá tehető a potenciális látogatók számára. Az egyediséget képviselő programok multiplikátor hatása ösztönzőleg hatna a kapcsolódó szolgáltatások fejlődésére. Amennyiben a folyamatok újraszervezése megtörténik, valószínűsíthető, hogy a jelenlegi migrációs folyamatok intenzitása csökken, a város térségi szerepe és lakosságmegtartó ereje nő, és a budapesti agglomeráció jelenleg érvényesülő elszívó hatása mérséklődik. A térségi szerep erősödésével a dunaújvárosi híd szerepe felértékelődik. A kulturális intézményrendszer működésének pozitív irányú változásai révén a városi élettér újra vonzóvá tehető, ha nem is akkora mértékben, mint a megalapítását követő három évtizedben.

Dunaújváros kulturális intézményrendszerének helyzetelemzése

1. Bevezetés

Dunaújváros kulturális intézményei az értékek, információk gyűjtői, továbbadói, művészeti alkotások teremtésének, emellett közvetítésének helyszínei, ismeretterjesztő, szórakoztató és közösségi életet formáló helyek. A kedvezőtlen folyamatok ok-okozati viszonyainak feltárása érdekében a statisztikai adatok és az intézményvezetőkkel készített mélyinterjúk alapján következtetések vonhatók le az intézményrendszer működésének hatékonyságára vonatkozóan.

2. A kulturális intézményrendszer alrendszerének működési sajátosságai

A József Attila Könyvtár működési adatainak áttekintése

A könyvtár fő feladata gyűjteményének tervszerű és folyamatos fejlesztése. Egyéb feladatai a dokumentumok állományba vétele, feltárása, megőrzése, gondozása és az olvasók rendelkezésére bocsátása, hagyományos és elektronikus információhordozón egyaránt. A könyvtár 1996-ig a Munkásművelődési Központ része volt, majd a különválás után önálló önkormányzati intézmény lett. Az önállóság anyagi stabilitást és presztízsnövekedést jelentett a város intézményrendszerében.

A József Attila Könyvtár állományának alakulása 2000-2008

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
172941	168484	172442	175171	176166	177482	171477	173797	175239

A táblázatok forrása: kérdőíves adatok alapján szerk. VARGA A. 2009.

Közművelődési könyvtár működtetése minden önkormányzat számára kötelező alapfeladat. Köteteinek száma 2008-ban 175 239 db, a beiratkozott olvasói létszám 8376 f ő. Ennél azonban jóval többen használják, és veszik igénybe az olvasótermi, folyóirat-olvasó szolgáltatásait a könyvtárigazgató beszámolója alapján. A József Attila Könyvtár könyvállománya 2000 óta kis mértékben emelkedik. Az emelkedő könyv- és folyóirat árakkal az intézmény nem tud lépést tartani. A város lakosságának 15%-a könyvtári tag. A beiratkozott olvasók száma 2003 óta fokozatosan csökken, több mint 40%-a általános- és középiskolai tanuló, vagy felsőoktatási intézmény hallgatója.

A József Attila Könyvtárba beiratkozott olvasók számának alakulása 2000-2008

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
11534	11520	11532	11782	11488	11106	11308	9093	8376

Feltételezhető, hogy az internet nyújtotta szolgáltatások, a gyorsan, könnyen, akár otthonról is megszerezhető információtömeg nagymértékben befolyásolják a potenciális könyvtárlátogatók számának alakulását. A tendencia összhangban van mind a regionális, mind az országos trendekkel (Csatári B. 2003). A könyvtár munkatársainak megfélése szerint az olvasók létszámának további csökkenése nem folytatódik.

A Munkásművelődési Központ jellemző adatai

Az alkotó művelődési közösségek támogatása (néptánc, képző- és iparművészeti csoportok, fotósok, színjátszók), valamint természet- és társadalomtudományos ismeretterjesztés (egyedi előadások, tematikus sorozatok) a szervezet alapfeladatai közé tartozik. Az alkotó művelődési közösségek foglalkozásainak célja a közösségi élet megteremtése és a szórakozás. A lakosságnak többnyire nincs igénye az ilyen jellegű kulturálódási lehetőségekre, emiatt a részvételi aktivitás alacsony.

A művelődési intézmények működésének specifikus jellemzőiről, amelyek a Vasmű és a város építésének kezdetén a szórakoztatás és művelődés funkcióját biztosították, kevés információ áll rendelkezésre. A József Attila Kultúrotthon, a Radari és a Déli-városi Kultúrotthon 1951-1952 között úgynevezett „barakk kultúrházak” voltak. Az intézmény törekszik a nyitottságra, hangsúlyozza befogadó jellegét. Szolgáltatásai között megtalálhatóak az önfenntartó hobbikörök, szakkörök, valamint a különböző közhasznú és nyelvi tanfolyamok szervezése. Az épület központi fekvésének és adottságainak köszönhetően több civil szerveződésnek is helyet ad.

A Munkásművelődési Központ előadásszámának alakulása 2000-2008

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
80	58	57	109	87	137	184	191	74

Az adatokat leginkább a közösségi rendezvények befolyásolták. A Munkásművelődési Központban (későbbiekben MMK) bizonyos mértékű profilváltás ment végbe a városi igényeknek megfelelően. Az ismeretterjesztő előadások helyett a kiállítások és vásárok szervezése vált fő tevékenységgé.

A Munkásművelődési Központ látogatószámának alakulása 2000-2008

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
13 931	20 740	7250	48 726	41 183	86 530	77 662	82 775	30 724

Az MMK látogatószámának alakulása a vizsgált időintervallumon (2000-2008) belül heterogén képet mutat. A legalacsonyabb érték a bázisévhez viszonyítva 2002-ben volt 7250 látogatóval. A 2005-2007 közötti növekedés oka a közösségi rendezvényeken való részvételi aktivitásban keresendő. Az interjú eredménye szerint a látogatók számának csökkenése az intézmény profilváltásából következik.

Az Intercisa Múzeum működésére vonatkozó információk

Az Intercisa Múzeum Dunaújváros és környékének régészeti, történeti, néprajzi emlékanyagát gyűjti, őrzi és mutatja be állandó, valamint időszakos kiállításain. 1975-től viseli az intézmény Intercisa (az ókori településelőd) nevét, mely a római határvidék Magyarországon legjobban feltárt állomása. Az intézményhez tartozik a Római Kőtár és Romterület, valamint a Római Kori Fürdő. A tudományos tevékenységet folytató muzeális intézmény a Fejér Megyei Múzeumok Igazgatóságához tartozó területi múzeum.

Az Intercisa Múzeum előadásai/rendezvényei számának alakulása 2000-2008

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
83	113	44	62	144	34	137	179	99

A szervezett rendezvények, előadások számának változása trendszerűen nem elemezhető. A heterogenitás feltételezhető okai a felhasználói igények és az információforgalom változásában (TV, CD, PC, mobilkommunikáció) keresendők. A múzeum emblematisztikus rendezvényei viszonylag népszerűek, de az állandó kiállítás, források hiányában, nem újul meg.

Az Intercisa Múzeum látogatószámának alakulása 2000-2008

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
8077	6058	6075	13213	12519	2353	4228	5034	3648

A múzeumok kultúráközvetítő tevékenységének erősítése alapvetően fontossá válik. A múzeumok látogatósi hajlandósága a lakosság részéről kedvezőtlen. Az intézményekkel szembeni érdektelenség oka a szolgáltatások alacsony színvonalával indokolható. A kiugróan magas látogatósi adatok időszakos kiállításokhoz, illetve országos nagyrendezvényekhez – 2003-ban került először megrendezésre a Múzeumok éjszakája – való kapcsolódás eredményei.

A Kortárs Művészeti Intézet jellegzetes adatainak ismertetése

A Kortárs Művészet Intézet (későbbiekben: KMI) nonprofit, többfunkciós, nemzetközi, országos és városi művészeti projekteket létrehozó, megvalósító intézmény. Tevékenységi köre magába foglalja a Modern Művészetért Közalapítvány tulajdonában lévő és az alkotók által átadott gyűjtemények kezelését. 1989-ben kulturális felajánlás ösztönözte a KMI létrejöttét, melynek hatására egy év elteltével a Dunaújvárosi Városi Tanács létrehozta a Modern Művészetért Alapítványt. Nonprofit képzőművészeti kiállítóhely, ahol magyar, nemzetközi, egyéni és csoportos tárlatok kerülnek megrendezésre.

Szervezeti felépítését, ezenkívül szellemiségét a vezető szerint szakmai naprakészség, továbbá progresszív hozzáállás mellett a rugalmasság és nyitottság jellemzi. A KMI

a dunaujvárosi képző-, illetve iparművészek tevékenységének az országos, valamint a nemzetközi kulturális életbe való beillesztését tűzte ki alapvető céljául.

A társművészeteket bemutató programok mellett szakmai, valamint oktatási programokat szervez. Kiadói tevékenységet végez, melynek köszönhetően az intézet által kezdeményezett elméleti kutatások publikussá válnak, nyomtatott és elektronikus formában egyaránt. A kiállítási program összeállítása során figyelembe vett alapvető szempont, hogy a felvetett témák, azonkívül a kiállított munkák elhelyezhetőek legyenek a város kulturális közegében, a helyi és a régióban élő művészek alkotásai integrálhatóvá váljanak, törekedve az aktuális művészeti trendek bemutatására. Helyi, illetve speciális művészeti alkotásokat mutat be, emellett projekteket valósít meg elismert művészek bevonásával.

A Dózsa Mozicentrum működésének karakterisztikus jellemző adatai

A mozi látogatások változását vizsgálva egyértelműen csökkenő tendencia érvényesül. A mozik üzemeltetése többszektörűvé vált. Az internet térhódítása hatást gyakorolt a mozi látogatók számának alakulására. A tendencia gyökerei abban keresendők, hogy az internet és a DVD, Blu-Ray filmek megjelenésének eredményeként a kikapcsolódás ezen lehetősége otthon is, kényelmes körülmények között elérhetővé válik a lakosság számára. A kisebb, szűkebb kínálatú rendező mozik, hátrányosabb helyzetbe kerülnek a cinema citykkel és multiplex mozikkal szemben.

A megyei moziüzemi vállalatok megszűnése után, 1993-tól átmeneti kft. típusú vállalkozási formát követően közintézményként működött a város egyetlen filmszínháza. A bevétel-orientált nagytermi kínálat mellett a kamaraterem elsődlegesen művészmozzi repertoárt kínál (archív és alternatív filmek bemutatása, filmklub), 1994-től art-videotékaként működik. A mozi befogadóképessége korlátozott, két termében összesen 569 fős.

A Dózsa Mozicentrumot szervezett módon (kedvezményes lehetőség kapcsán), egyénileg és gyermekkel egyaránt látogatják a városlakók. A Dózsa Mozicentrum a mai elvárásoknak megfelelő látvány- és hangtechnikai rendszerekkel rendelkezik (Dolby Digital). Távlati tervei között szerepel a nagy- és a kamaraterem kihasználtságának növelése. Ennek eszköze az iskolák és csoportok részére nyújtott filmvetítések, továbbá a konferenciák, rendezvények, koncertek és egyéb terembérleti lehetőségek kihasználása.

A Dózsa Mozicentrum előadásszámának alakulása 2001-2009

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
1599	1601	1599	960	1892	1992	1918	2043	1933

A mozielőadások száma alapvetően stagnáló képet mutat. 2004. évi csökkenés az üzemeltető-váltásnak tulajdonítható. A következő években ismét növekvő tendencia érvényesült. Az előadások számának alakulása függ a mozi kínálati elemeitől is. Minél szélesebb a kínált filmek palettája annál nagyobb valószínűséggel látogatják a városlakók az intézményt. A változás nagy része (58%-a) a községi mozik megszüntetéséből adódott, ahol minden 100 férőhelyből 74 megszűnt.

A Dózsa Mozicentrum látogatószámának alakulása 2001-2009

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
94241	80677	57336	29326	60970	64962	60734	50600	43145

A látogatók száma 2004-re jelentősen visszaesett. A bázisévhez képest 2009-re a mozilátogatók száma 55%-kal visszaesett. A folyamat a már leírt trendekkel indokolható.

A Bartók Kamaraszínház és Művészetek Háza jellegzetes tényadatai

A kamaraszínház szerkezete és működése három fő területre osztható, melyek a következők: a Bartók Kamaraszínház, a Bartók Táncszínház működtetése, a társművészetek és szórakoztató programok bemutatása egyaránt alapfeladata. A színház – kiszámítható és tervezhető önkormányzati és állami támogatással – 1973-ban kezdte meg tevékenységét. 1988-tól félhivatásos státuszú Iskolaszínházi Társulattal, a Dunaújvárosi Bemutatószínpaddal rendelkezik. Mai arculata az 1990-es évek elején alakult ki, amikor a színházi tevékenység viszonylagos önállóságot nyert.

Bartók Kamaraszínház néven 1992-ben alakult újjá. A kamaraszínház nagyterme háromszázhatvanhét, a kamaraterme száz férőhelyes. Önálló bemutatók mellett fogadott vendéglátékokat is színre visz. A társulat évadra és produkciókra szerződött művészekből áll. A Bartók Táncszínház kortárs együttes, amely folklór elemeket használ fel produkciói alapanyagául. A társművészetek és szórakoztató programok (klasszikus zene, jazz) szervezésének indoka alapvetően a társművészetek befogadása és közvetítése (Viadana Kamarakórus, Bartók Music Club, Aula Galéria). A színház feladata még a Petőfi Művészeti Ligetben található Zenepavilon és Szabadtéri Színpad programjainak szervezése.

A Bartók Kamaraszínház és Művészetek háza előadásszámának alakulása
2000-2008

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
146	195	177	211	154	152	267	196	228

Az elmúlt időszakban az előadások száma jelentősen nem változott, kapacitásainak optimális (mind teljesebb körű) kihasználására törekszik. A színház vezetése bízik abban, hogy az előadások számának növekedési ütemével arányosan a nézőszám is növekedni fog, különös tekintettel a színház saját bemutatóira.

A Bartók Kamaraszínház és Művészetek háza látogatószámának alakulása
2000-2008

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
26 141	43 776	38 594	56 644	37 157	27 983	62 187	33 296	42 856

Forrás: KSH adatai alapján szerk. VARGA A. 2010

A vizsgálatok alapján elmondható, hogy kialakult (vagy inkább megmaradt) egy viszonylag állandó közönség, amely meg tudja fizetni a szolgáltatást. Összefoglalva: az intézményrendszer fenntartása, működőképességének megőrzése létfontosságú, mert bármelyik intézmény megszüntetése vagy elsorvasztása nehezen pótolható hiányt eredményez. Az intézményrendszer elemei alapvetően megfelelően, önállóan működnek. A gazdasági átalakulást követően a kulturális ágazatban is jelentős átrendeződés történt, a gazdaságosság vált a fő szervező elvvé. A működtetés többszektörűvé vált.

A kulturális ágazat bevételtermelő ereje a kiadásokhoz képest kicsi, országos szinten az érdekvéonyesítő képessége (a színházak kivételével) gyenge. Nagyon alacsony a központi normatíva összege, az egész szakterületre vonatkozóan. A hagyományos közművelődési intézmények helyzete stagnál, ugyanakkor világszerte növekszik a szabadidő és felértékelődik az életmóddal, kultúrával összefüggő elemek jelentősége.

3. A kulturális intézményrendszer hatékonyságának megítélése a működtetők szemszögéből

József Attila Könyvtár megítélése az intézményvezető szemszögéből

A könyvtárigazgató 1974-től könyvtárosként, 1986-tól annak vezetőjeként dolgozik. Az intézmény helyzetét áttekintve az alábbi megállapításokat tette: a könyvtár önkormányzati fenntartású, biztosítva a viszonylag kiegyensúlyozott működést. A korábban szak-szervezeti státuszban alkalmazott munkatársak 1996-tól, a könyvtár önállóvá válásától közalkalmazottak. A fenntartó önkormányzat pénzügyi investíciójának köszönhetően a működéshez szükséges infrastrukturális feltételek megfelelőek. A vezető megítélése szerint a könyvtár állománya az olvasói igényeket kielégíti, amennyiben nem áll rendelkezésre megfelelő könyv, könyvtárközi kölcsönzés segítségével az olvasó rendelkezésre bocsátják. A munkatársak szakmai és egyéb (angol/német nyelvtanfolyam, egyetemi) továbbképzése biztosított. Amennyiben összehasonlítjuk a József Attila Könyvtár működését a Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár működésével, megítélése szerint a dunaujvárosi könyvtár kedvezőbb (financiális és infrastrukturális) körülmények között végzi munkáját. A társ művelődési intézmények vezetőivel formális együttműködés keretein belül dolgoznak.

Az elektronikus média (Internet) hatását romboló jellegűnek ítélte. Ugyanakkor a tájékoztatás formái az elektronikus médiához kapcsolódnak (díjnyertes honlap, e-mail, hírlevél, tv, rádió, újság). Megítélése szerint a látogatási szokások megváltoztak a távhasználat irányába. A változás legfőbb oka az időtényező szerepe, a keresési idő jelentősen rövidül, a könyvtár használatához nem szükséges fizikai jelenlét. Fontosnak tartotta megjegyezni, hogy az intézmény korábban az úgynevezett „pártos” (azaz az állampárt által támogatott) intézmény volt. Ez a tény jelentősen befolyásolta a könyvtári állományt, a gyűjtőkört és a látogatási szokásokat.

A rendszerváltás után a szerep átalakult, az intézmény jelenleg heterogén kínálat biztosítására törekszik. A nagyvállalatok támogató tevékenysége megszűnt. Korábban öt fiókkönyvtárat üzemeltettek a különböző városrészekben, ezek közül kettő maradt életképes a látogatási szokások negatív irányú változása miatt. A könyvtárigazgató véleménye szerint a földrajzi távolság nem, kizárólag az érdektelenség befolyásolja a látogatási szokásokat. Közösségformáló erejének biztosítása mellett leginkább a tanulási folyamat részeként könyvtárat használók szegmensét, valamint a gyermekek megtartását emelte ki (rejtvényvár, Cimbora Klub, olvasókörök) fő célkitűzésként.

Munkásművelődési Központ megítélése az intézményvezető szemszögéből

A jelenlegi igazgató 1974-től dolgozik az MMK-ban, tizenöt éve vezeti az intézményt. A szervezet korábban magában foglalta (1974-től 1996-ig) a jelenleg József Attila Könyvtár néven működő városi könyvtárat, emellett járási feladatokat is ellátott. 2007-ig Dunaujvárosban két állami fenntartású intézmény működött, az MMK és a József Attila Könyvtár, ami előnyt jelentett az inflációkövető támogatás miatt. A kedvezmény azonban 2007-ben megszűnt. Jelenleg az önkormányzat az összköltségvetés 50%-át biztosítja. Célrányos támogatása a hasonló profilú intézményeknek, így az MMK-nak sincs. 2009-ben önkormányzati támogatása 55 millió Ft volt. Pályázatokkal próbálják pótolni a hiányzó forrásokat, ezek célzott programok megvalósítására használhatók. Bevételi forrást jelent az ingatlan helyiségeinek bérbeadása (turkálók, vásárok, középiskolák, kiscsoportos összejövetelek számára).

A korábban jellemző, főként a Vasmű által biztosított mecenatúra, a privatizációt követően megszűnt. A jogutód és az újonnan alakult vállalatok, cégek, szervezetek (pél-

dául Hankook Tire Magyarország Kft.) nem különítenek el forrásokat erre a tevékenységre. Dunaújváros Önkormányzata összköltségvetésének 2,1%-át fordítja a kultúra támogatására, az igazgató megítélése szerint szükséges 4% helyett. Az MMK küzd/küzdött státuszproblémákkal, történtek elbocsátások különböző feladatok átszervezése miatt. Az utánpótlás-nevelés nem működik. Az MMK feladatai jelenleg klubok, szakkörök működtetésére, kiállítások, közösségi programok szervezésére terjednek ki, azonban számos feladat ellátatlan marad.

A rendezvényekhez kapcsolódó sikerességi kritériumok nem tisztázottak, ezért eredményesnek ítélni minden program, akár egy, akár ezer ember látogatja. Minden rendezvény ingyenes, kivéve a klubszínházi előadásokat, melyekért jelképes összeget kell fizetni. Az MMK megalakulása idején sok fiatal lakott a környéken, mert tervezetten az épülő lakótelep közelébe telepítették. Mára azonban a környéken lakók többsége idős ember. Ez a tény hatással van az MMK működésére. Az igényeknek megfelelően több nyugdíjas klub működik az intézményben. A fejlődés lehetőségét az igazgató a kommunikáció szándékos és célzott alkalmazásában, ezen felül a fiatalok bevonásában látja.

A látogatási szokások negatív irányú változásának okaként a tájékoztatás eseti jellegét emelte ki. Előrelépést jelenthet a középiskolások direkt megkeresése internet segítségével. A szakkörök és klubok működésére az önszerveződés a jellemző. Alapvetően nincs közösség, nincs közönségszervező hálózat sem, amely a fejlődés alapja és indikátora lehetne. Megítélése szerint: „az intézmények között összefogásra lenne szükség”. Ez a tevékenység eseti jelleggel (városi rendezvények koordinációja kapcsán) működik.

Bartók Kamaraszínház és Művészetek Háza megítélése az intézményvezető szemszögéből

A színház igazgatója 1983 óta tölti be az igazgatói tisztséget. A Bartók Kamaraszínház működtetését saját értékrend alapján koordinálja, melynek a lényege: „minden műfajon belül a lehető legjobbat kiválasztani és szerepeltetni”. A megvalósítás alapja, hogy ő és munkatársai minden héten megnéznék egy előadást, majd, amennyiben megfelelőnek ítélik, befogadják. Miután a színház befogadó jellegű, a színészeket az előadásokra szerződtesik, bérköltségeket és járulékokat nem fizetnek. A színház munkatársai közalkalmazottak, nincs fluktuáció. A vezető utánpótlás-nevelés rendszere működik, a jelenlegi igazgató tudatosan készül a visszavonulásra. Megfelelő utódnak tartott munkatársát személyes tapasztalataival segíti.

A színház jelenleg rentábilisan működik. A működés alapja az egyszemélyi döntés és a közönségszervező hálózat hatékony működése. Fontosnak tartotta hangsúlyozni a színház nyitott mentalitását a fiatalok irányába, példaként említette, hogy a nézőtéri alkalmazottak főiskolás hallgatók. Sajnálatos módon saját tapasztalati szerint a hallgatók nem változtattak pozitívan a saját korosztályuk színházba járási szokásain. A városra jellemző elöregedési folyamat a színház működésére is negatívan hat, azonban ezt igyekszik kezelni az igényeiknek megfelelő műsorstruktúra kialakításával. Megítélése szerint leginkább „populáris rendezvényekre van igény”, példaként említette a nótaestek, szórakoztató és zenés estek szervezését (Nótaest, Showder Klub, Budapest Bár). A „nehéz”, azaz „komolyabb” előadások színtere a kamaraterembe helyeződik át. Az intézmény helyzete kielégítő, minden előadást telt házzal játszanak.

Új épülettel gazdagodott az intézmény 2007-ben. Ebben műhely, balett-terem és művész-apartmanok kaptak helyet. A nagy cégek mecenatúrája helyett (Vasmű), a kis cégek támogatási metódusa, a zsöllyrendszer működik. A zsöllytulajdonosok dunaújvárosi vállalkozók, valamint a környező települések lakói (Rácalmás, Nagyvenyim, Kulcs). A működés másik alapja a Dunaújváros Színházért Alapítvány tevékenysége. A

színház fellépteti előadóművészeit az evangélikus templomban (befogadóképessége száz fő) és a színház mellett található Petőfi-ligetben, amely szabadtéri színpadként funkcionál (befogadóképessége a pavilonban százhusz fő, a szabadtéri színpadhoz kapcsolódóan háromszáz fő).

A színház földrajzi elhelyezkedése kedvező, központi fekvésű. A színház működését az igazgató szerint a politikamentesség jellemzi. Véleménye szerint a kulturális intézményrendszer megfelelő működtetéséhez főállású koordinátor munkatársra lenne szükség. Példaértékűnek tartja a Miskolci és Pécsi Nemzeti Színházak működtetését. A legnagyobb problémaként jelölte meg, hogy a város a kulturális támogatások folyósításában nem súlyoz megfelelően, például: fesztivál jellegű háromnapos rendezvényre ugyanannyi forrást biztosított, mint egy két hónapig tartó kulturális eseményre. Fontosnak tartotta kiemelni a szakmai együttműködést az Intercisa Múzeummal, különös tekintettel a Múzeumok Éjszakája elnevezésű rendezvényre. Az intézményrendszer többi elemével jó kapcsolatot ápol, kivéve a Dózsa Mozicentrumot, a DMC vezetőjével nincs szakmai kapcsolata.

Kiemelte a színház szerepének pozitív változását annak tükrében, hogy Fejér megyének két működő színháza van (Székesfehérváron és Dunaújvárosban). A jelenség oka megítélése szerint a befogadó színházi jelleg és a változatosabb programok szervezésében keresendő. A színház saját produkciókkal is fellép az úgynevezett „mag”-társulattal, amelyet adott darabra szerződtet. A tájékoztatás leginkább helyi televíziós és rádiós hirdetések útján, valamint a közönségszervező hálózat segítségével történik. A nyomdai tájékoztató anyagok visszaszorulóban vannak. Az intézmény vezetője összességében elégedett a színház működésével, megítélése szerint „a város a folyamatos lassú fejlődést értékeli”.

A Dózsa Mozicentrum megítélése az intézményvezető szemszögéből

A Dózsa Mozicentrumot jelenleg a Mozicentrum Kft. üzemelteti. A mozi a városban megépült első épületek között tartják számon. A működése első évtizedeiben sikeres volt. Jelenleg a mozi két szintje közül csak az alsó működik, ahol a nagyterem és a kamaraterem található. A nagyterem férőhelyszáma ötszázhusz fő, míg a kamarateremé negyvenkilenc fő. A filmvetítéseken kívül egyéb szolgáltatásokkal is bővíteni kívánják a mozi kínálati palettáját. Ezek közé tartozik a kifejezetten iskolás és egyéb csoportok részére szervezett filmvetítések; rendezvények, valamint koncertek szervezése; illetve a terembérlésből adódó lehetőségek kihasználása.

A vezető megítélése szerint a moziba járási szokások alapvetően átalakultak az utóbbi években. A kisebb mozik szerepe csökken, melynek oka, hogy a bevásárlóközpontokban található több teremmel rendelkező multiplex típusú mozik, a „pláza mozik” ellehetetlenítik a kevesebb férőhellyel rendelkező mozik helyzetét. Annak ellenére, hogy a DMC kedvező jegyárakat és kedvezményeket kínál a látogatók számára, mégsem tud versenyezni a magasabb komfortfokozattal rendelkező cinema citykkel. Jelenleg a Dózsa Mozicentrum helyzete megkérdőjelezhető, mivel finanszírozási gondokkal küzd. Emiatt hónapok óta nincs fűtés az épületben, ez a nézőszám, valamint az előadások számának további csökkenését eredményezi. A szükségletek kielégítetlenek maradnak, tovább csökken az érdeklődés a szolgáltatás iránt.

Kortárs Művészeti Intézet megítélése

az intézményvezető kijelölt munkatársának szemszögéből

A város lakói változó intenzitással, de rendszeresen igénybe veszik a Kortárs Művészeti Intézet (ICA-D) szolgáltatásait. Az ICA-D tevékenysége elég sokrétű ahhoz, hogy viszonylag széles kört megszólítson itt a városban is, annak ellenére, hogy az intézet tevékenysége városhatárokon kívül sokkal ismertebb és elismertebb, mint helyben. A ha-

gyománys kiállítások megrendezése mellett vannak fesztiválszerű programok (Sárkánytalálkozó, Aritmia 2005-ig, Éjszakai átszálló 2005-től), társművészetekhez kapcsolódó rendezvények (irodalom: Utószó, Versbarátok köre által szervezett rendezvénysorozat, zene: Kedvenc Zenéim sorozat, elektroakusztikus hangversenysorozat), gyerekprogramok, továbbá ismeretterjesztő előadások (művészettörténeti sorozat, novellaíró stúdió, zenei szoftvereket bemutató kurzus). Mindemellett helyet biztosít a Dunaújvároshoz kötődő képző- és iparművészek egyesületének, az Újpart Egyesületnek, valamint folyamatosan segíti a városban élő, vizuális kultúrával foglalkozó művészeket, képviseli az érdekeiket helyben és országos szinten.

Az ICA-D land art típusú programjai, ahol a képzőművészek gyerekekkel együtt jelennek meg a város közterein, hasonló megfontolásból születtek. Itt az oktatási intézmények bevonása, a tanárok mozgósító erejének kihasználása az, amivel a hatékonyság erőteljesen növelhető.

A KMI kulturális szolgáltatásait igénybevevők köre sokrétű, mert a kiállítások sokszínűsége lehetőséget biztosít valamennyi korosztály megszólítására. A kísérő rendezvények segítségével bevonják azokat az embereket is, akik nemcsak a vizuális kultúra iránt érdeklődnek. Az ismeretterjesztő előadásokon leginkább az értelmiség és a középiskolás korosztály van jelen. A gyermekprogramok az általános iskolásokat vonzzák. A kutatási anyagok, konferenciák anyagai, publikációk, kiadványok az országos, nemzetközi szakmának szólnak. Legfőbb feladatuknak tartják az ifjúság aktiválását, a progresszív fiatalok megszólítását (16-30 éves korosztály), mert úgy érzik, ők a jelenleg működő intézményrendszerből kiszorultak. Rendezvényeikre gyakran kérnek fel neves DJ-eket, zenekarokat. Bízunk abban, hogy a kísérőrendezvények miatt megjelenő fiatalok a képzőművészet jelrendszerét is értő közönséggé válnak.

A célcsoport meghatározása elsődlegesen a Dunaújvároshoz kötődő progresszív fiatalok; Dunaújvároshoz kapcsolódó értelmiségi réteg; országos, nemzetközi szakma; kortárs képző- és iparművészek; a Dunaújvárosi Főiskola; dunaújvárosi középiskolák. Másodlagosan valamennyi felnőtt dunaújvárosi, kistérségi lakos, a városi, kistérségi általános iskolák, családok. Az ICA-D központi fekvésű, minden irányból jól megközelíthető akár autóval, akár tömegközlekedési eszközzel, számos vidéki látogató keres fel egy-egy kiállítást. Használhatóan működő városi/kistérségi, egyéb információs hálózatról nincs tudomása. Új marketing tervük most készül.

Az intézmény szolgáltatásait általában ingyen bocsátja a közönség rendelkezésére. A belépőjegyek árát pályázati pénzeszközökkel, szponzori támogatásokkal helyettesítik. A változó dunaújvárosi gazdasági és társadalmi viszonyok bizonytalanná teszik, ugyanakkor új források, új lehetőségek felkutatására ösztönzik az intézmény munkatársait.

Intercisa Múzeum megítélése

az intézményvezető kijelölt munkatársának szemszögéből

Az Intercisa Múzeum működtetéséhez az önkormányzat és az állam egyaránt biztosít forrást. A város a mindenkori állami támogatás mértékével azonos arányban támogatja. Tagolódását tekintve a Fejér megyei Szent István Király Múzeum fennhatósága alá tartozik. A források az eltelt három évben csak a fenntartásra és állagmegóvásra bizonyultak elegendőnek, az éves bérekre és a takarítási kiadások kifizetésére korlátozódtak. Alapkarbantartás (állagmegóvás) folyik, ugyanakkor a teremöroket elbocsátották, szakalkalmazottak látják el ezt a feladatot. A múzeum pártháznak épült, az épület szerkezete az infrastrukturális fejlesztések és források hiányában harminchárom év alatt tönkrement. A munkatársak elhivatottak ugyan, de ez nem minden esetben elegendő. A látogatási szo-

kások megítélésében említésre méltó változás nem várható. A városlakók csak az ingyenes rendezvényeket látogatják még abban az esetben is, ha a múzeumi belépőjegy háromszázötven forintba kerül. Az információáramlás leghatékonyabban családi programokon, illetve személyes ismeretségeken keresztül valósul meg. A látogatók toborzása leginkább középiskolákon keresztül történik, az adatok tanúsága szerint a szülők kis számban viszik el a gyermekeiket az intézménybe.

Ez a feladat leginkább a pedagógusokra hárul. A földrajzi távolság ebben az esetben behatárolja a látogatási szokásokat, a pedagógusnak bele kell férnie a tanóra időkeretébe. Emiatt leginkább a (Belváros és Dózsa városrészek) Széchenyi, Petőfi, Móricz, Dózsa iskolák diákjai látogatják az intézményt. A civil közönség esetében a látogatási szokásokat alapvetően nem befolyásolja a földrajzi távolság.

Kiállítások újratervezésére, a kiállított anyag frissítésére lenne szükség, ehhez jelentős anyagi beruházás kellene, körülbelül egy év szakmai munkát jelentene. A leleteket a múzeum területén és légópincében tárolják. Két régészt foglalkoztatnak, akik a szakmai munkát, a leletmentést és feltárást végzik, és a múzeumpedagógiai órák és gyermekprogramok szervezésébe is besegítenek. Az újkori gyűjtemény nagy része megfelelő kiállítóhely hiánya miatt nem látható. Két népszerű rendezvényt, a Múzeumok Éjszakája, illetve a Múzeumok Őszi Fesztiválja elnevezésű rendezvényeket nevesítettek, melyek nagy népszerűségnek örvendenek.

A múzeumpedagógus szerint mindezek ellenére „a Dunaújvárosi Múzeum helyzete nem rosszabb, mint más múzeumoké”. Célzott támogatásokra pályázik, országos rendezvényekhez kapcsolódik. Hirdetéseken, reklámokban források hiányában nem szerepel. Hatékonyan dolgozik együtt a kulturális intézményrendszer más elemeinek munkatársaival. Az önkormányzati költségvetésből a működtetésére fordított 2%-ot határozottan kevésnek ítéli meg. A koordinátori szerepkör fontosságát hangsúlyozza, az összehangolást szakmai alapokon képzelel el, nem politikai elvek alapján. A városrehabilitációs tervben szerepelt, hogy a kiállító területet tovább kívánja csökkenteni a város, mivel vendéglátóipari egységeket terveznek az intézményben elhelyezni. Véleménye szerint kampányszerűen nem lehet eredményt elérni. A siker hosszú távú folyamat eredménye.

4. Összegzés

Összességében megállapítható, hogy a városlakók szűk rétege veszi igénybe a kulturális intézményrendszer szolgáltatásait. A jövedelmek polarizálódása, az előregedés és az igény szint változása alapvetően határozzák meg a látogatási szokásokat.

Minden tevékenységfajtára igaz, hogy a legképzettebbek között találjuk a legnagyobb részvételi hajlandóságot, de a képzettek és a képzetlenek közötti részvételi egyenlőtlenség mértéke változó. Legnagyobb különbség a komolyzenei koncertek, legkisebb a művelődési házak és a zenés szórakozóhelyek látogatásának intenzitásában van. A földrajzi elhelyezkedés nem befolyásolja az igénybevétel gyakoriságát.

Az intézményrendszer irányítói felismerték, hogy a látogatók igényeinek figyelembevétele nem igényli a feladatok újrafogalmazását, inkább csak a fokozatosság elvét valósítja meg. Az igényeknek megfelelően igyekeznek szélesíteni a szolgáltatások típusait. A lehetőségekhez mérten törekednek emblemikus rendezvények szervezésére. A szakmai profilhoz kapcsolódó országos rendezvényekhez történő kapcsolódás alapvető programmá vált. Célul tűzték ki, hogy a helyi könyvtár ne csak a könyvek kölcsönző helye legyen, hanem szélesebb funkciójú, kulturális színtér, találkozóhely.

A finanszírozás formája és mértéke alapvetően meghatározza a fejlesztések nagyságrendjét. Az erre a célra elkülönített előirányzat nem teszi lehetővé nagy ívű fejlesztések

megvalósítását. Források hiányában az infrastruktúra megőrzése a fő cél. A fenntartó önkormányzat és az intézmények lehetőségeikhez mérten törekednek magas színvonalú szolgáltatások nyújtására, felhasználva a minisztériumi és egyéb pályázati lehetőségek adta kereteket.

A jól működő elemek vezetői felvállalják egyéni döntéseik következményeit, hangsúlyozzák az együttgondolkodás fontosságát, ugyanakkor kiemelik a szakmai alapokon történő koordináció fontosságát. A megfelelő információáramlás a működés alapja, azonban ez nem minden elem esetén valósul meg. A hatékony kommunikáció az elektronikus médiához és a közönségszervezők munkájához köthető. Az előbbi infrastrukturális befektetést és szakértelmet, az utóbbi elhivatottságot, nyitottságot kíván. A kultúrák közvetítő csatornák újabb formái jelennek meg. Ezekben a csatornákon hatalmas mennyiségben különböző minőségű és tartalmú kulturális termék áramlik. A működőképes kulturális stratégia tehát nem a jövőbelátást várja el a kultúra központi és helyi irányítóitól, hanem a nyitottságot.

Irodalom

- Agárdi P. 1997: A kultúra sorsa Magyarországon 1985-1996: történeti és kronológiai bevezető a „Magyarország kulturális állapota” című komplex szociológiai felméréshez és elemzéshez. Új Mandátum, Budapest.
- Agárdi P. 2000: A kultúra mint esélyteremtés, avagy az esélyteremtés kultúrája. József Attila Alapítvány, Budapest.
- Bahrtdt, H. P. 1973: Városshociológia: válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Bárdosi M. – Lakatos Gy. – Varga A. 2004: A kultúra helyzete Magyarországon. Magyar Művelődési Intézet, Budapest.
- Bauer B. 2004: A jövő értékei – értékeink jövője. In: Török J. (szerk.): Az érték. VI. Közművelődési Nyári Egyetem, Szeged, 2004. július 5-9. Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központ, Szeged.
- Beluszky P. – Győri R. 2005: Magyar városhálózat a 20. század elején. Dialóg Campus, Bp., Pécs.
- Boda A. – Knódel M. 2003: Színházi csodák. Dunaújvárosi Önkormányzat, Dunaújváros.
- Bódi F. – Böhm A. 2000: Sikeres helyi társadalmak Magyarországon. Agroinform, Budapest.
- Czinkóczi S. (szerk.) 2000: Dunaferr Dunai Vasmű Krónika. Dunatáj Kiadói Kft, Dunaújváros.
- Csapó T. 2001: A megyei jogú városok regionális funkciói. In: 10 éves a Debreceni Egyetem Társadalom-földrajzi és Területfejlesztési Tanszéke. Debreceni Egyetem Társadalom-földrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Debrecen.
- Csatári B. 2003: A kultúra területisége. In: Török J. (szerk.): „A szükséges pénz”: V. Közművelődési Nyári Egyetem 2003. Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központ, Szeged.
- Dudás K. – Hunyadi Zs. 2005: A hagyományos (színház, hangverseny, kiállítás) és a modern tömegkultúra (mozi, könnyűzenei koncert) helye és szerepe a kulturális fogyasztásban. Magyar Művelődési Intézet, Budapest.
- Enyedi Gy. 2004: A magyar településfejlődés integrációs kihívásai az ezredfordulón. In: Csizmadya A. – Husz I. (szerk.): Település- és városszociológia. Szöveggyűjtemény. Gondolat, Budapest.
- Horváth Gy. 2001: A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. In: Tér és Társadalom, Győr.
- Horváth I. (szerk.) 2000: DUNAFERR Dunai Vasmű krónika. Dunatáj Kiadó, Dunaújváros.
- Hunyadi Zs. 2005: Kulturálódási és szabadidő eltöltési szokások, életmód csoportok. Magyar Művelődési Intézet, Budapest.
- Karvalics L. 1996: Magyarország városai. Égisz Kiadó, Budapest.
- Kerekes L. 2001: A közművelődési feladatellátás országos szakfelügyeletének működési tapasztalatai. In: Szín Közösségi Művelődés.
- Klein A. 2004: A Munkásművelődési Központ és Könyvtár történeti évkönyve. Munkásművelődési Központ, Dunaújváros.

- Koncz G. – Kuti É. – Lovas T. 1989: A kultúra és a kulturális fejlődés feltételeinek hosszú távú elgondolásai. Országos Közművelődési Központ, Budapest.
- Kőszegfalvi Gy. – Sikos T. 1993: Városok és falvak infrastruktúrája. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest.
- Kőszegfalvi Gy. 1993: Az infrastruktúra-fejlesztés kérdőjelei. In: Kovács K. (szerk.): Település, gazdaság, igazgatás a térben. MTA RKK, Pécs.
- Kuti É. – Marschall M. 1991: Az állam szerepe a kulturális szférában. Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- Lukovich T. 2005: Városok versenye: Korunk urbanisztikájának kihívásai. In: Építésügyi Szemle, 47. 3. Budapest.
- Matussné Lendvai M. 2005: Az Intercisa Múzeum első 50 éve. Intercisa Múzeum, Dunaújváros.
- Stark A. 2008: Kultúra és finanszírozás, Pénzügyi Szemle, LIII. évf.
- Szirmai V. – Zelenay A. 1988: A remények városa: Lakóhely és művelődés Dunaújvárosban. MKKE, Budapest.
- Szirmai V. 1988: „Csinált” városok. Magvető, Budapest.
- Tóth J. 2007: A magyar népesség kulturális jellemzői a XXI. század elején. In.: A társadalmi földrajz világa. (szerk.) Kovács Csaba, Pál Viktor. Szeged: SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszéke.
- Trócsányi A. – Pirisi G. – Malatyinszki Sz. 2007: A célnál fontosabb a bejárt út. A várossá nyilvánítás gyakorlata Magyarországon. Falu Város Régió, 3. Budapest.
- Varga A. 2008: „Merre tovább melyik úton...” „Iparváros kontra kulturális minőségromlás”. Comitatus Önkormányzati Szemle XVIII/6. 172., Comitatus Társadalomkutató Egyesület, Veszprém.
- Varga A. 2008: A kulturális élet változása négy régió találkozási pontjában. In: Ledács Kiss J. (szerk.): Szakmai Szemle, MK Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanács, Budapest.
- Varga A. 2012: Dunaújváros kulturális kapcsolatrendszerének átalakulása 1954-2010. Comitatus Önkormányzati Szemle. Comitatus Társadalomkutató Egyesület, Veszprém. (megjelenés alatt, közlésre elfogadva)
- Varga A. 2012: The battle between claim and plainness Dunaújváros special features and effect of the social environment on the cultural attitude. Pedagógia-Online Hungarian Educational Research Journal. Nevelés- és Oktatóskutatók Szövetsége, Pécs. (Megjelenés alatt, közlésre elfogadva.)



OROSZI SÁNDOR

A tudomány és az oktatás vonzásában

Tanulmánykötet Tóth Tibor professzor emlékére

A könyv a PTE FEEK-KTK kiadásában jelent meg 2012-ben, 402 oldal terjedelemben.

A kötetben szereplő tanulmányok két viszonylag homogén csoportba sorolhatók: gazdaságtörténeti és közgazdasági témakörbe, ezek alkotják a tanulmánykötet első két – bár formálisan el nem különített – részét. A harmadik „harmad” meglehetősen szerteágazó tárgykörű tudományos munkákat ölel fel, jogi témákat boncoló dolgozatoktól oktatási, pedagógiai írásokon át az agrárius beszédmód 1920-as évekbeli rekonstrukciójának elemzéséig.

A Tóth Tibor professzor emléke előtt tisztelgő írásokat megelőzően *Kaposi Zoltán* professzor sorai olvashatók „A tudós tanárról”, amelyben történeti pontossággal, adekvátsággal ismerteti Tóth Tibor életútját, tudományos, oktatói, társadalmi-közéleti tevékenységét. Újólaj megállapíthatjuk: szinte hihetetlen az a sokoldalúság, az a differenciált szakmai-tudományos közelítésmód és teljesítmény, amely Tóth Tibor munkásságát jellemezte.

„A tudós tanár” tárgyyszerű bemutatását követően *Koltai Dénes* szívbemarkoló szavai következnek, aki az emlékezés és barátság szubjektív prizmái segítségével villantott fel kitörölhetetlen képeket.

Buday Sántha Attila professzor Tóth Tibor örök szerelmének, az agráriumnak a makrogazdasági dimenzióit elemzi. Avatott lényeglátással boncolgatja a mezőgazdaságilag hasznosítható földterület eltartási kapacitásának alakulását a háromnyomásos rendszertől a belterjes, majd az iparszerű mezőgazdasági modellen keresztül az integrált, végül a bio(ökö)termelési agrármodellig. Eszmefuttatását a magyar mezőgazdaság utóbbi évtizedekben tapasztalt vesszőfutásának leírásával, versenyképességbeli lemaradásának ecsetelésével zárja.

Horváth Gyula az orosz birodalom 1920-30 között területileg differenciáltan megvalósult növekedésének a hatalmi berendezkedésre gyakorolt hatását mutatja be. Különös érdeklődésre tarthatnak számot a hadikommunizmus, illetve az Új Gazdaságpolitika (NEP) relációjában végzett kutatásainak eredményei.

Kaposi Zoltán tanulmányát akár Tóth Tibor fiatalkori kutatásainak témaválasztása is inspirálhatta volna, mivel a Czindery-domíniumok példáján keresztül a mezőgazdasági nagybirtok modernizációját vette górcső alá. Érdekesítő olvasmány a majorsági birtok kiterjesztésére irányuló módoszatok leírása, a vízsabályozás, a futóhomok megkötése, a földesúri és jobbágyi közös területek használatának elkülönítése. A terület növelésén túlmenően javították a szántók minőségét, fokozták a termékenységet, átalakították a termékszerkezetet, elterjesztet-

ték az intenzív művelési formákat. Hasonló folyamatok mentek végbe az állattenyésztésben is, jellemzőek lettek az iparosítási kísérletek, megvalósult a mezőgazdasági infrastruktúra dinamikus kiépítése.

Lendvai Tamás kutatásai Prohászka Ottokár alapvetően szociológiai munkásságának elemzésére irányulnak. Prohászka, mint XIII. Leó pápa egyik leghűségesebb követője, az emberi méltóságot több szempontból is kiemelte tanulmányjaiban, a keresztényi értékek alapján vizsgálva a szegénység kérdését, elsősorban a lakáskörülmények kilátástalanságát. A tanulmány kiemelkedő része a pesti szegénység és ebből következően a munkások kedvezőtlen lakhatási feltételeinek empirikus elemzése.

Magyarországnak a világkereskedelemben történő integrálódása szempontjából meghatározó jelentőségű vasútépítés problematikájára fókuszál tanulmányában *Majdán János* professzor. A Duna-Dráva Vasút sok tekintetben a mai PPP (Public Privat Partnership) konstrukció elődjeként jött létre, kiépítésének és kezdeti működésének leírása, az összefüggések elemzése mindmáig sok tanulsággal szolgál az infrastrukturális fejlesztések tekintetében.

Melegh Attila a halandóság, házasság és termékenység trendjeit, azok trendtől való eltéréseit tette vizsgálati tárgyává a 19. század végi Kiskunhalason. Meglepő és érdekes Melegh Attila egyik konklúziója: a halasi népesedéstörténeti adatok alapján bekövetkezett termékenységcsökkenés egyértelműen felekezeti differenciálódást mutat, azokból két eltérő karakterű vallási közösség képe rajzolódik ki.

A gazdasági témájú dolgozatokkal kapcsolatosan fel kell idéznünk Tóth Tibor professzor társadalom-felfogásának egy jellemző mozzanatát! Távol állt gazdaságfilozófiájától a mai main stream közgazdaságtan, a mikroegységek integrálódásának más módját tekintette reálisnak. Felfogása közel állt *Polányi Károly*éhoz, aki úgy vélte, hogy „Az áru-fikció egy tulajdon sínein mozgó és saját törvényei által kormányzott gépezet játékára bízta rá az ember és a társadalom sorsát.”¹ Emiatt, írja Polányi: „Reszketés és félelem közepette közeledünk a gépkorszak első évszázadának végéhez. E korszak annak köszönheti sikereit, hogy az embert készakarva, sőt lelkesen alárendelte a gép szükségleteinek.”²

Ásványi Zsófia és *Nemeskéri Zsolt* az egyén munkával kapcsolatos vélekedéseinek összességét tekintette át, amelyek közvetlenül hatnak szakmai életútjának alakulására, munkakörnyezetben való viselkedésére. Felméréseikből kiviláglik, hogy minden országban a család a legfontosabb szempont. A munka, amely a felmérésben szereplő államok többségében a második helyen szerepel, Magyarországon és Oroszországban csak harmadik a szabadidő után. Ebből következően a multinacionális vállalatok kénytelenek több külső motivációt biztosítani az orosz és a magyar munkavállalók esetében.

¹ Polányi Károly: Elavult piaci gondolkodásunk; in: Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet; Gondolat Kiadó 1976; 127. o.

² I.m: 123. o.

Farkas Szilveszter témaválasztása szinte határeset, ugyanis az 1899-1952 közötti intervallum (történeti jelleg) gazdasági adatainak elemzésével (biztosítás-gazdaságtan) foglalkozik. Kutatásaiból kiderül, hogy a kockázatfelosztásra alapozott, non-profit vagy for-profit jogi-gazdasági formában végzett kockázat-áthelyezési tevékenység vizsgálatához elegendő adat, forrás áll rendelkezésre a mai kor számára is tanulságos konklúziók levonásához.

Koltai Zoltán a gazdasági tevékenységek térbeli elhelyezkedését meghatározó tényezők értékelésére kidolgozott elméletek kritikai bemutatására vállalkozott. Ismerteti a Paul Krugman nevével fémjelzett irányzatot, amely egy új paradigmára alapuló gazdaságföldrajz keretében dolgozott ki általános térbeli egyensúlyelméletet. Allen J. Scott viszont arra a következtetésre jut, hogy a tranzakciós költségek minimalizálása a legfontosabb determináns a telephely-választási döntések során. Michael Porter már gazdaságon kívüli tényezőket is figyelembe vesz. Michael Storper modellje az előzőekkel szemben viszont nem-üzleti interdependenciákra is alapoz. Koltai Zoltán eljut a modellek mai, globalizált gazdaságban betöltött szerepének értékeléséhez, bemutatásához.

Oroszi Sándor a gazdaságpolitikai lehetőségeit és korlátait méri fel. Rámutat a gazdaságon kívüli tényezők szerepére, a gazdaságpolitika csapdahelyezeteire (munkanélküliségi-csapda, nyugdíjas-csapda), továbbá az externáliákra. Hangsúlyozza a megelégedésre törekvés miatti elégtelen motivációt, az aszimmetrikus információk hatását, a piaci tökéletlenségek, valamint a mark up pricing jellegű árképzés okozta hatékonyságvesztést, a magyar makrogazdaság „szigetszerű blokkjaiból” következő negatív hatásokat. Bemutatja a multik magyarországi leányvállalatainak erős alku- és érdekérvényesítési pozíciójából származó, a kormányzati gazdaságpolitikát korlátozó következményeket.

Ez utóbbi gondolatkört helyezi egyértelműen a középpontba *Pongrácz Attila*. Érdekes mozzanata a tanulmánynak az un. Altern-csoport szemléletének és irányultságának bemutatása. Pongrácz Attila leszögezi, hogy a 20. századi politikai és gazdasági viharokat csak óriási szellemi és lelki vérvesztéssel átvészelt magyar társadalom éppúgy a globalizáció zsákutcájába került, mint a „gödörös” vezető nagyhatalmak és érdekcsoportok. Meggyőződése szerint a nemzetközi rendszer feltétlenül átalakításra szorul. Kritikai megjegyzések kíséretében ismerteti Samuel P. Huntington hírhedt elméletét, az általa meghatározott civilizációkat. A dolgozat végén összeveti a „személyes létforma” és az „árucikk létforma” dimenzióit.

Vélelmezhető – írja *Rapai Gábor* –, a „Bokros-csomag” után a „fülkeforradalom” eredményeképpen – szigorúan statisztikus értelemben – ismét gazdaságpolitikai rendszerváltozás előtt (közben) állunk. Feltevését matematikai-statisztikai módszerek segítségével kívánja tesztelni, ezért áttekinti a felhasználni szándékolt sokváltozós statisztikai módszereket (faktoranalízis, clusteranalízis), alkalmazásuk specifikumait. Bemutatja a vizsgált idősorok egyváltozós, leíró elemzését, majd ezt követik a konkrét többváltozós statisztikai számítások. A módszertani alapvetés után, az áttekintett matematikai-statisztikai eszközök felhasználásával nyert értékes konklúziókat, kutatási eredményeket ismer-

teti a szerző. A tanulmány a közgazdasági elmélet és matematikai-statisztikai módszerek kiváló szintézise.

Szretykó György a romák munkapiaci sikertelenségének okait, a romák re-integrációjának lehetőségeit kívánja feltérképezni. A rendszerváltást követően egyfajta visszafejlődés következett be, amely az aktív keresők arányának drasztikus csökkenésében jelenik meg. A családi háttér döntően befolyásolja a romák iskolai sikertelenségét, amelyet súlyosbít a szegregáció. Ezek miatt egyre nehezebben tudnak alkalmazkodni a munka iránti kereslet strukturális változásaihoz. Foglalkoztatásukat erőteljesen akadályozza az etnikai diszkrimináció. A romák foglalkoztatása csak célzott aktív munkapiaci eszközökkel, helyi foglalkoztatási kezdeményezések keretében növelhető.

A magyar szakirodalomban háttérben rejtőzködő témát választott dolgozata tárgyául *Zádori Iván*: a szigetgazdaságok fenntarthatósági, versenyképességi kérdéseinek vizsgálatát, összefüggésben függetlenségük kivívásának, megőrzésének lehetőségével. Gazdasági tevékenységük a nagy nemzetgazdaságokhoz képest kevésbé diverzifikált, a kisméretű helyi piacok pedig csak korlátozott lehetőséget nyújtanak a fejlődésre. A szigetgazdaságok egy része napjainkban pénzügyi vagy offshore központként ér el sikereket, de az internet is biztató távlatokat nyit előttük. A természeti erőforrások szűkössége miatt gyakran kiszákmányolják a természeti környezetüket, veszélybe kerül ökológiai fenntarthatóságuk. A vizsgált elméleti kérdéseket *Zádori Iván* a Dániához tartozó, alig több mint 4000 fős lakossággal rendelkező Samsø sziget példáján mutatja be.

A társadalom elöregedése miatt várhatóan bekövetkező gazdasági nehézségek prognosztizálásának, illetve az idősek munkavállalóként történő megtartásának kérdéseit boncolgatja *Barakonyi Eszter*. A „természetes fizikai kopás” ugyan elkerülhetetlen, de megfelelő körülmények biztosítása esetén nem elképzelhetetlen az aktivitás fenntartása az időskor kezdetéig (75 év). Ennek érdekében a munkavállalónak ki kell alakítania munkavállalási stratégiáit. A társadalomnak a jogi szabályozás (pl. munkaidő beosztása) révén olyan munkavégzési körülményeket kell teremteni, amelyek megalapozzák a munkaképesség hosszú távú megőrzésének a lehetőségét.

A kötet üde színfoltja *Kovács Évának* az agrárius beszédmód rekonstrukciójáról készített tanulmánya, amelynek alapját az 1920-as földbirtokreform parlamenti vitája képezi. A szerző röviden ismerteti a földbirtokreform főbb történeti előzményeit, majd a parlamenti vita strukturális és tematikus elemzését olvashatjuk. A fő témák: a nagybirtok-rendszer, az arisztokrácia kiváltságai, a "zsidókérdés", a Károlyi-féle forradalom és a Tanácsköztársaság értelmezése, a revízió, a liberalizmus kritikája és a(z új) középosztály meghatározása.

A római gazdasági és kereskedelmi élet meghatározó szerződése az adásvételi mellett a vállalkozási szerződés (építési és fuvarozási, iparcikkek előállítására, egyéb szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések) – állapítja meg *Pókecz Kovács Attila*. Az építészet terén az építéstől már e korszakban is megkülönböztették az építési vállalkozót. Az állam elsősorban a középítkezések és a javítások elvégzése érdekében szerződött a vállalkozókkal. Fontos és jellegzetes

tevékenységnek tekinthető a szárazföldi és a tengeri kereskedelem infrastruktúrájának kiépítése, jogilag pedig annak szabályozása.

Kocsisné Farkas Claudia a „Megújított Iskoláról” készített dolgozatot, melynek megálmodója Giuseppina Pizzigoni volt. A pedagógusnő nagy figyelmet fordított annak feltárására, hogy mi teszi eredménytelenné a korabeli tanítást, mi az, ami a gyerekek érdeklődésétől és igényeitől távol áll. 1910-ben megkapta az engedélyt sajátos módszertani, didaktikai kísérletének indítására, amelyben a gyermek aktív résztvevője a megismerési-megértési-tanulási folyamatnak.

Trianon után újra kellett szervezni Magyarországon a bányaiskolai képzést. Ennek lehetőségeit, feltételeit tekintette át *Krisztián Béla* könyvtárnyi dokumentum feldolgozásával. A szakértők az iskolát három évfolyamú, három tanerős szakintézményként kívánták létrehozni. A pécsi minta után létesült a dorogi, az ózdi és a petrozsényi állami szénbányász iskola. A bekövetkezett dekonjunkturában utóbbiak meg is szűntek, míg a pécsi iskolát csak szüneteltették. A Pénzügyminisztérium 1926-os határozata szerint az altisztképzésre szükség van, szakszempontokból pedig Pécs lett a helye. Az iparoktatás átszervezését követően az iskola részben új tantervvel, három évfolyamú képzési idővel 1930-tól folytatta az oktatást.

John Henry Newman, aki majd kétszáz évvel ezelőtt egy katolikus egyetem rektori tisztét töltötte be, megfogalmazott néhány olyan gondolatot – állítja *Várnagy Péter* –, amelyet érdemes lenne figyelembe vennünk mai egyetemeink működésének továbbfejlesztésében. Pedagógiai tevékenysége főleg gyakorlat-orientált, s csak másodlagosan oktatáselméleti beállítottságú. Aquinói Szent Tamás filozófiáját követve hangsúlyozta a közvetlen tapasztalás és a fogalmi ismeret egymást kiegészítő jellegét.

A tanulmánykötet létrejöttéhez nagy mértékben hozzájárult *Bodó László* az egyszerűségben is művészi tipográfia elkészítésével, valamint *Kalányos Katalin* olvasószervező nagy figyelmet és koncentrációt igénylő tevékenységével.



Abstract

MARÓTI, Andor: What was the Baranya Norm? Probably only a few inhabitants of Pécs would know the meaning of Baranya Norm although it was an instructive part of adult education's history. Its birth was in connection with the village-researcher movement extended in the 1930's. However there was a difference: it didn't make do with exploring the miserable situation of the villages, it wanted to help to solve local problems. 3. p.

PINTÉR, István – KALMÁRNÉ, RIMÓCZI Csilla: Decision Making and Emotion. Rich theories of the emotions naturally emerge out of the core principles of evolutionary psychology. In this paper we briefly state what we think emotions are and what adaptive problem they were designed to solve; we explain the evolutionary and cognitive principles that led us to this view; and using this background we explicate in a more detailed way the design of emotion programs and the states they create; and we discuss how it helps decision making. 11. p.

TOMBOR, Viktória: Practical educational form in the classroom. Learning by doing is in the focus of this study. Learning by doing is very important in vocational education nowadays. Learning by doing is based on competence. The author presents the theory of learning by doing. 19. p.

KRISZTIÁN, Béla – RUZSA, Csaba – TIBOLD, Mátyás: Reindustrialization – mining and employment in the South Transdanubian Region. New planning methods including aspects of natural and social sciences have to be applied in the regional development planning. As a result, one of the main indicators became the employment creation ability in our region in the planning process. Since energy production is a strategic aim of the domestic economic policy, we review the possibilities and consequences of re-opening coal and uranium mining facilities in our region. In a mathematical model, we include not only the economic but also the possible social, environmental and employment impacts in order to support a decision process in this regard. All in all, we assume that re-opening the mines may be a solution with respect to long-term employment; however, all parties have to be involved in this procedure before making a final decision. 28. p.

OROSZI, Sándor: The aim of his study „Deficiencies of market control” is to outline the insufficiencies and contradictions of „effective” markets. The author reviews the changing judgement of market and the role of the money as well as its consequences on the present-day financial world crisis from a historical perspective. The author states that beyond the rapid increase of money capital the strengthening of globalization is such a factor of high concern because of that the traditional market control doesn't work. 40. p.

KOLTAY, Tibor: Tasks Instead of Fashion. The author studied the Architecture and Knowledge Management Program (<http://iakm.kent.edu/>) as a Fulbright visiting scholar in 2011. Since more topics of his study in the Tudásmenedzsment vol. 2010-I XI/1 link to this issue the author considered worthy to rethink and think further some issues of the information overload and information literacy. 50. p.

K. FARKAS, Claudia: Students and Balilla in the Fascist Italy. In Italy the school was the tool of the fascist propaganda in the period of fascism. The children were simultaneously students and members of the organisation of young people of the fascist party. 58. p.

ZÁDORI, Iván: The first part of this article is a short overview of a 45 year history of a tiny principality just off the coast of the United Kingdom. Although Principality of Sealand has only de facto international recognition as an independent country it is an unique initiative which shows that this types of offshore strategies could work relatively successfully and show how the principality and

the outside world has learned to live together without disturbing each other's waters. The second part of the article focuses on the origins of this type of offshore phenomenon and parallel processes in the past and in the present which have similarities in continental places/spaces. 62. p.

BODÓ, László: Problems of the Film Narrative. The film only can speak in present tense due to its concrete feature. Significance of Zoltán Huszárik in cinematic art is just that he made an attempt to evoke the past timing by reproducing the mechanism of remembrance in his films *Elégia* and *Szinbád*. 71. p.

GÁL, Irma: Contributions to back side sewn Gyimes versions. The Transylvanian author writes up some aspects of the folk art of the Hungarian nationality living in Romania. 82. p.

KUN, Katalin: Certain curriculums (for example our school's curriculum) of teaching of folk games and dances have very good effect on children's abilities. Since colleagues teaching general education subjects also regularly confirm this observation we started to analyze, extend, systematize and apply the content of our curriculum which through our own developmental-educational method was formed. Due to the experiences we are convinced that the teaching of folk games and folk dances is the most sophisticated tool of ability development. 88. p.

ANGYAL, Árpád – ŐSZI Viktória: Several tools of employment policy are recent. Mentoring (which originally came from pedagogy) belongs to them. Implementation of mentoring requires thorough preparation, continuous attention and following up. The experiences of TISZK of Eger provide basis for the further expansion of mentoring activity. 98. p.

VARGA, Anita: The study provides a detailed situation analysis about the functions of the cultural institutional system in Dunaújváros and the typical trends of its cultural life. Due to the availability of the Central Office of Statistics' database the examination of the efficiency and successfulness of the institutional system have become possible. Fundamentally, the author intends to examine the cultural institutional system of Dunaújváros in comparison to the relevant parameters of other socialist towns in Hungary. 107. p.

OROSZI, Sándor: The author reviews the study volume "Attracted by Science and Education" which was published in the memory of Professor Tibor Tóth. 129. p.



Jelen számunk fényképeit
Major Flóra, a FEEK másodéves moderátor szakos hallgatója készítette.